

Aleksandra Prus

Spółdzielnie uczniowskie

w szkolnictwie polskim w latach 1989–2016

Spółdzielnie uczniowskie w szkolnictwie polskim
w latach 1989–2016

UNIWERSYTET SZCZECIŃSKI
ROZPRAWY I STUDIA T. (MCDXXII) 1348

Aleksandra Prus

Spółdzielnie uczniowskie w szkolnictwie polskim
w latach 1989–2016

Szczecin 2025

Rada Wydawnicza

Barbara Braid, Anna Cedro, Urszula Chęcińska, Rafał Klóska
Maciej Kowalewski, Ewa Mazur-Wierzbicka, Jarosław Nadobnik
Grzegorz Wejman, Renata Ziemińska, Magdalena Ziolo
Andrzej Skrendo – przewodniczący Rady Wydawniczej
Elżbieta Zarzycka – dyrektor Wydawnictwa Naukowego

Recenzent

dr hab. Urszula Wróblewska prof. UwB

Redakcja językowa

Michał Stachowski

Redakcja techniczna i skład

Karolina Janiak

Korekta

Paulina Iwan

Projekt okładki

Raraku.pl

Aleksandra Prus 0000-0002-5539-0718

Wersja elektroniczna publikacji dostępna na licencji CC BY-SA 4.0
po 12 miesiącach od daty wprowadzenia do obrotu

© Copyright by Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2025

DOI 10.18276/978-83-7972-878-7

ISBN 978-83-7972-878-7 (online)

ISBN 978-83-7972-877-0 (print)

ISSN 0860-2751

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU SZCZECIŃSKIEGO

Wydanie I | Ark. wyd. 13,0 | Ark. druk. 11,5 | Format 170/240

Spis treści

Wstęp	7
1. Spółdzielczość uczniowska w literaturze przedmiotu	21
1.1. Geneza spółdzielczości uczniowskiej	21
1.2. Pojęcie i zasady organizacji spółdzielni uczniowskich	32
1.3. Formy działalności spółdzielni uczniowskich i ich wartości wychowawcze	40
2. Zarys uwarunkowań działalności spółdzielni uczniowskich w Polsce w latach 1989–2016	49
2.1. Sytuacja polityczna	49
2.2. Czynniki społeczne, gospodarcze i kulturowe	53
2.3. Przemiany w oświacie	59
3. Spółdzielnie uczniowskie w szkołach podstawowych	69
3.1. Formy działalności gospodarczej	69
3.2. Działalność kulturalno-edukacyjna i prace społecznie użyteczne	81
3.3. Szkolne Kasy Oszczędności oparte na zasadach spółdzielczych i ich wartości edukacyjne	92
4. Spółdzielnie uczniowskie w szkołach ponadpodstawowych	105
4.1. Formy działalności gospodarczej	105
4.2. Działalność kulturalno-edukacyjna i prace społecznie użyteczne	128
4.3. Szkolne Kasy Oszczędności oparte na zasadach spółdzielczych i ich wartości edukacyjne	144
Zakończenie	149
Bibliografia	155
Spis tabel	177
Spis skrótów	179
Streszczenie	181
Summary	183

Wstęp

Dominacja kultu globalizacji i wartości materialnych – zdaniem Marii Fudali – odsuwa od młodych ludzi uniwersalne wartości, czego skutkiem jest traktowanie szkoły jako miejsca przymusowego kształcenia, narzuconego przez starsze pokolenie i oderwanego od nowoczesnego życia¹. Kult globalizacji polega na kształtowaniu wartości człowieka przez kulturę popularną, media i konsumpcję. Te trzy czynniki mają również wpływ na formowanie systemu wartości dzieci i młodzieży, określanych mianem „globalnych nastolatków”, którzy raczej oddalają od siebie wartości społeczne, państwowe i narodowe. Styl życia młodych ludzi coraz częściej opiera się na dostępności do wszelkich nowoczesnych dóbr i informacji ze świata, a przede wszystkim na zachłystnięciu się kulturą Zachodu.

Mimo zalet globalizacji, do których zalicza się m.in. tolerancję, otwartość na innych ludzi i inne kultury, brak obaw przed zmianami oraz umiejętność dostosowania się do nich, współczesny młody człowiek jest sceptycznie nastawiony wobec społecznych przedsięwzięć, choć – jak twierdzi Zbyszko Melosik – potrafi w nich uczestniczyć². Dobrze byłoby odnaleźć możliwe zastosowania potencjału partycypacyjnego uczniów w szkole i środowisku. Nie jest to proste zadanie, szkole brakuje bowiem pomysłu na dzisiejszych uczniów, na dialog z nimi i rozumne partnerstwo³. Brak praktycznych i atrakcyjnych rozwiązań w szkole nie rozbudza ciekawości uczniów, a ograniczanie się jedynie do eksploatacji teorii nie przemawia do dzieci i młodzieży⁴. Problem nie maleje, a pedagodzy poszukując nowatorskich rozwiązań, zapominają o sprawdzonych. Zajęcia pozalekcyjne realizowane w postaci lekcji wyrównawczych

¹ M. Fudali, *Grupy nieformalne młodzieży funkcjonujące na terenie gimnazjum*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2009, s. 7.

² Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży: w niewoli władzy i wolności*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013, s. 141–143.

³ M. Fudali, *Grupy nieformalne młodzieży...*, s. 7.

⁴ A. Zawada, *Aspiracje życiowe młodzieży w środowisku kulturowo zróżnicowanym*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków–Katowice 2013, s. 235.

z określonego przedmiotu, kół naukowych czy aktywności sportowej odbywają się zwykle raz w tygodniu i nie tworzą więzi między określoną działalnością a młodym człowiekiem czy między ich uczestnikami. Przez urzeczywistnianie ich w planie zajęć szkoła jako instytucja ma głównie na celu wyposażenie uczniów w określoną wiedzę zgodną z zapisami zawartymi w podstawie programowej⁵.

Natychmiastowość, radość uzyskiwana z drobiazgów, powierzchowność, brak granic w przemieszczaniu się – to namiastka charakterystyki stylu życia młodych ludzi. Zygmunt Bauman uważa, że pragną oni czerpać przyjemność do końca ze wszystkiego, a jeśli nie mogą osiągnąć więcej korzyści, poszukują dalej⁶. Przypuszczać można, że dotyczy to nie tylko przedmiotów materialnych czy wykonywanych czynności, ale także ludzi. Podejście to może skutkować w przyszłości rozpadem rodziny, małżeństwa, powierzchownością relacji międzyludzkich⁷ oraz bezrefleksyjnością⁸.

Taka rzeczywistość może zmuszać nauczycieli i wychowawców do kształtowania w uczniach dyspozycji do tworzenia długotrwałych i stabilnych związków oraz przejawiania poczucia przynależności do grupy społecznej. Ukształtowanie takich postaw może stać się swoistą odtrutką wobec pojawiającej się tendencji do „wymiany ludzi” i zawierania nietrwałych relacji. W takiej sytuacji nauczyciel powinien respektować zmieniający się świat, uwzględnić wymagania uczniów i pomagać im dostrzegać trwałe i pozytywne strony innych osób ze swojego środowiska. Dlatego – jak uważa Z. Melosik – nie chodzi o to, by wykluczyć kulturę popularną ze szkół, gdyż nie przyniesie to żadnych skutków. Raczej należałoby dostosować ją do wymogów społeczności lokalnej, co oznacza wyjście od wartości charakterystycznych dla osób, które w niej żyją⁹. Zygmunt Bauman stwierdził, że obecnie, aby coś miało popularność i wzbudzało zainteresowanie, musi mieć wartość użytkową¹⁰. Taką wartość użytkową mogą mieć organizacje uczniowskie, w tym spółdzielnie uczniowskie.

⁵ Więcej o wiedzy i umiejętnościach uczniów zob. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. MEN 2017, poz. 356.

⁶ Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Wydaw. Sic!, Warszawa 2000, s. 308.

⁷ E. Nowicka, *Świat człowieka – świat kultury*, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 351–364.

⁸ Z. Bauman, T. May, *Socjologia*, Wydaw. Zysk i S-ka, Poznań 2004, s. 247.

⁹ Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość...*, s. 456.

¹⁰ Z. Bauman, T. May, *Socjologia*, s. 219.

Rozwój organizacji uczniowskich jako propozycja urozmaicenia działalności placówek oświatowych może przynieść ożywienie i poprawę jakości pracy szkoły. Przestrzegając zasad współpracy, solidarności i samorządności, prowadząc różnego rodzaju działalność kulturalno-edukacyjną, artystyczną i ekonomiczną, organizacje uczniowskie tworzą różne formy aktywności dla dzieci i młodzieży, które mogą zaspokajać ich potrzeby i odpowiadać zainteresowaniom¹¹.

W dotychczasowej literaturze przedmiotu brakuje opracowania poświęconego działalności spółdzielni uczniowskich w Polsce w latach 1989–2016. Trzeba zaznaczyć, że istnieją prace naukowe, które podejmują problematykę spółdzielni uczniowskich, ale lokalizują ją w okresie międzywojennym. W Polsce badania nad działalnością spółdzielni uczniowskich i różnymi aspektami ich funkcjonowania oraz znaczeniem dydaktyczno-wychowawczym w Drugiej Rzeczypospolitej były prowadzone przez Elżbietę Magierę¹². Istnieją również prace Ireny Jundziłł¹³, Aleksandra Kamińskiego¹⁴, Jana Korycińskiego¹⁵, Władysławy Tatary-Hoszowskiej¹⁶ i inne, które wskazują na wartości społeczno-wychowawcze spółdzielni uczniowskich, ale powstały w okresie Polski Ludowej i dotyczą funkcjonowania spółdzielni uczniowskich w latach 1945–1989. Nie ukazała się żadna publikacja o charakterze naukowym dotycząca działalności spółdzielni uczniowskich w latach 1989–2016. W tym okresie publikowano jedynie nieliczne pozycje o charakterze poradnikowym, których przykładem

¹¹ E. Magiera, *Spółdzielczość jako forma edukacji w szkolnictwie polskim w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011, s. 22.

¹² Tamże.

¹³ I. Jundziłł w swoich pracach przedstawiała problematykę spółdzielni uczniowskiej w szkole, nawiązywała do wychowania patriotycznego w tychże organizacjach oraz zwracała uwagę na ich wartości społeczne. Zob. I. Jundziłł, *Spółdzielnia uczniowska w szkole*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1988; I. Jundziłł, *Wychowanie patriotyczne dzieci*, PZWS, Warszawa 1969; I. Jundziłł, *Wartości społeczno-wychowawcze spółdzielni uczniowskich*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1972.

¹⁴ A. Kamiński rozpatrywał spółdzielnię uczniowską jako placówkę wychowawczą. Zob. A. Kamiński, *Spółdzielnia uczniowska jako placówka wychowawcza*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1967.

¹⁵ J. Koryciński zwracał uwagę na organizację i wartości wychowawcze spółdzielni uczniowskich. Zob. A. Ozimkowska, J. Koryciński, *Prowadzimy spółdzielnię w naszej szkole*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1974.

¹⁶ W. Tatara-Hoszowska koncentrowała się na kwestiach wychowawczych i roli nauczycieli w spółdzielni uczniowskich. Zob. W. Tatara-Hoszowska, *Wychowawcza funkcja spółdzielni uczniowskiej*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1971; W. Tatara-Hoszowska, *Rola nauczycielstwa w rozwoju ruchu spółdzielczego w Polsce w latach 1918–1958*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1966.

jest opracowanie wydane pod redakcją Henryka Babisa i innych, ukazujące formy działalności spółdzielni uczniowskich, sposób ich zakładania wraz z załączoną dokumentacją niezbędną do jej funkcjonowania¹⁷. W związku z powyższym moja praca wypełnia lukę w badaniach naukowych dotyczących spółdzielczości uczniowskiej w Polsce w latach 1989–2016.

Na decyzję o podjęciu badań historyczno-pedagogicznych miały również wpływ poglądy polskich pedagogów. Stanisław Palka dowodził, że znajomość przeszłości umożliwia odkrywanie i doskonalenie teorii i praktyki pedagogicznej oraz zrozumienie pochodzenia obecnych zjawisk pedagogicznych¹⁸. Podobne podejście do tego typu badań prezentował Franciszek Bereźnicki, który twierdził, że bez znajomości przeszłości nie można zrozumieć współczesnych zjawisk pedagogicznych¹⁹. O podjęciu tej problematyki zdecydowała również moja ciekawość naukowa oraz doświadczenie zawodowe.

Celem badań było opisanie, wyjaśnianie i ocena spółdzielczości uczniowskiej w Polsce w latach 1989–2016. Poznanie literatury przedmiotu oraz kwerendy i analizy źródeł pozwoliły na sformułowanie przedmiotu badań, którym uczyniłam spółdzielczość uczniowską w Polsce w latach 1989–2016. W związku z tym główny problem badań został sformułowany następująco: Na czym polegała działalność spółdzielczości uczniowskiej w Polsce w latach 1989–2016?

Problemy szczegółowe są pochodną problemu głównego, a jednocześnie wynikają ze struktury książki. Podstawą wyłonienia problemów szczegółowych – za Jerzym Topolskim – było kryterium rzeczowe i chronologiczne²⁰. W pierwszym rzędzie kierowałam się kryterium rzeczowym, oznaczającym uporządkowanie tematyczne, problemowe, w ramach którego użyłam kryterium chronologicznego.

Problematyka książki dotyczy spółdzielczości uczniowskiej w Polsce w latach 1989–2016. Spółdzielczość uczniowska (tak jak np. spółdzielczość spożywców, rolnicza, bankowa, pracy, mieszkaniowa, socjalna, produkcyjna, rolniczo-pszczelarska,

¹⁷ H. Babis, A. Budziewicz-Guźlecka, A. Drab-Kurowska, M. Janowski (red.), *Spółdzielnia uczniowska. Praktyczna nauka postaw kooperacji i przedsiębiorczości wśród uczniów*. Przewodnik, Polska Fundacja Społeczeństwa Przedsiębiorczego, Szczecin 2016.

¹⁸ S. Palka, *Pedagogika teoretycznie i praktycznie zorientowana a badania historii wychowania i myśli pedagogicznej*, w: T. Jałmużna, I. Michalska, G. Michalski (red.), *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2004, s. 13–20.

¹⁹ F. Bereźnicki, *Nowatorstwo dydaktyczne w szkolnictwie ogólnokształcącym w Polsce (1918–1939)*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie, Szczecin 1978, s. 8.

²⁰ J. Topolski, *Metodologia historii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973, s. 516–519.

inwalidów) jest nieodzowną częścią ruchu spółdzielczego w Polsce. Przez pojęcie „spółdzielnia uczniowska” rozumiem działające na terenie szkoły, niezależne, dobrowolne i funkcjonujące zgodnie z wypracowanymi jeszcze w okresie międzywojennym zasadami spółdzielczymi zrzeszenie uczniów, którzy realizują wspólne cele polegające na zaspokajaniu potrzeb ekonomicznych, społecznych i kulturalnych²¹. W niniejszej pracy używam następujących synonimów dla terminu spółdzielnia uczniowska: spółdzielnia szkolna, zrzeszenie szkolne, forma gospodarowania w szkole, spółdzielcza organizacja szkolna i nieco starszego, coraz mniej używanego – kooperatywa.

Za E. Magierą spółdzielnię uczniowską można rozumieć jako formę i metodę edukacji, organizację uczniowską oraz przedsiębiorstwo gospodarcze. W znaczeniu formy wychowania rozumie się wychowanie przez spółdzielnię uczniowską, co wiąże się z ujęciem spółdzielni uczniowskiej, które jest równoznaczne z pojęciem organizacji uczniowskiej funkcjonującej pod opieką nauczyciela. Spółdzielnia uczniowska może również być rozumiana jako metoda edukacji, będąca swoistym sposobem pracy nauczyciela, polegającym na oparciu procesu wychowania na takich wartościach, jak: solidarność, współpraca, wzajemna pomoc, współdziałanie. Z pewnością spółdzielnia uczniowska jest również swoistym przedsiębiorstwem gospodarczym, realizującym cele ekonomiczne, polegające na zaspokajaniu potrzeb jej członków. Wymienione obszary funkcjonowania spółdzielni uczniowskich zmierzają do ukształtowania osobowości młodych ludzi po to, żeby przygotować ich do dorosłego życia²².

Przez działalność spółdzielni uczniowskich rozumiem ich funkcjonowanie w polskim systemie oświaty w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych w dwojakim zakresie: gospodarczym oraz kulturalno-edukacyjnym traktowanym łącznie ze społecznie użytecznym.

Powyższe wyjaśnienia doprowadziły do wyodrębnienia z problemu głównego następujących problemów szczegółowych:

1. Jakie były geneza i założenia spółdzielni uczniowskich w szkolnictwie polskim?
2. Jaki był zarys uwarunkowań działalności spółdzielni uczniowskich w latach 1989–2016?
3. Na czym polegała działalność gospodarcza oraz kulturalno-edukacyjna i społecznie użyteczna spółdzielni uczniowskich i Szkolnych Kas Oszczędności opartych na zasadach spółdzielczych w szkołach podstawowych?

²¹ Krajowa Rada Spółdzielcza, krs.org.pl (24.01.2019).

²² E. Magiera, *Spółdzielczość jako forma edukacji...*, s. 24.

4. Na czym polegała działalność gospodarcza oraz kulturalno-edukacyjna i społecznie użyteczna spółdzielni uczniowskich i Szkolnych Kas Oszczędności opartych na zasadach spółdzielczych w szkołach ponadpodstawowych?

Badania, na których opiera się monografia, mieszczą się w przedmiocie zainteresowań historii wychowania. Oznacza to, że podstawę warsztatu metodologicznego stanowiły materiały źródłowe pozyskane w trakcie kwerend przeprowadzonych w archiwach, bibliotekach i zasobach internetowych. Poza nielicznymi źródłami rękopiśmiennymi uzupełnieniem badań były źródła archiwalne i drukowane, które – powołując się na J. Topolskiego – są jednocześnie i efektem, i odbiciem celowej działalności człowieka²³. Źródła zawierające fakty jednostkowe umożliwiają poznanie i rekonstruowanie dziejów społeczeństwa i jego różnych przejawów. W przypadku tej książki posłużyły poznaniu dziejów spółdzielczości uczniowskiej w Polsce w latach 1989–2016, jej historycznej rekonstrukcji, socjologicznej interpretacji i pedagogicznej ocenie.

Strony internetowe stanowiły miejsce pozyskania głównej i dość obszernej wiedzy źródłowej, dotyczącej spółdzielczości uczniowskiej i Szkolnych Kas Oszczędności opartych na zasadach spółdzielczych. Można je zaliczyć do źródeł narracyjno-relacyjnych. Badaniem objęłam 33 strony internetowe szkół, w których funkcjonowały spółdzielnie uczniowskie (w tym 17 szkół podstawowych²⁴ i 16 szkół ponadpodstawowych²⁵). Ponadto kwerenda źródeł dotyczyła 12 stron internetowych szkół, w których funkcjonowały Szkolne Kasy Oszczędności (SKO)²⁶, 18 stron internetowych banków

²³ J. Topolski, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 1996, s. 17–111; J. Topolski, *Metodologia historii*, Państwowe Wydaw. Naukowe, Warszawa 1984, s. 325.

²⁴ Strony internetowe szkół podstawowych zawierały źródła dotyczące działalności spółdzielni uczniowskich: „Balbinka”, „Eksperyment”, „Łakomczuch”, „Sklepek Szkolny”, „Jarzębinka”, „Zgoda”, „Zorza”, „Precelek”, „Żaczek”, „Kubuś”, „Eko-siódemka”, „Pracus”, „Smakus”, „Jutrzenka”, „Sknerus”, „Grosik” oraz niemającej nazwy spółdzielni uczniowskiej w Czarnkowie. Dokładne linki znajdują się w rozdziale III.

²⁵ Strony internetowe szkół ponadpodstawowych zawierały źródła dotyczące działalności spółdzielni uczniowskich: „Wiewiórek”, „Szarotka”, „Łasuch”, „Rockefeller”, „Przyszłość”, „Smakolyk”, „Talarki”, „Akcja”, „Krokus”, „Trio”, „Winien-Ma”, „Vzór”, „Company”, „Amigos”, „Ekonomik” i niemającej nazwy spółdzielni uczniowskiej w Nałęczowie.

²⁶ SP im. Kazimierza Odnowiciela w Pobiedziskach, SP nr 2 im. Kornela Makuszyńskiego we Wronkach, SP im. Wilhelma Gawlikowicza w Bojszowach, SP im. Marii Konopnickiej w Harcabuzie, SP im. Józefa Wybickiego w Parkowie, SP w Woli Przybysławskiej, SP w Wilkowisku, SP w Tymbarku, SP im. Gen. Franciszka Kamińskiego w Maciejowie Starym, SP w Ostaszewie, SP im. Karola Szymanowskiego w Osielcu oraz SP im. Jana Pawła II w Suchej Beskidzkiej.

spółdzielczych²⁷, 2 stron internetowych instytucji²⁸ oraz innych stron internetowych poświęconych spółdzielczości, w tym spółdzielczości uczniowskiej, również szkolnych blogów, a także profile na portalach Facebook i YouTube.

Jednak ich stan miał luki, to znaczy strony internetowe szkół i spółdzielni uczniowskich nie były aktualizowane ani nie były prowadzone systematycznie. Badania powyższych źródeł historycznych ujawniły pewne trudności w zakresie wydobywania z nich informacji. Składają się na nie: zbyt ogólne opisy na stronach internetowych, które dotyczyły jedynie założeń danej spółdzielni uczniowskiej, a nie jej rzeczywistych działań; niesystematyczne prowadzenie stron internetowych spółdzielni bądź szkół lub brak prowadzenia stron internetowych; umieszczanie na stronach internetowych jedynie dokumentacji w formie zdjęć z działalności spółdzielni uczniowskich i Szkolnych Kas Oszczędności, stanowiących jedyny dowód realnych działań młodych ludzi. Brakowało notatek, podpisów pod materiałem fotograficznym, czego dotyczyły prezentowane wydarzenia czy podejmowane inicjatywy. Same źródła fotograficzne nie umożliwiały pełnego oglądu danego wydarzenia (cel, współpraca z innymi podmiotami, nazwy wydarzeń). Dużą trudność stanowiła likwidacja stron internetowych w 2016 roku (na skutek reformy oświaty zmieniającej strukturę szkół, tzn. likwidacja dotychczasowych gimnazjów i ich stron domowych).

Materiały przechowywane w podręcznym Archiwum Krajowej Rady Spółdzielczej (KRS) usytuowanej w Warszawie przy ul. Jasnej 1 i Archiwum Fundacji Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej (FRUS) w Krakowie przy ul. Szlak 65 stanowiły uzupełnienie niniejszych badań. Źródła archiwalne znajdowały się głównie w pudełkach kartonowych, które były przechowywane w sposób nieuporządkowany (ani problemowo, ani chronologicznie, ani alfabetycznie). W KRS materiały zawierały więcej danych o spółdzielniach uczniowskich działających przed rokiem 1989, a w FRUS większość z nich obejmowała informacje o działalności ruchu spółdzielczego dorosłych w szkołach, a nie o ich samej działalności.

Oprócz powyższych źródeł archiwalnych w pracy wykorzystałam również źródła normatywne, do których należały akty prawne (Prawo Spółdzielcze²⁹, ustawy

²⁷ Bank Spółdzielczy (dalej: BS) w Cycowie, BS w Jordanowie, BS w Leśnicy, BS w Nałęczowie, BS w Rabie Wyżnej, BS w Limanowej, BS w Skierniewicach, BS w Suchej Beskidzkiej, BS w Toruniu, BS w Tychach, BS w Chorzeli, BS w Leśnicy, BS w Pińczowie, BS w Czarnkowie, BS w Wieliczce, BS w Grybowie, BS w Piskach oraz Bank Polskiej Spółdzielczości.

²⁸ Krajowa Rada Spółdzielcza i Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej.

²⁹ Obwieszczenie Ministra Finansów z 10 maja 1995 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Prawo Spółdzielcze, Dz.U. 1995, nr 54, poz. 288.

dotyczące działalności ruchu spółdzielczego dorosłych³⁰ i Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie środków spożywczych w szkołach³¹.

W Muzeum Historii Spółdzielczości nie ma dokumentów dotyczących działalności spółdzielczości uczniowskiej z lat 1989–2016. Badania wykazały, że ta instytucja dokumentuje historię spółdzielczości dorosłych.

Wykorzystałam również źródła rękopiśmienne, do których należały *Kronika Spółdzielni Uczniowskiej „Pychotka”* (Zespół Szkół Specjalnych nr 105 Warszawa, 2016/2017) i *Kronika Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”* (Zespół Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie).

Posłużyłam się informacjami uzyskanymi podczas kursu dla opiekunów Spółdzielni Uczniowskich i Szkolnych Kas Oszczędności w Krakowie (15–18.07.2018), w którym brałam udział. Ten typ źródeł można zaliczyć do źródeł wywołanych.

Ważnym źródłem, należącym do grupy źródeł drukowanych, były kalendarze wydawane przez ruch spółdzielczy, jak: *Kalendarz Spółdzielcy* (1), *Kalendarz Ucznia* (1), *Kalendarz Młodego Spółdzielcy* (5). Ich treść przedstawiała działalność spółdzielni uczniowskich w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych. Ważną rolę odegrała twórczość publicystyczna, traktowana jako źródło narracyjno-relacyjne. Kwerendą źródłową objęłam dwa czasopisma spółdzielcze: „Tęczę Polską” i „Cisowiec” (2018) – pismo młodzieży i wychowawców Zespołu Szkół nr 2 w Nałęczowie. Bardzo trudno było pozyskać wszystkie kalendarze spółdzielcze z okresu objętego badaniami, których nie miały nawet dwie główne instytucje odpowiedzialne za działalność spółdzielni uczniowskich: KRS i FRSU.

Ważną rolę w opracowaniu podjętej problematyki odegrała wiedza pozaźródłowa, na którą złożyły się opracowania zawierające genezę, pojęcia i zasady organizacji spółdzielni uczniowskich, a także formy ich działalności. Przyczyn powstania kooperatyw w szkołach upatrywać można w szeroko rozumianej chęci poprawy życia,

³⁰ Ustawa z 20 stycznia 1990 roku o zmianach w organizacji i działalności spółdzielczości, Dz.U. 1990, nr 6, poz. 36; Ustawa z 23 lutego 1991 roku o zmianie ustawy o fundacjach, Dz.U. 1991, nr 19, poz. 82; Ustawa z 7 lipca 1994 roku o zmianie ustawy – Prawo Spółdzielcze oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. 1994, nr 90, poz. 419 z późn. zm.; Ustawa z 7 września 1991 roku o systemie oświaty, Dz.U. 1991, nr 35, poz. 425; Ustawa z 8 stycznia 1999 roku – Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego, Dz.U. 1999, nr 12, poz. 96; Ustawa z 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe, Dz.U. 2017 poz. 59.

³¹ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 26 sierpnia 2015 roku w sprawie grup środków spożywczych przeznaczonych do sprzedaży dzieciom i młodzieży w jednostkach systemu oświaty oraz wymagań, jakie muszą spełniać środki spożywcze stosowane w ramach żywienia zbiorowego dzieci i młodzieży w tych jednostkach, Dz.U. 2015, poz. 1256; Załącznik nr 1 do rozporządzenia Ministra Zdrowia z 26 sierpnia 2015 roku (poz. 1256) i nr 2 do rozporządzenia Ministra Zdrowia z 26 sierpnia 2015 roku (poz. 1256).

o której pisali działacze spółdzielczości dorosłych i teoretycy, tacy jak Edward Abramowski³², Stanisław Wojciechowski³³ i inni. Po II wojnie światowej problematykę spółdzielczości uczniowskiej przy okazji charakteryzowania polskiego ruchu spółdzielczego podejmowali: Kazimierz Boczar³⁴, Adam Galos, Stefan Inglot, Walentyna Najdus, Stanisław Piechowicz, Zbigniew Świtalski³⁵, Anna Ozimkowska³⁶, Józef Gójski i Leon Marszałek³⁷, Zofia Chyra-Rolicz³⁸, Kazimierz Zbigniew Sowa³⁹. Powyższe pozycje opisują europejski i polski ruch spółdzielczy w XIX i w II połowie XIX wieku. Genezę spółdzielczości i potraktowanie jej jako formy edukacji w szkolnictwie polskim w okresie międzywojennym odnalazłam w pracy E. Magiery⁴⁰. Prace Franciszka Dziarnowskiego i Alfreda Pochwatko⁴¹ oraz Bolesława Trąmpczyńskiego⁴² opisywały ruch spółdzielczy w Polsce Ludowej. Prace omawiające kwestie dotyczące zasad spółdzielczości szkolnej zostały poruszone przez Władysławę Tatarę-Hoszowską⁴³, Aleksandra Kamińskiego⁴⁴, Michała Zarembę⁴⁵ i innych. Problematykę dotyczącą

³² E. Abramowski, *Kooperatywa jako sprawa wyzwolenia ludu pracującego*, Związek Polskich Stowarzyszeń Spółczywców, Warszawa 1912.

³³ S. Wojciechowski, *Ruch spółdzielczy*, Spółdzielczy Instytut Naukowy, Warszawa 1930.

³⁴ K. Boczar, *Spółdzielczość*, Państwowe Wydaw. Ekonomiczne, Warszawa 1969.

³⁵ A. Galos, *Spółdzielczość w świecie do 1918 r.*, w: A. Galos, S. Inglot, W. Najdus, S. Piechowicz, Z. Świtalski (red.), *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego*, cz. II, CRS, Warszawa 1971.

³⁶ A. Ozimkowska, *Powstanie spółdzielczości*, w: A. Ozimkowska, J. Koryciński, *Prowadzimy spółdzielnię w naszej szkole*, CRS, Warszawa 1974.

³⁷ J. Gójski, L. Marszałek, *Spółdzielczość*, Zakład Wydawnictw CZSR, Warszawa 1976.

³⁸ Z. Chyra-Rolicz, *Stanisław Staszic*, PWN, Warszawa 1980.

³⁹ K.Z. Sowa, *Wstęp do socjologicznej teorii zrzeszeń*, PWN, Warszawa 1988.

⁴⁰ E. Magiera, *Spółdzielczość jako forma edukacji w szkolnictwie polskim w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011.

⁴¹ F. Dziarnowski, A. Pochwatko, *Spółdzielnia uczniowska*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1967.

⁴² B. Trąmpczyński, *Spółdzielczość pracy w Polsce*, w: T. Kowalak (red.), *Spółdzielczość w Polsce Ludowej*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1969.

⁴³ W. Tatar-Hoszowska, *Rola nauczycielstwa w rozwoju ruchu spółdzielczego...*; W. Tatar-Hoszowska, *Wychowawcza funkcja spółdzielni...*

⁴⁴ A. Kamiński, *Spółdzielnia uczniowska jako placówka...*

⁴⁵ M. Zaremba, *Rola spółdzielni uczniowskiej w kształtowaniu podstaw przedsiębiorczych*, w: *Spółdzielczość uczniowska jako narzędzie nauki o przedsiębiorczości*, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna, Ostrołęka 2011; M. Zaremba, *Z perspektywy osiemnastu lat FRSU w Polsce*, w: *Spółdzielczość uczniowska jako narzędzie nauki o przedsiębiorczości*, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna, Ostrołęka 2011.

powstania i rozwoju spółdzielni uczniowskich w szkołach podejmowali: Irena Jundziłł⁴⁶, Robert Stawicki⁴⁷, Marian Grzegorz Brodziński⁴⁸, Anna Bulka⁴⁹ oraz Henryk Babis⁵⁰. Wymienieni w ostatnim zdaniu autorzy (oprócz I. Jundziłł) przedstawiali ruch spółdzielczy w Polsce po roku 1989 i odnosili się do nielicznych obszarów działalności spółdzielczości uczniowskiej. Uzupełnienie tej problematyki stanowi również praca Sławomira Mandesa, wskazująca na spadek liczby spółdzielni uczniowskich po transformacji ustrojowej⁵¹, oraz publikacje Kazimierza Parszewskiego⁵².

Sytuacja polityczna w Polsce w latach 1989–2016 miała wpływ na kształtowanie się spółdzielni uczniowskich. Pisali o niej Maria Kruk⁵³, Tomasz Słomka⁵⁴, Wojciech Roszkowski⁵⁵ oraz Konstanty Adam Wojtaszczyk i Wojciech Jakubowski⁵⁶. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze i kulturowe także dotknęły spółdzielczość uczniowską w Polsce w latach 1989–2016. Wskazują na to pozycje: Andrzeja Bogaja, Stefana

⁴⁶ I. Jundziłł, *Spółdzielnia uczniowska...*

⁴⁷ R. Stawicki, *Historia i teraźniejszość spółdzielni uczniowskich w Polsce*, Kancelaria Senatu. Biuro Analiz i Dokumentacji, Warszawa 2012.

⁴⁸ M.G. Brodziński, *Oblicza polskiej spółdzielczości wiejskiej: geneza, rozwój, przyszłość*, Wydaw. Frel, Warszawa 2014.

⁴⁹ A. Bulka, *Krótką historią spółdzielczości uczniowskiej*, w: *Kondycja spółdzielni uczniowskich oraz ich rola w promowaniu postaw przedsiębiorczych i obywatelskich wśród młodzieży*, Związek Lustracyjny Spółdzielni Pracy, Kraków 2015.

⁵⁰ H. Babis, *Przedmowa – spółdzielczość uczniowska praktyczną szkołą młodzieżowej przedsiębiorczości*, w: H. Babis, A. Budziewicz-Guźlecka, A. Drab-Kurowska, M. Jankowski (red.), *Spółdzielnia uczniowska...*

⁵¹ S. Mandes, *Ruchy społeczne w Polsce*, w: M. Marody (red.), *Wymiary życia społecznego: Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Scholar, Warszawa 2007.

⁵² K.K. Parszewski, *Zasady organizacji spółdzielni uczniowskiej*, w: M. Grzybowska-Brzezińska, K. Parszewski, I. Żuchowski (red.), *Menadżer spółdzielni uczniowskiej: podręcznik opiekuna spółdzielni uczniowskiej*, Wydaw. Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej, Ostrołęka 2011; K.K. Parszewski, *I Kongres Spółdzielczości Uczniowskiej*, w: *Spółdzielczość uczniowska jako narzędzie nauki o przedsiębiorczości*, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna, Ostrołęka 2011.

⁵³ M. Kruk, *Transformacja ustrojowa*, Wydaw. Naukowe Scholar, Warszawa 2011.

⁵⁴ T. Słomka, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej i naczelné zasady ustrojowe państwa*, w: K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski (red.), *Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2007.

⁵⁵ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–1998*, PWN, Warszawa 1999.

⁵⁶ K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski (red.), *Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2007.

Michała Kwiatkowskiego i Mirosława Józefa Szymańskiego⁵⁷, Beaty Bugajskiej⁵⁸, Juliana Auleytnera⁵⁹, Jadwigi Szymaniak⁶⁰, Mirosława Grawińskiego i Stanisława Kamińskiego⁶¹, Dariusza Magierka⁶², Grażyny Katry⁶³, Teresy Rostowskiej⁶⁴, Zygmunta Baumana⁶⁵, Tomasza Palecznego⁶⁶, Wiesława Wątroby⁶⁷, Marcina Smagi i Tadeusza Włudyki⁶⁸, Piotra Sztompki⁶⁹, Zbyszka Melosika⁷⁰ i Tomasza Szkudlarka⁷¹, Anny Zawady⁷² i Zbigniewa Kwiecińskiego⁷³.

Publikacje poświęcone przemianom oświaty w podjętym badaniach określone pozwoliły na zarysowanie czynników oświatowych, stanowiących tło rozwoju

⁵⁷ A. Bogaj, S.N. Kwiatkowski, M.J. Szymański, *Edukacja w procesie przemian społecznych*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 1998.

⁵⁸ B. Bugajska, *Człowiek w świecie kultury, czyli zmagania współczesnego Prometeusza*, w: J. Gni-tecki (red.), *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Poznań 1998.

⁵⁹ J. Auleytner, *Polska polityka społeczna. Kreowanie ładu społecznego*, Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa 2005.

⁶⁰ J. Szymaniak, *W poszukiwaniu „indywidualności przyjaznej”*, w: C. Plewka (red.), *Edukacja – tradycje, rzeczywistość, przyszłość*, Oficyna Wydawnicza CDiDN, Szczecin 2005.

⁶¹ M. Grewiński, S. Kamiński, *Obywatelska polityka społeczna*, Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa 2007.

⁶² D. Magierek, *Zmiany polityki społecznej w sferze pracy*, w: R. Gabryszak, D. Magierka (red.), *Wprowadzenie do polityki społecznej*, Wydaw. Difin, Warszawa 2009.

⁶³ G. Katra, *Młodzież a globalizacja*, w: A. Błachnio (red.), *Globalizacja a jednostka*, Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2009.

⁶⁴ T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodziny wobec współczesnych wyzwań*, Difin, Warszawa 2009.

⁶⁵ Z. Bauman, *Ponowoczesność...*; Z. Bauman, T. May, *Socjologia...*

⁶⁶ T. Paleczny, *Nowe ruchy społeczne*, Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.

⁶⁷ W. Wątroba, *Spółczesność konsumpcyjna*, Wydaw. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2009.

⁶⁸ M. Smaga, T. Włudyka, *Instytucje gospodarki rynkowej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.

⁶⁹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydaw. Znak, Kraków 2012.

⁷⁰ Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość...*

⁷¹ Tamże; Z. Melosik, T. Szkudlarek, *Kultura, tożsamość i edukacja: migotanie znaczeń*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.

⁷² A. Zawada, *Aspiracje życiowe młodzieży...*

⁷³ Z. Kwieciński, *Cztery i pół. Preliminaria – laminaria – varia*, Wydaw. Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2015.

spółdzielczości uczniowskiej. Należały do nich opracowania autorstwa: Jana Szczepańskiego⁷⁴, Tadeusza Lewowickiego⁷⁵, Czesława Banacha⁷⁶, Zygmunta Kwiecińskiego⁷⁷, Czesława Kupisiewicza⁷⁸, Franciszka Bereźnickiego⁷⁹, Wojciecha Książka⁸⁰, Czesława Plewki⁸¹ i najnowsza pozycja Stefana Wołoszyna⁸².

Nie istnieje instytucja, która gromadziłaby dane ilościowe dotyczące spółdzielni uczniowskich w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych oraz likwidacji spółdzielni uczniowskich. Braki w danych statystycznych znacznie utrudniły bądź uniemożliwiły ustalenie dokładnej liczby spółdzielni uczniowskich w placówkach oświatowych. Podmioty wspierające zrzeszenia szkolne, czyli Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej, Krajowa Rada Spółdzielcza i kuratoria oświaty, nie zajmują się ich ewidencją. Do nich zalicza się również banki spółdzielcze, sprawujące opiekę nad daną Szkolną Kasą Oszczędności, które nie miały, a jeśli miały, to tylko wybiórcze dane statystyczne, które mogły udostępnić. Kuratoria oświaty nie prowadziły żadnej dokumentacji, która wskazywałaby na jakąkolwiek pomoc młodym spółdzielcom czy wyrażenie zainteresowania ich działalnością. Świadczą o tym maile wysłane od kuratoriów⁸³.

⁷⁴ J. Szczepański, *Społeczne uwarunkowania rozwoju oświaty*, WSiP, Warszawa 1989.

⁷⁵ T. Lewowicki, *Przemiany oświaty*, Wydaw. Żak, Warszawa 1994.

⁷⁶ C. Banach, *Polska szkoła i system edukacji – przemiany i perspektywy*, Wydaw. Adam Marszałek, Toruń 1995.

⁷⁷ Z. Kwieciński, *Edukacja wobec wyzwań demokracji*, w: *Demokracja a wychowanie*, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Toruń 1995.

⁷⁸ C. Kupisiewicz, *O reformach szkolnych. Wybór rozpraw z lat 1977–1999*, Wydaw. Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.

⁷⁹ F. Bereźnicki, *Reforma systemu edukacji w Polsce*, w: H. Marburger, N.H. Weber (red.), *Reformy oświaty w Niemczech i w Polsce*, Uniwersytet Techniczny w Berlinie i Uniwersytet Szczeciński, Berlin 2000.

⁸⁰ W. Książek, *Rzecz o reformie edukacji 1997–2001*, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna Adam, Warszawa 2001.

⁸¹ C. Plewka, *Oświata zachodniopomorska w latach 1945–2002. O ideach i praktykach edukacyjnych*, Wydaw. ZAPOL, Szczecin 2003.

⁸² S. Wołoszyn, *Historia oświaty i wychowania*, w: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, PWN, Warszawa 2021.

⁸³ W posiadaniu autorki jest 16 wysłanych maili do wszystkich kuratoriów oświaty w Polsce i 10 odpowiedzi, zawierających podobną treść typu: nasze kuratorium nie ma informacji na temat spółdzielni uczniowskich działających na terenie województwa: dolnośląskiego, kujawsko-pomorskiego, małopolskiego, mazowieckiego, opolskiego, podkarpackiego, podlaskiego, pomorskiego, wielkopolskiego, zachodniopomorskiego.

Przedmiot badań książki mieści się w przeszłości, dlatego zastosowano metody historyczne: heurystykę obejmującą zapoznanie się z opracowaniami oraz kwerendę źródeł historycznych, które zawierały fakty dotyczące działalności spółdzielni uczniowskich; krytykę źródeł rozumianą jako wydobywanie z nich informacji⁸⁴; tworzenie syntezy (opracowania), w skład której wchodziło ustalanie faktów, ich selekcja i uporządkowanie oraz ich wyjaśnianie i wykrywanie związków między nimi⁸⁵. Ustalaniu faktów posłużyły metody: indukcyjna, dedukcyjna, statystyczna, porównawcza, progresywna i retrogresywna oraz filologiczna (leksykalna).

Po ustaleniu faktów nastąpiło ich porządkowanie według kryterium rzeczowego (problemowego), co pozwoliło na uzyskanie wiedzy o przyczynowości i wzajemnej zależności faktów, a następnie kryterium chronologicznego – dotyczącego szeregowania faktów zgodnie z ich następstwem czasowym i uwzględnieniem wewnętrznej treści faktów – oraz kryterium terytorialnego – polegającego na wyodrębnieniu danego terytorium w zależności od potrzeb badań. Po selekcji i uporządkowaniu faktów dokonano ich wyjaśniania: genetycznego – umożliwiającego poznanie genezy i przemian spółdzielni uczniowskich, prowadzącego do ustalenia ich etapów rozwoju; strukturalnego – polegającego na wskazaniu znaczenia i funkcji spółdzielni uczniowskich jako metod i form wychowania, organizacji uczniowskich i szkolnych przedsiębiorstw gospodarczych; przyczynowego – umożliwiającego wskazanie związków przyczynowo-skutkowych dotyczących działalności spółdzielni uczniowskich w Polsce w latach 1989–2016⁸⁶. Ostatnim etapem procedury badawczej było zbudowanie narracji historycznej, dzięki której wyjaśniono działalność spółdzielni uczniowskich w Polsce w latach 1989–2016.

Książka jest monografią historyczno-pedagogiczną⁸⁷ o układzie problemowo-chronologicznym. Ze względu na ten charakter oraz celem usprawnienia redagowania tekstu zostały wyodrębnione trzy okresy, według których poddano analizie spółdzielczość uczniowską w Polsce w latach 1989–2016. Pierwszy przedział czasowy stanowią lata 1989–1999, czyli okres od transformacji ustrojowej do reformy systemu oświaty wprowadzającej nową strukturę edukacji. Drugi przedział czasowy to lata 2000–2010, czyli pierwsza dekada nowego tysiąclecia, w której realizowano założenia

⁸⁴ J. Topolski, *Wprowadzenie do historii*, Wydaw. Poznańskie, Poznań 1998, s. 37.

⁸⁵ B. Miśkiewicz, *Wstęp do badań historycznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań 1985, s. 228–237.

⁸⁶ J. Topolski, *Wprowadzenie do historii*, s. 239–241, 495.

⁸⁷ W. Jamrożek, *Źródła w badaniach historyka wychowania dziejów najnowszych (wybrane problemy)*, w: W. Szulakiewicz (red.), *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2003, s. 164.

reformy z 1999 roku w kontekście wejścia Polski do Unii Europejskiej. Trzeci przedział czasowy obejmuje lata 2011–2016, kończy go wydanie ustawy Prawo Oświatowe, która zmodyfikowała ustrój szkolny.

Teren badań obejmował Archiwum KRS w Warszawie oraz redakcję czasopisma „Społemowiec Warszawski” znajdującą się w siedzibie Spółdzielni Spożywców Śródmieście „Społem” w Warszawie, z którego uzyskałam archiwalne numery periodyków. Teren badań stanowiły ponadto Archiwum FRSU w Krakowie, biblioteki, biblioteki cyfrowe i strony internetowe. Z drugiej strony można powiedzieć, że terenem badań było 106 organizacji uczniowskich, wśród których można wyróżnić 69 spółdzielni uczniowskich (w tym 28 w szkołach podstawowych i 41 w szkołach ponadpodstawowych) oraz 33 Szkolne Kasy Oszczędności działające na zasadach spółdzielczych w szkołach podstawowych i 4 SKO w szkołach ponadpodstawowych, funkcjonujące w Polsce w województwach: dolnośląskim (2), kujawsko-pomorskim (1), lubelskim (21), lubuskim (1), łódzkim (4), małopolskim (30), mazowieckim (6), opolskim (2), podkarpackim (9), podlaskim (1), pomorskim (1), śląskim (12), świętokrzyskim (5), warmińsko-mazurskim (4), wielkopolskim (6), zachodniopomorskim (1). Liczba powyższych organizacji uczniowskich wynika z materiałów źródłowych, które umożliwiły ich odnalezienie i opisanie.

Praca składa się z czterech rozdziałów oraz wstępu, zakończenia, bibliografii streszczenia, spisu tabel, spisu skrótów, streszczenia w języku polskim i w języku angielskim. Wstęp, pełniący funkcję rozdziału metodologicznego, zawiera uzasadnienie wyboru tematu, przedmiot i cele badań, problemy badań, wyjaśnienia terminologiczne, podstawy źródłowe pracy, omówienie opracowań i metod badań oraz terenu badań.

Rozdział I dotyczy spółdzielczości uczniowskiej w literaturze przedmiotu. Ukazuje genezę spółdzielczości uczniowskiej, jej pojęcie i zasady organizacji oraz formy działalności gospodarczej i wartości wychowawcze tych organizacji szkolnych.

Zarys uwarunkowań działalności spółdzielni uczniowskich prezentuje rozdział II, w którym zarysowano sytuację polityczną w Polsce w latach 1989–2016 oraz przemiany społeczne, gospodarcze, kulturowe i przemiany w oświacie, które określały kontekst działalności ruchu spółdzielczości uczniowskiej. Oba rozdziały stanowią część teoretyczną.

Część empiryczną monografii stanowią rozdziały III–IV, które zawierają analizy poświęcone działalności spółdzielni uczniowskiej w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych. Ukazują ich formy działalności gospodarczej, aktywność kulturalno-edukacyjną i realizowane prace społeczno-użyteczne. Przedstawiają Szkolne Kasy Oszczędności oparte na zasadach spółdzielczych i ich wartości edukacyjne.

1. Spółdzielczość uczniowska w literaturze przedmiotu

1.1. Geneza spółdzielczości uczniowskiej

Zapoczątkowany w Europie Zachodniej w XIX wieku ruch spółdzielczy stopniowo przenikał na ziemie polskie pod zaborami i tworzył podwaliny spółdzielni uczniowskich. Mimo upływu wielu lat oraz zachodzących zmian politycznych, gospodarczych i społeczno-kulturowych spółdzielnie uczniowskie przetrwały do dzisiaj ze względu na tradycje i wartości leżące u ich podstaw, wspólne cele ich członków i wypracowane metody działań¹.

Spółdzielnie uczniowskie tworzone na wzór spółdzielni dorosłych, które zaczęły powstawać w drugiej połowie XIX wieku w Anglii, Belgii, Niemczech, Danii oraz we Włoszech i Francji². Był to czas gwałtownego rozwoju kapitalizmu oraz rewolucji przemysłowej, która doprowadziła do przejścia od produkcji ręcznej do maszynowej, sprzyjającej likwidacji małych zakładów przemysłowych i wzrostowi bezrobocia. Tę sytuację wykorzystali kapitaliści, którzy zatrudniali robotników za stawki niewystarczające na podstawowe potrzeby życiowe³. Procesy industrializacji doprowadziły do zwiększenia nierówności społecznych, bogacenia się warstw najwyższych, strajków

¹ H. Babis, *Przedmowa – spółdzielczość uczniowska praktyczną szkołą młodzieżowej przedsiębiorczości*, w: H. Babis, A. Budziewicz-Guźlecka, A. Drab-Kurowska, M. Jankowski (red.), *Spółdzielnia uczniowska. Praktyczna nauka postaw kooperacji i przedsiębiorczości wśród uczniów*. Przewodnik, Polska Fundacja Społeczeństwa Przedsiębiorczego, Szczecin 2016, s. 7.

² W angielskim miasteczku Rochdale zorganizowano w 1844 r. pierwszą spółdzielnię pod nazwą Roczdeelskie Stowarzyszenie Sprawiedliwych Pionierów. Jej założyciele wyciągnęli wnioski ze swoich doświadczeń życiowych i założyli spółdzielnię tkacką opartą na zasadach społecznych i gospodarczych. Do dzisiaj właśnie roczdeelska spółdzielnia uznawana jest za wzorcową. Zob. Z. Świtalski, *Spółdzielczość w świecie do 1918 r.*, w: A. Galos, S. Inglot, W. Najdus, S. Piechowicz, Z. Świtalski (red.), *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego*, cz. II, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1971, s. 41, 47, 51, 54, 55.

³ A. Ozimkowska, *Powstanie spółdzielczości*, w: A. Ozimkowska, J. Koryciński, *Prowadzimy spółdzielnię w naszej szkole*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1974, s. 7–8.

robotników. W takich warunkach wśród warstw najniżej położonych zaczęły powstawać inicjatywy samopomocowe, które przerodziły się w spółdzielnie⁴.

Do pionierów spółdzielczości w Anglii należał Robert Owen, który propagował ideę zrzeszeń opartych na zasadach równości i sprawiedliwości⁵. We Francji byli to Filip Buchez i Louis Blanc, którzy podjęli się próby likwidacji wyzysku pracy przez kapitalistów, zakładając robotnicze stowarzyszenia wytwórcze. Pierwsze wspólne inicjatywy w Anglii i Francji nie przetrwały ze względu na błędy w ich organizacji, ale nowatorskie poczynania skłoniły innych do powoływania spółdzielni⁶. Pionierami samopomocy w Niemczech byli Herman Schulze, twórca spółdzielczości rzemieślniczej, a także Fryderyk Wilhelm Raiffeisen, zajmujący się spółdzielczością oszczędnościowo-pożyczkową. W Belgii i Danii tworzone głównie spółdzielnie spożywców. Celem zrzeszania się ludzi było czerpanie korzyści materialnych, poprawa warunków społecznych oraz wychowanie w myśl zasad spółdzielczych przyszłych działaczy potrzebnych do funkcjonowania przedsiębiorstwa. Wszystkie zrzeszenia opierały swoje działania na prowadzeniu działalności gospodarczej w celu pozyskiwania funduszy lub zmniejszenia wydatków warstw słabych ekonomicznie⁷.

Dynamiczny rozwój spółdzielczości w Europie Zachodniej sprzyjał jej powstaniu w drugiej połowie XIX wieku na ziemiach polskich pod zaborami. Prekursorem spółdzielczości polskiej był Stanisław Staszic, który poprzez dobroczynność i współdziałanie dążył do poprawy jakości życia potrzebujących. W tym celu powołał polską organizację samopomocy mieszkańców wsi, nazywaną Towarzystwem Rolniczym Hrubieszowskim⁸. Spółdzielnie stały się podstawą organizowania samoobrony gospodarczej przed zaborcami oraz przejawem samopomocy ludności polskiej. Można je uznać za ważne środki obrony narodowej i społecznej⁹. Towarzyszące ich działalności wartości stały się podstawą wychowania młodego pokolenia na początku XX wieku, w okresie międzywojennym, a także współcześnie.

Antypolska polityka zaborców oraz odmienne warunki społeczne, gospodarcze i polityczne w każdej z trzech dzielnic miały wpływ na nieskoordynowany rozwój

⁴ E. Magiera, *Spółdzielczość jako forma edukacji w szkolnictwie polskim w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011, s. 35.

⁵ J. Gójski, L. Marszałek, *Spółdzielczość*, Zakład Wydawnictw CZSR, Warszawa 1976, s. 21.

⁶ A. Ozimkowska, *Powstanie spółdzielczości...*, s. 10.

⁷ S. Wojciechowski, *Ruch spółdzielczy*, Spółdzielczy Instytut Naukowy, Warszawa 1930, s. 13–14.

⁸ Z. Chyra-Rolicz, *Stanisław Staszic*, PWN, Warszawa 1980, s. 128–129; A. Ozimkowska, *Powstanie spółdzielczości...*, s. 13.

⁹ J. Gójski, L. Marszałek, *Spółdzielczość*, s. 36.

spółdzielczości na ziemiach polskich¹⁰. Najwcześniej, bo już w latach 60. XIX wieku, spółdzielczość rozwinęła się w zaborze pruskim, głównie pod wpływem polskiej prasy głoszącej potrzebę pomocy Polakom. Do działaczy należeli m.in. sędzia Mieczysław Łysakowski, redaktor czasopisma katolickiego Karol Miarka oraz ks. Augustyn Szamarzewski i ks. Piotr Wawrzyniak¹¹. Zauważywszy wyzysk Polaków przez niemieckich lichwiarzy i wzięwszy pod uwagę własne przekonania i zasady moralne, zaczęli oni powoływać, tak jak ich niemieccy prekursorzy (H. Schulze i F.W. Raiffeisen), spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe, których celem była poprawa jakości życia najuboższych. W zaborze pruskim spółdzielczość stała się szkołą oszczędzania i gospodarności, dzięki czemu m.in. pogłębiała się wiedza ekonomiczna Polaków. Ruch spółdzielczy w zaborze pruskim funkcjonował w formie spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych i rolniczo-handlowych¹². Taka struktura funkcjonowania spółdzielni uwypukliła ich edukacyjny charakter. Określiła go Elżbieta Magiera, wskazując na rozwijanie postaw przedsiębiorczych Polaków, ich aktywności i kreatywności¹³. Była to wówczas edukacja osób dorosłych, jednak z czasem stała się przykładem dla uczniów należących do spółdzielni uczniowskich.

W zaborze austriackim spółdzielnie zaczęły powstawać w latach 80. XIX wieku¹⁴. Za ich pionierów uważa się polityka Tadeusza Romanowicza oraz wykładowcę ze szkoły rolniczej Franciszka Stefczyka, którzy propagowali wśród społeczeństwa ideę oszczędności. Zachęcali do zakładania spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych, aby chronić Polaków przed marginalizacją gospodarczą, spowodowaną rozwojem kapitalizmu oraz wielkoprzemysłowych fabryk i firm handlowych będących własnością Niemców i Austriaków, z którymi nie mogli konkurować drobni polscy rzemieślnicy i kupcy. Walka z obcym kapitałem nabierała charakteru politycznego. Pewnym rozwiązaniem stał się ruch spółdzielczy. Odgrywał on ważną rolę w podtrzymywaniu polskości oraz skupiał polski kapitał ekonomiczny (drobna wytwórczość)¹⁵. W Galicji obok kooperatyw oszczędnościowych istniały spółdzielnie rolni-

¹⁰ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–1998*, PWN, Warszawa 1999, s. 7–9.

¹¹ A. Galos, *Spółdzielczość w świecie do 1918 r.*, w: A. Galos, S. Inglot, W. Najdus, S. Piechowicz, Z. Świtalski (red.), *Zarys historii polskiego ruchu...*, s. 89–108.

¹² E. Magiera, *Spółdzielczość jako forma edukacji...*, s. 38–39.

¹³ E. Magiera, *Zarys rozwoju ruchu spółdzielczego na ziemiach polskich pod zaborem pruskim w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku jego edukacyjny charakter*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, tom 19, nr 3, s. 196–197.

¹⁴ Tamże, s. 16.

¹⁵ W. Najdus, *Spółdzielczość w świecie do 1918 r.*, w: A. Galos, S. Inglot, W. Najdus, S. Piechowicz, Z. Świtalski (red.), *Zarys historii polskiego ruchu...*, s. 149–178.

czo-handlowe i mleczarskie¹⁶. Różne odmiany spółdzielczości w zaborze austriackim łączyły wspólne interesy drobnych producentów wiejskich i miejskich.

W zaborze rosyjskim spółdzielczość rozwijała się znacznie trudniej i wolniej niż w pozostałych dwóch zaborach, bo jej początek przypadł dopiero na lata 90. XIX wieku¹⁷. Za jej pionierów uważa się m.in. Edwarda Abramowskiego¹⁸, Stanisława Wojciechowskiego i Romualda Mielczarskiego, będących działaczami społeczno-gospodarczymi i publicystami¹⁹. Ustawa z 1870 roku²⁰, dotycząca związków i instytucji gospodarczych, kulturalnych, nie dopuszczała Polaków do organizowania życia społecznego, kulturalnego i politycznego. Rosjanie pominęli Polaków w tej ustawie. Rozwój przemysłu, który doprowadził do imigracji ludności wiejskiej do miast oraz do postępującej urbanizacji kraju, spowodował wzrost zapotrzebowania na produkty żywnościowe i rolnictwo. Ten stan rzeczy sprzyjał rozwojowi spółdzielni spożywców, obok których powstawały spółdzielnie pracy, mleczarskie i oszczędnościowo-pożyczkowe²¹. Był to okres, w którym społeczeństwo polskie uczyło się rozpoznawania potrzeb ekonomicznych i społecznych oraz poszukiwania sposobów ich zaspokajania.

Trudne warunki polityczne we wszystkich trzech zaborach nie zniechęciły Polaków do działania, a wręcz przeciwnie, stały się przyczyną powoływania zrzeszeń spółdzielczych, które stanowiły centra samoobrony gospodarczej i narodowej, a także progresywnej myśli społecznej i politycznej. W kraju pozbawionym własnej państwowości spółdzielnie stały się szkołami wychowania społecznego i gospodarczego²². Myśl o odzyskaniu niepodległości i chęć poprawy jakości życia nie opuszczały Polaków, o czym świadczą słowa Edwarda Abramowskiego: „Dla innych narodów jest on [kooperatyzm] tylko siłą dalszego rozwoju społecznego w kierunku sprawiedliwości,

¹⁶ E. Magiera, *Spółdzielczość jako forma edukacji...*, s. 41.

¹⁷ S. Piechowicz, *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego w zaborze rosyjskim*, w: A. Galos, S. Inglot, W. Najdus, S. Piechowicz, Z. Świtalski (red.), *Zarys historii polskiego ruchu...*, s. 244.

¹⁸ Był on twórcą Towarzystwa Kooperatystów, które zostało założone w 1906 r. Głównym jego celem było szerzenie idei kooperacji (tak właśnie nazywano spółdzielczość) i wprowadzanie jej w życie. Towarzystwo wydawało własne czasopismo „Społem”, w którym ukazywały się porady, pomoc prawna, niezbędne dokumenty i instrukcje do prowadzenia spółdzielni.

¹⁹ S. Piechowicz, *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego...*, s. 260.

²⁰ Tamże, s. 233–234.

²¹ A. Ozimkowska, *Powstanie spółdzielczości...*, s. 15–16.

²² Tamże, s. 17.

dla nas jest jeszcze czymś więcej, bo jest także siłą obrony narodowej, siłą mogącą ustrzec przed zagładą i zniszczeniem”²³.

Spółdzielczość na ziemiach polskich pod zaborami nie miała jednolitego charakteru, ponieważ można było wyodrębnić spółdzielnie oparte na samopomocy, spółdzielnie proletariackie i te, które opierały swoją działalność na walce z ustrojem kapitalistycznym, nie pomijały też celu dążenia do polepszenia sytuacji materialnej społeczeństwa. Każdy z tych trzech wymiarów spółdzielczości stawał się szkołą wartości moralnych i zasad życia zbiorowego²⁴. Na ziemiach polskich pod zaborami idee spółdzielcze zyskiwały aprobatę Polaków, ponieważ zaspokajały ich potrzeby na różnych płaszczyznach. Pierwsza z tych potrzeb dotyczyła poprawy bytu materialnego i zaspokajania potrzeb ekonomicznych. Druga skupiała się na potrzebach społeczno-kulturowych i oświatowych, które były zaspokajane poprzez uczestnictwo w ruchu spółdzielczym. Od samego początku ruchu spółdzielczego przywiązywano dużą wagę do kwestii wychowawczych. Promowano umiejętność pracy w zespole, rozwijano poczucie odpowiedzialności, zaradności oraz samodzielności, propagując jednocześnie inne wartości. Organizowano kursy, szkolenia, świetlice i inne formy spędzania czasu wolnego, które sprzyjały rozwojowi społecznemu, edukacyjnemu oraz kulturalnemu członków spółdzielni i ich rodzin.

Spółdzielnie uczniowskie w Polsce wyrosły na gruncie dorobku ruchu spółdzielczego dorosłych oraz były zakładane i działały na wzór spółdzielni funkcjonujących wśród dorosłych²⁵. Pierwsza spółdzielnia uczniowska powstała z inicjatywy Jadwigi Dziubińskiej²⁶ w 1900 roku w Pszczelinie w zaborze rosyjskim. Jej założycielka otrzymała pozwolenie od władz carskich na działalność fermy ogrodniczej, w której zaczęła funkcjonować pierwsza spółdzielnia uczniowska w postaci sklepiku szkolnego. Była to spółdzielnia tajna, ponieważ – jak wspomniano wcześniej – w tym zaborze Polacy nie mieli prawa do prowadzenia jakiegokolwiek stowarzyszeń. Spółdzielnia uczniowska w Pszczelinie realizowała przede wszystkim cele wychowawcze oraz poszerzała wiedzę uczniów na temat spółdzielczości. Jednocześnie po ukończeniu szkolenia skłaniała kursantów do zakładania własnych spółdzielni, opartych na zasadach samorządności, współpracy i wzajemnej pomocy²⁷. Jak pisała J. Dziubińska, celem

²³ E. Abramowski, *Kooperatywa jako sprawa wyzwolenia ludu pracującego*, Związek Polskich Stowarzyszeń Spółczywców, Warszawa 1912, s. 165.

²⁴ K.Z. Sowa, *Wstęp do socjologicznej teorii zrzeczeń*, PWN, Warszawa 1988, s. 212.

²⁵ I. Jundziłł, *Spółdzielnia uczniowska w szkole*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1988, s. 8.

²⁶ J. Dziubińska należała do Towarzystwa Kooperatystów.

²⁷ E. Magiera, *Spółdzielczość jako forma edukacji...*, s. 42.

pszczelińskiej spółdzielni uczniowskiej było „dążenie do uświadomienia i wychowania młodzieży do nowych form życia, niewolników wychowywać na ludzi wolnych, z poczuciem godności osobistej i równych praw dla wszystkich obywateli”²⁸.

W 1905 roku w wyniku strajków robotniczych nastąpiła zmiana przepisów, polegająca na tym, że Polacy otrzymali prawo zakładania organizacji i stowarzyszeń. Wówczas J. Dziubińska zorganizowała jawną spółdzielnię uczniowską, która mieściła się w Kruszynku obok Włocławka, w szkole rolniczej dla dziewcząt. Rozszerzyła zakres jej asortymentu, co oznacza, że obok materiałów papierniczych wprowadzono sprzedaż przyborów do szycia, mydła oraz wełny do warsztatów tkackich. W Kruszynku spółdzielnia uczniowska przynosiła wysokie zyski, gdyż korzystali z niej nie tylko uczniowie, ale również mieszkańcy wsi. W tym samym roku niemal identyczna spółdzielnia powstała w województwie krakowskim, a w 1906 roku w Warszawie w szkole żeńskiej²⁹. Pierwszą spółdzielnię uczniowską w szkole podstawowej założył nauczyciel Roman Kluge w Mińsku Mazowieckim w roku szkolnym 1911/1912. Zarówno J. Dziubińska, jak i R. Kluge zwrócili uwagę na wypływające z działalności spółdzielni uczniowskich wartości wychowawcze, niezbędne do wychowania młodego pokolenia, które również dziś mogą stanowić inspirację dla nauczycieli i uczniów.

Spółdzielczość stała się nie tylko szansą na poprawę bytu, ale także potencjalną metodą wychowawczą. Dowodem na to była publikacja R. Klugego *Kooperatywa w szkole*, w której opisał działalność uczniowskiego zrzeszenia i na tej podstawie sformułował instruktaż do jego prowadzenia. Na łamach czasopisma „Społem” spółdzielczość propagowali m.in. Stanisław Wojciechowski, Maria Dąbrowska, Maria Orsetti. Spółdzielczość uczniowska była popularyzowana na łamach czasopism pedagogicznych³⁰, które wskazywały na jej wartości patriotyczne i przygotowały fundament do odrodzenia szkolnictwa i wychowania gospodarczego po odzyskaniu niepodległości. Do wybuchu I wojny światowej istniało tylko osiem spółdzielni uczniowskich³¹.

Okres I wojny światowej nie zlikwidował całkowicie spółdzielni uczniowskich, ale też nie sprzyjał ich rozwojowi³². Aleksander Patkowski w 1915 roku założył Komisję Sklepową, którą w 1917 roku przekształcono w spółdzielcze stowarzyszenie uczniowskie. W tym samym roku powołał do życia nauczycielską Spółdzielnię Księgarską „Ognisko”, która opiekowała się spółdzielniami uczniowskimi. W 1916 roku

²⁸ J. Dziubińska, *Pierwsze spółdzielnie uczniowskie*, „Społem” 1936, nr 9, s. 3–4.

²⁹ F. Dąbrowski, *Spółdzielnie uczniowskie*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1936, s. 60.

³⁰ E. Magiera, *Spółdzielczość jako forma edukacji...*, s. 41–50.

³¹ I. Jundziłł, *Spółdzielnia uczniowska...*, s. 11.

³² K. Boczar, *Spółdzielczość*, Państwowe Wydaw. Ekonomiczne, Warszawa 1969, s. 104.

powstało stowarzyszenie spółdzielców „Promień”³³ pod wpływem inspiracji Bolesława Głuchowskiego i Władysława Nowickiego, do którego należeli uczniowie i nauczyciele³⁴.

Odzyskanie niepodległości przez Polskę spowodowało, że spółdzielczość znalazła się w znacznie korzystniejszym położeniu politycznym, gospodarczym, terytorialnym i społecznym. Było to ważne ze względu na panujący brak stabilizacji społecznej, który wynikał z polityki zaborców prowadzonej przez 123 lata³⁵. Celem polityki oświatowej od lat było kształtowanie u dzieci i młodzieży polskiej świadomości narodowej³⁶. Okres międzywojenny uznawany jest za czas rozkwitu ruchu spółdzielczego dorosłych i spółdzielni uczniowskich w Polsce, o czym świadczy ich liczba – około ośmiu tysięcy zrzeszeń³⁷ działających w blisko 30% szkół do II wojny światowej³⁸.

Tuż po odzyskaniu niepodległości, jeszcze w 1918 roku, odbyła się I Konferencja Przewodników Kooperacji Polskiej, na której powołano Spółdzielczy Instytut Naukowy oraz zaakcentowano odpowiednie przygotowanie kadr dla potrzeb spółdzielczości. W 1923 roku na Kongresie Spółdzielczości Spożywców uczestnicy otrzymali opracowanie Franciszka Dąbrowskiego *Wychowanie w szkole*, który wskazywał na wartości wychowawcze kooperatyw szkolnych i zachęcał spółdzielnie dorosłych do udzielania pomocy spółdzielniom uczniowskim³⁹. Rok później F. Dąbrowski jako instruktor kooperatyw w szkole dokonywał objazdów spółdzielni uczniowskich, udzielał wskazówek, przedstawiał zalecenia oraz organizował zebrania, w których brali udział nauczyciele i przedstawiciele ruchu spółdzielczego. W latach 1918–1939 spółdzielczość uczniowską poparły centralne i terenowe władze szkolne, które uregulowały jej działalność na terenie szkół oraz wychowanie oparte na współpracy, współdziałaniu, wzajemnej pomocy⁴⁰.

³³ Tamże, s. 11.

³⁴ E. Magiera, *Spółdzielczość jako forma edukacji...*, s. 48.

³⁵ U. Wróblewska, *Uwarunkowania społeczno-kulturowe wychowania w rodzinach tatarskich w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Wychowanie w Rodzinie” 2014, t. IX, s. 203.

³⁶ U. Wróblewska, *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP*, „Nauka” 2011, nr 2, s. 117.

³⁷ Tamże, s. 510.

³⁸ R. Stawicki, *Historia i teraźniejszość spółdzielni uczniowskich w Polsce*, Kancelaria Senatu. Biuro Analiz i Dokumentacji, Warszawa 2012, s. 5.

³⁹ I. Jundziłł, *Spółdzielnia uczniowska...*, s. 12.

⁴⁰ E. Magiera, *Spółdzielczość jako forma edukacji...*, s. 120.

Duże znaczenie miała Ustawa z 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa, nazywana ustawą „jędrzejewiczowską”, która wprowadziła do programów nauczania treści z zakresu spółdzielczości i wychowania gospodarczego. Akta wykonawcze do tej ustawy zawierały zapisy zobowiązujące terenowe władze szkolne oraz kierowników szkół do umożliwiania zorganizowania spółdzielni uczniowskich i dbania o ich rozwój⁴¹. Wobec tego organizacje spółdzielcze w placówkach oświatowych w różny sposób reklamowały ruch spółdzielczy. Między innymi organizowały i obchodziły Dzień Oszczędności i Dzień Spółdzielczości oraz wydawały kalendarzyki, broszury i organizowały pogadanki o tej tematyce⁴². Rozwijające się spółdzielnie uczniowskie były opisywane na łamach czasopism wydawanych w okresie międzywojennym, a duża liczba artykułów poświęcona tej tematyce wskazuje na wysokie zainteresowanie takich periodyków, jak: „Głos Nauczycielski”, „Przewodnik Pracy Społecznej”, „Młody Spółdzielca” oraz „Społem”, „Praca Szkolna”, „Młody Obywatel” i inne. Artykuły publikowane na łamach prasy omawiały znaczenie wychowawcze spółdzielni uczniowskich, zachęcały do ich powoływania oraz stanowiły instruktaż do pracy nauczycieli. Analiza czasopism i literatury dokonana przez E. Magierę wskazuje na szacunkową liczbę około 8–9 tys. istniejących spółdzielni uczniowskich w szkołach⁴³.

II wojna światowa spowodowała regres zarówno spółdzielni dorosłych, jak i uczniowskich, co wynikało ze strat materialnych, osobowych i moralnych oraz spadku motywacji do ich zakładania. Okres okupacji przetrwało niespełna kilkanaście spółdzielni uczniowskich, pozostałe zaś uległy likwidacji w konsekwencji masowego zamykania szkół⁴⁴.

Po 1945 roku zasady działania ruchu spółdzielczego zmieniły się, gdyż zostały podporządkowane nowej socjalistycznej polityce państwa polskiego. Spółdzielczość straciła swój samorządny charakter, służąc umacnianiu nowej władzy i nowego ustroju. Ruch spółdzielczy dorosłych stał się elementem aparatu partyjno-państwowego.

⁴¹ Tamże, s. 120–123.

⁴² E. Magiera, *Organizacje szkole w świetle sprawozdań dyrekcji gimnazjów ogólnokształcących w Polsce okresu międzywojennego*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2017, tom XXVI nr 1, s. 230; E. Magiera, „Młody Spółdzielca” – czasopismo propagujące wychowanie spółdzielcze, w: G. Michalski, I. Michalska (red.), *Addenda do dziejów oświaty: z badań nad prasą drugiej połowy XX wieku i początków XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 42–43.

⁴³ E. Magiera, *Współpraca rodziny i szkoły w wychowaniu spółdzielczym dzieci i młodzieży w Drużynie Rzeczypospolitej (1918–1939)*, w: S. Walasek, L. Albańskiego (red.), *Wychowanie w Rodzinie. Rodzina na przestrzeni wieków*, tom II, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2011, s. 110.

⁴⁴ R. Stawicki, *Historia i teraźniejszość spółdzielni...*, s. 5.

Członkowie utracili wpływ na to, co działo się w spółdzielniach, które obejmowały niemal wszystkie dziedziny życia⁴⁵. Mimo że w Ludowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w art. 11 był zapis pozwalający na działalność różnych form ruchu spółdzielczego, to traciły one zainteresowanie w społeczeństwie⁴⁶. Podobnie było ze spółdzielczością uczniowską. Prowadzone zrzeszenia w różnych formach⁴⁷, na wzór dorosłych spółdzielców, stały się szkołą zorganizowanego życia zbiorowego podporządkowanego panującej wówczas ideologii politycznej. Ministerstwo Oświaty, Związek Nauczycielstwa Polskiego i Naczelne organizacje spółdzielcze popierały zakładanie spółdzielczości uczniowskiej ze względu na wartości wychowawcze. W państwie socjalistycznym spółdzielczość spełnia zasadnicze zadania w planowej gospodarce, w odbudowie kraju i poprawnym zorganizowaniu handlu, a także w wychowaniu społecznym dla potrzeb władzy ludowej⁴⁸.

13 marca 1957 roku został wydany przez Ministerstwo Oświaty komunikat, który przedstawiał serię zarządzeń i okólników regulujących formalnoprawne kwestie działalności spółdzielni uczniowskich. Do wzmocnienia działalności spółdzielni uczniowskich została zobligowana spółdzielczość dorosłych. Spółdzielnie dorosłych i ich związki miały zapewniać instruktaż w prowadzeniu rachunkowości, transport produkt oraz szkolenia dla nauczycieli, opiekunów i instruktorów. Zarząd Centralnego Związku Spółdzielczego został zobligowany do wydawania informatora dla spółdzielni uczniowskich i niezbędnych dokumentów do jej prowadzenia. Spółdzielnie uczniowskie miały też wsparcie w Ministerstwie Oświaty. Resort ten apelował do spółdzielni dorosłych, aby sprzedawały im towary po cenach hurtowych⁴⁹. Te dowody świadczą o tym, że spółdzielnie uczniowskie były elementem całego ruchu spółdzielczego i odgrywały ważną rolę w wychowaniu dzieci i młodzieży szkolnej⁵⁰.

Następny komunikat został wydany rok później. Zawierał treść uchwał Naczelnej Rady Spółdzielczej w sprawie regulaminów Powiatowych i Wojewódzkich

⁴⁵ Były to spółdzielnie dorosłych o zróżnicowanych formach działalności: mleczarskie, ogrodnicze, banków, spożywców, mieszkaniowe, pracy, studenckie, przemysłu artystycznego, inwalidów, rzemieślnicze.

⁴⁶ Ruch spółdzielczy, <https://www.krs.org.pl/index.php/ruch-spodzielczy-sp-1235027509/historia> (9.11.2018); B. Trąmpczyński, *Spółdzielczość pracy w Polsce*, w: T. Kowalak (red.), *Spółdzielczość w Polsce Ludowej*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1969, s. 226.

⁴⁷ Były to spółdzielnie uczniowskie prowadzące: sklepiki szkolne, warsztaty, ogródki, kasy oszczędności, jadalnie, kawiarnie, bufety, punkty usługowe itp.

⁴⁸ A. Ozimkowska, J. Koryciński, *Prowadzimy spółdzielnię...*, s. 25–26.

⁴⁹ Tamże, s. 38.

⁵⁰ W. Tatara-Hoszowska, *Wychowawcza funkcja spółdzielni uczniowskiej*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1971, s. 47–48.

Komisji Spółdzielni Uczniowskich oraz funduszy spółdzielni szkolnych⁵¹. Okólnik Ministerstwa Oświaty z dnia 29 maja 1958 roku⁵² w swojej treści uznał spółdzielnie uczniowskie za metodę wychowania społeczno-gospodarczego młodzieży, gdyż wdrażały one do myślenia i działania ekonomicznego. Uznano je za instytucje wychowawcze⁵³.

Powyższa działalność przyczyniła się do rozwoju praktyki w zakresie tworzenia spółdzielni uczniowskich w szkołach. Podstawą ich powoływania i funkcjonowania był statut⁵⁴, który regulował aspekty działania⁵⁵. To elementarny akt prawny, określany wówczas jako konstytucja spółdzielni⁵⁶. Propagowanie spółdzielczości uczniowskiej w Polsce Ludowej odbywało się również poprzez organizowanie konkursów, które miały przyczynić się do pogłębiania wiedzy uczniów z zakresu spółdzielczości⁵⁷. Zachęcano, żeby rozszerzać działalność spółdzielni uczniowskich celem zaspokajania potrzeb własnych i najbliższego środowiska. W 1964 roku Naczelna Rada Spółdzielcza domagała się: uwzględnienia zainteresowań członków spółdzielni uczniowskich zgodnie z ich rozwojem; aranżowania dla nich spotkań w celu wymiany informacji czy doświadczeń; angażowania w te sprawy nauczycieli, którzy byli potencjalnymi opiekunami. Inspirowano młodych spółdzielców do współpracy z różnymi organizacjami istniejącymi na terenie placówek opiekuńczo-wychowawczych: Związkiem Harcerstwa Polskiego, Związkiem Młodzieży Socjalistycznej, Związkiem Młodzieży Wiejskiej⁵⁸. Ważnym wydarzeniem było uczestnictwo polskich spółdzielców w I Międzynarodowym Sympozjum Spółdzielczości Szkolnej w 1979 roku zorganizowanym

⁵¹ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty z 30 kwietnia 1958 roku, nr 5, poz. 57, s. 57.

⁵² Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty z 15 lipca 1958 roku, nr 8, poz. 107, s. 110.

⁵³ E. Magiera, *Podstawy formalno-prawne działalności spółdzielni uczniowskich w Polsce w latach 1945–1989*, w: B. Walak (red.), *Założenia i realizacja ustroju szkolnego w Polsce w latach 1945–1989 (wybrane aspekty)*, Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski 2019, s. 69–90.

⁵⁴ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty z 20 grudnia 1962 roku, nr 13, poz. 149.

⁵⁵ Do głównych aspektów działania spółdzielni uczniowskiej zalicza się określenie celu, działalności, praw i obowiązków członków, wzorów sprawozdań, funduszu udziałowego, roli opiekuna, zadań walnego zgromadzenia, założeń programowych.

⁵⁶ F. Dziarnowski, A. Pochwatko, *Spółdzielnia uczniowska*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1967, s. 20.

⁵⁷ W. Tatara-Hoszowska, *Wychowawcza funkcja spółdzielni...*, s. 56–57.

⁵⁸ Monitor Spółdzielczy z 31 grudnia 1964 r., nr 6, poz. 17, s. 1–3.

przez UNESCO, które było dowodem na docenienie młodych spółdzielców poza granicami Polski⁵⁹.

W latach 1945–1989 działalność spółdzielni uczniowskich była szeroko komentowana w różnych czasopismach, a przede wszystkim w „Spółdzielczości w Szkole” wydawanej przez Naczelną Radę Spółdzielczą, „Głosie Spółdzielców” oraz wymienionych wcześniej „Monitorze Spółdzielczym” i „Społem”. Według badań udostępnionych przez Przemysława Nosala i Annę Waligórę w Polsce Ludowej w polskich szkołach istniało około 18 tys. zrzeszeń spółdzielczych⁶⁰.

Transformacja systemowa, która rozpoczęła się w 1989 roku ustaleniami podjętymi na obradach Okrągłego Stołu, zapoczątkowała przemiany polityczne, gospodarcze, społeczne i kulturowe⁶¹. Przeobrażenia dotknęły również polskiego ruchu spółdzielczego, obejmującego dorosłych oraz dzieci i młodzież, który kojarzony z minionym systemem politycznym, spotykał się z niechęcią społeczeństwa. Rok po politycznej przemianie liczba spółdzielni uczniowskich wynosiła zaledwie 3 tys.⁶² Rozwój nowych ruchów społecznych⁶³ i przemiany cywilizacyjne spowodowały, że spółdzielnie uczniowskie, bujnie rozwijające się w okresie międzywojennym i w drugiej połowie XX wieku, przestały być atrakcyjne. W celu podjęcia opieki nad spółdzielniami uczniowskimi i propagowania wartości spółdzielczych: współpracy, współdziałania, wzajemnej pomocy, przedsiębiorczości i innych 27 grudnia 1990 roku w Krakowie została powołana Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej (FRSU), działająca do dzisiaj⁶⁴.

Podsumowując, spółdzielnie uczniowskie mają swoją genezę w spółdzielczości dorosłych, która rozwijała się jako ruch społeczny i gospodarczy mający na celu wspieranie podnoszenia jakości życia. Spółdzielczość dorosłych ma swój początek w XIX wieku w Europie Zachodniej. Jej pionierami były osoby dążące do poprawy warunków materialnych i społecznych zgodnie z zasadami spółdzielczymi. Zasady

⁵⁹ R. Stawicki, *Historia i teraźniejszość spółdzielni...*, s. 5.

⁶⁰ P. Nosal, A. Waligóra, *Retradycjonalizacja w ekonomii społecznej. Przykład spółdzielczości uczniowskiej*, „Ekonomia Społeczna” 2017, nr 1, s. 39.

⁶¹ M. Kruk, *Transformacja ustrojowa*, Wydaw. Naukowe Scholar, Warszawa 2011, s. 11.

⁶² P. Nosal, A. Waligóra, *Retradycjonalizacja w ekonomii społecznej...*, 39.

⁶³ S. Mandes, *Ruchy społeczne w Polsce*, w: M. Marody (red.), *Wymiary życia społecznego: Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Scholar, Warszawa 2007, s. 463.

⁶⁴ Akt Notarialny z dnia 27 grudnia 1990 roku nr rep. AI-19713/90 Państwowego Biura Notarialnego w Krakowie, <http://www.frsu.pl/pages/read/2.html> (27.09.2018); K. Zygarowska, A. Bulka, *Mit pięciu tysięcy...*, „Tęcza Polska” 2016, nr 6(207), s. 22–23; A. Prus, *Fundacja Rozwoju Spółdzielczości uczniowskiej jako instytucja wspierająca spółdzielczość dzieci i młodzieży szkolnej*, „Edukacja Humanistyczna” 2018, nr 2(39), 2018, s. 117–127.

roczdelskie i idee spółdzielcze znalazły swoich zwolenników w wielu krajach. Na ziemiach polskich pod zaborami pojawiły się w II połowie XIX stulecia za sprawą założenia organizacji samopomocy przez S. Staszica. Nauczyciele dostrzegli w spółdzielniach dorosłych korzyści wychowawcze i edukacyjne, dlatego przenieśli je na grunt szkolnictwa. Chęć scalania otaczającego życia ze szkołą urzeczywistniła się w założeniu przez J. Dziubińską pierwszej spółdzielni uczniowskiej. Działała ona w formie sklepiku szkolnego i przynosiła użytek uczniom i środowisku lokalnemu. Z tego powodu powstawały kolejne spółdzielnie uczniowskie nie tylko w szkołach ponadpodstawowych, ale też podstawowych. Sprzyjające warunki (polityczne, społeczne) przyczyniły się do rozkwitu zrzeszeń szkolnych w okresie międzywojennym. Wybuch II wojny światowej oraz polityka państwa polskiego po 1945 roku spowodowały znaczny spadek zainteresowania tymi zrzeszeniami. Po transformacji ustrojowej w 1989 roku spółdzielczość, w tym spółdzielczość uczniowska, kojarzone były niechlubnie z minionym ustrojem. Nie sprzyjało to powstawaniu nowych zrzeszeń spółdzielczych. W celu utrzymania przetrwałyich spółdzielni w szkołach i propagowaniu idei spółdzielczej powstała FRSU.

1.2. Pojęcie i zasady organizacji spółdzielni uczniowskich

Rozważania terminologiczne należy rozpocząć od wyjaśnienia pojęcia spółdzielczości, które jest kluczowe dla dalszej refleksji. Termin „spółdzielczość” pochodzi od słowa „współdziałanie”, które oznacza współpracę, wspólne działanie i wzajemną pomoc. Z dużym uogólnieniem można powiedzieć, że każdą formę pracy opartą na wspólnej działalności członków i prowadzącą do pozyskania korzyści nazywano spółdzielnią⁶⁵ (początkowo używano terminu „współdzielnia” lub „kooperatywa”)⁶⁶. Na tej podstawie opiera się również definicja spółdzielni uczniowskiej. Krajowa Rada Spółdzielcza za spółdzielnię uczniowską uważa organizację uczniowską stanowiącą „autonomiczne zrzeszenie osób, które zjednoczyły się dobrowolnie w celu zaspokojenia swoich wspólnych aspiracji i potrzeb ekonomicznych, społecznych i kulturalnych poprzez współposiadane i demokratycznie kontrolowane przedsiębiorstwo”⁶⁷. Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej definiuje spółdzielnię uczniowską „jako organizację uczniów, prowadzoną przez nich samodzielnie, pod opieką nauczyciela-opiekuna, która działa na podstawie statutu uchwalonego przez walne zgromadzenie

⁶⁵ A. Ozimkowska, J. Koryciński, *Prowadzimy spółdzielnię...*, s. 42.

⁶⁶ Termin kooperatywa pochodzi od angielskiego słowa *co-operative*, pochodzące również od współdziałania.

⁶⁷ Krs.org.pl (23.06.2018).

lub przez członków-założycieli”⁶⁸. Niemal identyczne określenie podaje Polska Fundacja Społeczeństwa Przedsiębiorczego: „spółdzielnia uczniowska jest organizacją uczniów, prowadzoną przez nich samych pod opieką nauczyciela-opiekuna i działa na podstawie statutu uchwalonego przez walne zgromadzenie członków-założycieli (uczniów). Działa w oparciu o przepisy Prawa spółdzielczego”⁶⁹.

Nieco inaczej spółdzielnię uczniowską określił Wincenty Okoń, definiując ją jako „agendę samorządu szkolnego, funkcjonującą w szkole lub samodzielne zrzeszenie uczniów, powołane do zebrania od członków wkładów pieniężnych i prowadzenia przedsiębiorstwa (najczęściej sklepiku szkolnego) oraz realizacji przyjętych zadań gospodarczych i kulturalnych”⁷⁰. W *Kalendarzu Młodego Spółdzielcy* wydanym w 2010 roku pisze się, że spółdzielnie uczniowskie to nie tylko sklepiki szkolne, ale że ich działalność opiera się na przepisach znowelizowanego Prawa spółdzielczego i obowiązują w nich te same struktury władzy i zasady działania jak w spółdzielniach dorosłych⁷¹. Michał Zaremba, poprzedni prezes FRSU, porównywał spółdzielnię uczniowską do szkoły, która jest terenem życiowej działalności uczniów i obejmuje różne formy aktywności jej członków – obok przyswajania wiedzy także pracę, zabawę, życie kulturalne, publiczne, towarzyskie, sport i turystykę i inne⁷².

Niezależnie od rodzaju spółdzielni⁷³ można rozumieć jako wzajemne porozumienie kilku osób w celu wspólnego prowadzenia własnego przedsiębiorstwa. To autonomiczne zrzeszenie, w którym udział jest dobrowolny, związany z zaspokajaniem różnorodnych „wspólnych aspiracji i potrzeb ekonomicznych, społecznych i kulturalnych poprzez współposiadanie i demokratycznie kontrolowane przedsiębiorstwo”⁷⁴.

⁶⁸ Wzorcowy statut spółdzielni uczniowskiej, <http://www.frsu.pl/uploads/attachments/9eb4d-c8ac519e221fde3540cc66cd6fa.pdf> (21.11.2018).

⁶⁹ Spółdzielnia uczniowska. Biblioteka wiedzy, <http://www.spoldzielniauczniowska.pl/index.php/biblioteka-wiedzy/spoldzielnia-uczniowska.html> (21.11.2018).

⁷⁰ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydaw. Akademickie Żak, Warszawa 2012, s. 262.

⁷¹ *Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2011*, Luxor, Kraków 2010, s. 108; *Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2010*, Luxor, Kraków 2009, s. 116.

⁷² M. Zaremba, *Rola spółdzielni uczniowskiej w kształtowaniu podstaw przedsiębiorczych*, w: *Spółdzielczość uczniowska jako narzędzie nauki o przedsiębiorczości*, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna, Ostrołęka 2011, s. 7.

⁷³ Istnieją różne rodzaje spółdzielni: uczniowska, mieszkaniowa, mleczarska, ogrodnicza, pracy, socjalna, rzemieślnicza, rękodzieła ludowego i artystycznego, inwalidów i niewidomych, spóżywców; banki spółdzielcze; spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe.

⁷⁴ *Kalendarz Młodego Spółdzielcy*, Spółdzielnia Pracy Czasopisma „Spółdzielca”, Warszawa 1999, s. 17.

Zwraca się uwagę, że to specyficzne przedsiębiorstwo, ponieważ „oprócz celów ekonomicznych, realizuje także cele społeczne”⁷⁵.

Z analizy powyższych definicji wynika, że spółdzielnia uczniowska to dobrowolne zrzeszenie uczniów, które swoje istnienie opiera na prowadzeniu wspólnego przedsiębiorstwa, realizując przy tym własne cele społeczne. Najważniejszym z nich jest satysfakcja ze wspólnego działania i praktyczne nabywanie wszelkich umiejętności. Ekonomiczny aspekt spółdzielni jest jedynie środkiem do realizacji planów dzieci i młodzieży. Nie jest ona tylko zrzeszeniem o czysto gospodarczym charakterze, a jej cele nie sprowadzają się wyłącznie do materialnych zysków⁷⁶. Istotą działania spółdzielni uczniowskich stanowi jej idea, która była podkreślana przez ekonomistę Charlesa Gide’a, stwierdzającego, że „spółdzielnia jest biznesem, ale jeśli jest tylko biznesem, jest złym interesem”⁷⁷. Maria Dąbrowska wyraziła podobne przekonanie, zauważając, że odebranie idei spółdzielczości byłoby równoznaczne z pozbawieniem życia duchowej wartości miłości⁷⁸.

Pojęcie „spółdzielnia uczniowska” nie jest proste, ponieważ zgodnie z badaniami E. Magiery można je rozumieć i rozpatrywać trojako: w kategoriach formy i metody dydaktyczno-wychowawczej, organizacji szkolnej oraz warsztatu pracy gospodarczej działającego w szkole⁷⁹. Jak wspomniano wcześniej, w znaczeniu formy dydaktyczno-wychowawczej rozumie się wychowanie i kształcenie przez spółdzielczość. W znaczeniu metody pracy dydaktyczno-wychowawczej spółdzielnię uczniowską pojmujemy się jako systematycznie i świadomie stosowany sposób wychowania i kształcenia uczniów, który prowadzi do zapewnienia określonego zasobu wiedzy, przygotowania do pracy zawodowej, nauki podejmowania decyzji, poznania pracy z dokumentami i kształtowania charakteru (m.in. wyrobienia takich cech, jak: systematyczność, odpowiedzialność, altruizm)⁸⁰. Metody spółdzielcze opierają się na współdziałaniu, współpracy i wzajemnej pomocy⁸¹.

Spółdzielnia uczniowska jako organizacja szkolna jest dobrowolnym i zamierzonym zrzeszeniem młodych ludzi, powołanym przez jej członków bądź inną osobę

⁷⁵ *Kodeks dobrych praktyk spółdzielczych*, KRS, Warszawa 2009, s. 13.

⁷⁶ K.Z. Sowa, *Wstęp do socjologicznej...*, s. 147.

⁷⁷ *Kodeks dobrych praktyk...*, s. 12.

⁷⁸ Tamże, s. 12–13.

⁷⁹ E. Magiera, *Sięgnijmy do korzeni. Z okazji 110 rocznicy spółdzielczości uczniowskiej*, „Tęcza Polska” 2010, nr 11, s. 5.

⁸⁰ A. Mironiuk, *Spółdzielnia Uczniowska „Szarotka” w Zespole Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie w: Kalendarz Młodego Spółdzielcy*, KRS, FRSU, Warszawa 2009, s. 116.

⁸¹ E. Magiera, *Spółdzielczość jako forma edukacji...*, s. 147.

(np. nauczyciela), służącą sprostaniu potrzebom i zainteresowaniom dzieci i młodzieży, opartą na zasadach współpracy, współdziałania i wzajemnej pomocy⁸². Tworzona jest do realizacji wspólnego celu⁸³. Uwidacznia się w niej aspekt organizacyjno-porządkowy (czyli statut określający ich zakres i sposób działań) oraz aspekt społeczny (w znaczeniu środowiska wychowawczego bazującego na określonych wartościach, sposobach spędzania wolnego czasu i rozwijaniu zainteresowań). Przejawia się ona w organizowaniu różnych form jej działalności. Najważniejszą z nich jest uczestnictwo uczniów w kulturze życia codziennego, obcowanie z ludźmi, nawiązywanie kontaktów, dbanie o zdrowie, uprawianie sportów, uczestniczenie w wycieczkach oraz spędzanie czasu wolnego⁸⁴. Spółdzielnia uczniowska to działająca w szkole pod opieką nauczyciela organizacja, dobrowolnie zrzeszająca co najmniej dziesięć osób, które podczas realizacji wspólnych celów opierają się na demokratycznych zasadach.

Spółdzielnię uczniowską należy również rozumieć w kategoriach warsztatu pracy gospodarczej, którego działalność polega na założeniu funduszu, pozyskiwaniu przez spółdzielców udziałów, prowadzeniu działalności ekonomicznej i odnośzeniu korzyści. Działalność ekonomiczna spółdzielni może przybrać różne formy: sklepików szkolnych, spółdzielni usługowych i produkcyjnych, oszczędnościowych, zajmujących się zbieractwem, uprawiających działki, prowadzących działalność kulturalno-oświatową i inne prace społecznie użyteczne⁸⁵. Te trzy aspekty spółdzielni uczniowskiej (forma i metoda dydaktyczno-wychowawcza, organizacja uczniowska i przedsiębiorstwo ekonomiczne) są ze sobą zintegrowane, a ich główne przesłanie można odnaleźć w następującym stwierdzeniu: „wspólna praca dla wspólnych korzyści”⁸⁶, stanowiącym fundament działania spółdzielni uczniowskich.

Spółdzielnia uczniowska funkcjonuje na wzór spółdzielni dorosłych, czyli opierając się na zasadach określonych w Prawie spółdzielczym⁸⁷. Ten akt prawny

⁸² W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydaw. Akademickie Żak, Warszawa 2017, s. 290–291.

⁸³ T. Sokół, *Organizacja społeczna*, w: T. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), *Encyklopedia politologii. Tom 1. Teoria polityki*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2012; P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydaw. Znak, Kraków 2012; A. Giddens, *Socjologia*, PWN, Warszawa 2012, s. 783.

⁸⁴ I. Jundziłł, *Spółdzielnia uczniowska...*, s. 54–59.

⁸⁵ I. Jundziłł, *Wartości społeczno-wychowawcze spółdzielni uczniowskiej*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1972, s. 31–48.

⁸⁶ *Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” – szkołą przedsiębiorczości, ekonomii i gospodarności*, Zespół Szkół Zawodowych nr 4 im. Adama Chętnika w Ostrołęce, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna w Ostrołęce 2011, s. 11.

⁸⁷ Ustawa z 16 września 1982 roku Prawo spółdzielcze, Dz.U. 1982, nr 30, poz. 210.

precyzuje statut spółdzielni, dlatego nazywany jest „konstytucją spółdzielni”⁸⁸. Dokument ten obejmuje wszystkie zasady dotyczące działalności spółdzielni uczniowskiej w ramach szkoły. Określa cele, metody działania, statut, procedury zakładania spółdzielni, prawa i obowiązki oraz strukturę zarządzającą. Warto zaznaczyć, że spółdzielnia uczniowska nie ma osobowości prawnej według Kodeksu cywilnego i nie jest wymagana jej rejestracja w Krajowym Rejestrze Sądowym. Jest to forma działalności wewnętrznej szkoły, czyli nie podlega obowiązkowi podatkowemu i rozliczaniu się z urzędem skarbowym⁸⁹. W minionej strukturze systemu oświaty istniała na podstawie Ustawy z 7 września 1991 roku o systemie oświaty⁹⁰ i Ustawy z 8 stycznia 1999 roku – Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego⁹¹. Obecnie funkcjonuje na podstawie Ustawy z 14 grudnia 2016 roku – Prawo Oświatowe⁹². Osoba wyznaczona przez dyrektora szkoły lub sam dyrektor powinien zgłosić utworzenie spółdzielni uczniowskiej do kuratora oświaty oraz do FRSU. Fundacja z kolei przekazuje informację o nowej spółdzielni uczniowskiej do Krajowej Rady Spółdzielczej⁹³. Taka rejestracja spółdzielni uczniowskiej jest niezbędna w celu objęcia jej opieką, która polega na pomocy i wspieraniu w jej prowadzeniu.

Najważniejszym dokumentem dla wszystkich spółdzielni uczniowskich w Polsce jest wzorcowy statut opracowany przez FRSU⁹⁴. Do celów tego zrzeszenia uczniowskiego należą: kształtowanie umiejętności współpracy, prowadzenie działalności ekonomicznej, kształtowanie nawyku oszczędzania, organizowanie wzajemnej pomocy, rozumne spełnianie potrzeb kulturalnych i materialnych spółdzielców oraz upowszechnianie idei spółdzielczości w szkole. Spółdzielnie uczniowskie są nadzorowane przez nauczyciela-opiekuna⁹⁵. Cele realizowane są dzięki różnym formom działalności spółdzielni uczniowskich prowadzonych w zakresie: produkcji, handlu, finansów, przedsięwzięć społecznie użytecznych, uprawy działek rolnych czy zbieractwa.

⁸⁸ *Kalendarz Młodego Spółdzielcy*, KRS, FRSU, Warszawa 2009, s. 2.

⁸⁹ H. Babis, *Przedmowa – spółdzielczość uczniowska...*, s. 5–6.

⁹⁰ Ustawa z 7 września 1991 roku o systemie oświaty, Dz.U. 1991, nr 95, poz. 425.

⁹¹ Ustawa z 8 stycznia 1999, nr 12, poz. 96 – Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego, Dz.U. 1999, nr 12, poz. 96.

⁹² Ustawa z 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe, Dz.U. 2017, poz. 59.

⁹³ Wzorcowy statut spółdzielni uczniowskiej...

⁹⁴ Statut wzorcowy został opracowany w porozumieniu z MEN i KRS na podstawie niniejszej ustawy. Obowiązuje od 25 listopada 1999 roku.

⁹⁵ Wzorcowy statut...

Członkami spółdzielni są uczniowie, mający określone obowiązki, których uczestnictwo w tej organizacji szkolnej jest dobrowolne. Każdy, kto pragnie do niej przynależeć, zobowiązany jest wpłacić określoną kwotę ustaloną przez samych spółdzielców (wpisowe i udziały), niezbędną do stworzenia funduszu (wspólnego majątku) przeznaczanego na rozruch spółdzielni. Młodzi spółdzielcy zobowiązani są do przestrzegania praw takich, jak: korzystanie z usług i profitów spółdzielni, uczestniczenie w obradach walnego zgromadzenia, typowanie i bycie wybieranym do organów zrzeszenia szkolnego, wyrażanie własnego zdania oraz rozwijanie działalności spółdzielni. Powinnością członków spółdzielni uczniowskich jest: przestrzeganie ustaleń statutu, wykonywanie powierzonych obowiązków, a przede wszystkim dbanie o mienie spółdzielni. Zgromadzone pieniądze przelewane są na fundusz zasobowy i udziałowy, aby powiększać majątek spółdzielni⁹⁶.

Spółdzielnia uczniowska wymaga rzetelnego zarządzania, dlatego ma trzy odrębne organy, którymi są: walne zgromadzenie, rada nadzorcza i zarząd⁹⁷. Zebranie, w którym uczestniczą wszyscy członkowie organizacji szkolnej, to walne zgromadzenie, będące najważniejszym organem spółdzielni i stanowiące władzę uchwalającą. Do jego zadań należy: uchwalenie statutu, ustalenie nazwy, sporządzenie regulaminu spółdzielni oraz ustalenie planu pracy, wybór członków rady nadzorczej (następuje poprzez tajne głosowanie, każdy członek ma tylko jeden głos) i jej kadencji, prowadzenie dokumentacji dotyczącej finansów oraz podejmowanie decyzji o likwidacji spółdzielni⁹⁸. Walne zgromadzenie podejmuje uchwały obejmujące wszystkich członków⁹⁹. Każda uchwała zatwierdzana jest w sposób jawny – większością głosów (przez podniesienie ręki). Obrady są protokołowane w tzw. zeszytach protokołów, a przebieg zebrania jest ściśle ustalony przez regulamin. To on wyznacza przewodniczącego zebrania, który nim kieruje. Członkowie wypowiadają się według kolejności zgłoszeń. Uczestnicy dyskusji zobligowani są do używania krótkich i zwięzłych wypowiedzi, które mają dostarczyć konstruktywnych wniosków. Walne zgromadzenie jest zwoływane przez zarząd raz do roku bądź na żądanie dyrekcji placówki, rady nadzorczej i przynajmniej jednej dziesiątej członków¹⁰⁰.

⁹⁶ *Kalendarz Spółdzielcy 2000*, Spółdzielnia Pracy Czasopisma „Spółdzielca”, Warszawa 1999, s. 53.

⁹⁷ *Kalendarz Młodego Spółdzielcy*, KRS, FRSU, Warszawa 2009, s. 5.

⁹⁸ Wzorcowy statut...

⁹⁹ Spółdzielnia uczniowska. Słownik pojęć, <http://www.spoldzielniauczniowska.pl/index.php/biblioteka-wiedzy/slownik-pojec.html> (23.11.2018).

¹⁰⁰ Wzorcowy statut...

Rada nadzorcza jest wybierana przez walne zgromadzenie. Stanowi ją grupa co najmniej trzech uczniów wybieranych na czas kadencji w celu rewizji działalności spółdzielni. Rada nadzorcza jest rodzajem władzy kontrolnej, do której zadań należy opieka nad zrzeszeniem i kontrola jego działalności, wybieranie i odwoływanie członków zarządu, zatwierdzenie regulaminu pracy zarządu i materiałów na walne zgromadzenia (sprawozdanie finansowe, podsumowanie przychodów i rozchodów, zatwierdzenie proponowanego porządku obrad władzy uchwalającej). Posiedzenia rady odbywają się w miarę potrzeby, jednak nie rzadziej niż raz na trzy miesiące. Pierwsze z nich jest bardzo istotne, gdyż zostaje na nim wybrany przewodniczący i jego zastępca, sekretarz oraz skarbnik i – rzadziej – komisja rewizyjna (jest powoływana wyłącznie w spółdzielni, która ma wiele form działalności w celu kontroli budżetu)¹⁰¹.

Rada nadzorcza powołuje zarząd, w którego skład wchodzi co najmniej trzy osoby. Kieruje on spółdzielnią i pełni funkcję reprezentatywną na zewnątrz. Do jego obowiązków należy: zarządzanie bieżącą działalnością spółdzielni, wykonywanie uchwał walnego zgromadzenia i rady nadzorczej, prowadzenie dokumentacji rachunkowej, przedstawianie radzie nadzorczej sprawozdań i wniosków oraz wyznaczanie członków spółdzielni do pełnienia różnych funkcji. Raz w roku zarząd przedstawia plan pracy spółdzielni dyrekcji szkoły i radzie pedagogicznej oraz składa protokół podsumowujący działalność. To organ zarówno zarządzający, jak i wykonawczy, odpowiedzialny za całokształt organizacji uczniów w zrzeszeniu. Zwykle do zarządu wybierani są najbardziej aktywni i najlepsi młodzi spółdzielcy, ponieważ praca w tym organie jest dość trudna i odpowiedzialna, wymagająca większego nakładu czasu i zaangażowania¹⁰².

Aby założyć spółdzielnię uczniowską w szkole, należy ująć jej prowadzenie w statucie szkoły następująco: „w szkole działa spółdzielnia uczniowska”¹⁰³ i wyznaczyć jej opiekuna z grona pedagogicznego. Kolejnym krokiem jest zebranie co najmniej dziesięciu uczniów, którzy zechcą należeć do zrzeszenia. Konieczne jest stworzenie statutu spółdzielni, ujmując w nim przedmiot działalności, prawa i obowiązki jej członków. Po opracowaniu najistotniejszego dokumentu należy zwołać walne zgromadzenie, które zatwierdzi statut niezbędny do rozpoczęcia pracy spółdzielni

¹⁰¹ *Kalendarz Młodego Spółdzielcy*, KRS, FRSU, Warszawa 2009, s. 5.

¹⁰² Wzorcowy statut...

¹⁰³ A. Drab-Kurowska, *Zakładanie spółdzielni uczniowskiej – krok po kroku*, w: H. Babis, A. Budziewicz-Guźlecka, A. Drab-Kurowska, M. Janowski (red.), *Spółdzielnia uczniowska. Praktyczna nauka podstaw przedsiębiorczości wśród uczniów. Przewodnik*, Polska Fundacja Społeczeństwa Przedsiębiorczego, Szczecin 2016, s. 34.

uczniowskiej¹⁰⁴. Struktura spółdzielni uczniowskiej powinna być zrozumiała i „przejrzysta” dla każdego jej członka, co umożliwi osiąganie lepszych efektów działalności.

Wszelkie formy działalności spółdzielni uczniowskiej prowadzone są pod opieką nauczyciela powołanego przez radę pedagogiczną. Funkcję tę może sprawować każdy nauczyciel uczący w danej szkole. Jest to społeczna i dobrowolna aktywność, wykonywana poza obligatoryjnymi godzinami pracy nauczyciela. Wymaga wysokich kwalifikacji formalnych i moralnych, a brak dodatkowego wynagrodzenia i często niewystarczające wsparcie ze strony innych nauczycieli nie zachęcają do podejmowania takiego odpowiedzialnego zadania, o czym już dawno pisała Władysława Tatara-Hoszowska¹⁰⁵. Dlatego nauczyciel-opiekun powinien charakteryzować się zdrowiem i sprawnością witalną, ponieważ pełnienie obu funkcji wymaga poświęcenia wiele czasu i energii, oraz równowagą psychiczną, na którą składają się: spokój, opanowanie, odpowiedzialność i motywacja do działania. Zgodnie ze wzorcowym statutem FRSU zadania nauczyciela-opiekuna spółdzielni uczniowskiej są określone w formie uprawnień, a nie obowiązków¹⁰⁶. Opiekun ma prawo do uczestniczenia w zebraniach, nadzorowania dokumentacji spółdzielni w szkole, w której jest zatrudniony, wstrzymywania wykonania uchwały, które proponują organy tej spółdzielni¹⁰⁷.

W XX wieku Aleksander Kamiński określił funkcję nauczyciela-opiekuna spółdzielni uczniowskiej wobec jej członków. Była to funkcja organizacyjna i wychowawcza. Obie uwarunkowane są wiekiem młodych spółdzielców. Wśród młodszych dzieci w szkole podstawowej nauczyciel-opiekun organizuje całokształt pracy spółdzielni uczniowskiej i nadzoruje wszystkie czynności jej członków¹⁰⁸. Inaczej prezentują się jego zadania wobec młodzieży. Wówczas – jak pisała Irena Jundziłł – przybiera rolę mentora, który jedynie modyfikuje pomysły uczniów, lecz nie jest ich inicjatorem¹⁰⁹.

Opiekun powinien chronić młodzież przed możliwymi kłopotami, które wskutek błędnych działań mogłyby zaszkodzić spółdzielni uczniowskiej. Od niego wymaga się bowiem pełnienia funkcji przedstawiciela starszego pokolenia wobec młodszego, który doradza uczniom w każdej kwestii dotyczącej tej organizacji uczniowskiej,

¹⁰⁴ Tamże, s. 35–37.

¹⁰⁵ W. Tatara-Hoszowska, *Rola nauczycielstwa w rozwoju ruchu spółdzielczego w Polsce w latach 1918–1958*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1966, s. 126–127.

¹⁰⁶ Wzorcowy statut...

¹⁰⁷ Tamże.

¹⁰⁸ A. Kamiński, *Spółdzielnia uczniowska jako placówka wychowawcza*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1967, s. 142–144.

¹⁰⁹ I. Jundziłł, *Spółdzielnia uczniowska...*, s. 75–76.

odrzucając postawę autorytarną na rzecz postawy rekomendacyjnej¹¹⁰. Rola wychowawcza opiekuna spółdzielni polega też na kształtowaniu u uczniów motywacji do społecznego działania, przez co eliminowane są postawy egoistyczne. Nauczyciel sprzyja rozbudzaniu chęci poznawania środowiska i życia gospodarczego szkoły. Za pomocą różnego rodzaju działań, które wynikają z realizacji zadań statutowych, kształtuje w młodych ludziach poczucie odpowiedzialności, samodzielność i zaradność w zaspokajaniu potrzeb życiowych oraz zaszczepia motywację do pracy zespołowej.

Podsumowując, można stwierdzić, że te dwie funkcje – nauczyciela i opiekuna spółdzielni uczniowskiej (organizacyjna i wychowawcza) są ze sobą ściśle zintegrowane, gdyż poprawna organizacja pracy pozwala na realizację zadań wychowawczych. Nauczyciel-opiekun „stanowi fundamentalny czynnik spółdzielni uczniowskich”¹¹¹, bez niego funkcjonowanie zrzeszenia byłoby niemożliwe. Jest przedstawicielem starszego pokolenia w udzielaniu pomocy i rad młodym spółdzielcom w zdobywaniu podstawowych umiejętności społecznych¹¹². Działa w sposób demokratyczny, dzięki czemu rozwija samorządność wychowanków. Swoją osobą daje przykład godny naśladowania, wykazując się kompetencją, sympatią i „młodością ducha”. Inspiruje i zachęca dzieci i młodzież do podejmowania aktywności i inicjatyw opartych na współpracy, współdziałaniu i wzajemnej pomocy oraz do samowychowania i samokształtowania.

Funkcja organizacyjna opiekuna odnosi się do koordynacji aktywności spółdzielczych, administracji i zarządzania, wsparcia logistycznego i doradztwa. Funkcja wychowawcza dotyczy kształtowania pożądanych postaw społecznych, rozwijania umiejętności w praktyce, propagowania wartości etycznych i wzbudzania motywacji.

1.3. Formy działalności spółdzielni uczniowskich i ich wartości wychowawcze

Przedmiot działalności spółdzielni uczniowskiej jest określany w jej statucie zatwierdzonym przez walne zgromadzenie. To, jaki zakres działalności podejmie zrzeszenie, zależy od koncepcji i kreatywności jego członków. Najczęstszą formą spółdzielni uczniowskiej jest sklepik zakładany w szkole, którego prowadzenie polega na nabywaniu i sprzedaży artykułów służących zaspokajaniu potrzeb dzieci i młodzieży oraz

¹¹⁰ A. Kamiński, *Spółdzielnia uczniowska...*, s. 142–144.

¹¹¹ Tamże, s. 141.

¹¹² W. Tatara-Hoszowska, *Wychowawcza funkcja spółdzielni...*, s. 120.

pracowników szkoły, czyli na handlu¹¹³. Członkowie pozyskują fundusze dzięki nakładanej na produkty marży i sprzedaży towarów po wyższej cenie. Podejmując takie działania, uczą się gospodarowania i praktycznego posługiwania się środkami finansowymi, prowadzenia dokumentacji, dbania o estetykę, przestrzegania zasad higieny, organizowania reklamy, pracy w zespole, podejmowania decyzji i odpowiedzialności oraz systematyczności. Taka forma gospodarowania stanowi symulację prowadzenia własnej firmy. Można więc ją uznać za swoistą szkołę ekonomiczną i marketingową dostosowaną do wieku uczniów, przygotowującą do dorosłego życia¹¹⁴.

Do działalności gospodarczej zaliczyć można nie tylko sklepiki szkolne, ale także: usługi, wytwórczość, uprawy (dawniej hodowlę), zbieranie runa leśnego oraz oszczędzanie. Sektor usług to przede wszystkim prowadzenie bufetu, kawiarenki, pogotowia krawieckiego, udzielanie korepetycji, wykonywanie zdjęć i prac fryzjerskich. Praca w tym sektorze uczy kreatywności, samodzielności i konstruktywnego odczytywania potrzeb środowiska szkolnego. Wytwórczość polega na produkowaniu różnych ozdób (np. świątecznych), dekoracji, niezbędników szkolnych (kotyliony), kalendarzy, wazonów, kartek okolicznościowych i innych przedmiotów. Rozwija zdolności manualne, artystyczne i techniczne. Rzadko spotykaną formą jest uprawa, gdyż jest ona dość trudna w realizacji z powodu rozbudowy infrastruktury miast i braku miejsca na ogródek szkolny. Zwykle uprawia się warzywa, drzewa owocowe i kwiaty. Taka forma spółdzielni uczniowskiej uczy wytrwałości i umiejętnego obcowania z przyrodą¹¹⁵. Spółdzielnie uczniowskie działają także w formie szkolnych kas oszczędności. To system oszczędzania polegający na zbieraniu środków finansowych przez młodych spółdzielców na rachunku bankowym. Celem takiej inicjatywy jest kształtowanie postaw przedsiębiorczości, praktyczne poznanie form obrotu pieniężnego i działań banków¹¹⁶.

Istotnym elementem wymienionych form działalności spółdzielni uczniowskich jest reklama. Polega ona na informowaniu o zasobach sprzedaży i zakresie usług. Ma być atrakcyjna, ciekawa i rzeczowa¹¹⁷. Tworzyć ją mają członkowie zrzeszenia

¹¹³ H. Babis, *Przedmowa – spółdzielczość uczniowska...*, s. 6.

¹¹⁴ *Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2011*, Luxor, Kraków 2010, s. 148–150.

¹¹⁵ Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej, <http://www.frsu.pl/pages/cat/3/10.html> (26.11.2018); Spółdzielnia uczniowska. Biblioteka wiedzy...

¹¹⁶ I. Jundziłł, *Spółdzielnia uczniowska...*, s. 141.

¹¹⁷ K.K. Parszewski, *Zasady organizacji spółdzielni uczniowskiej*, w: M. Grzybowska-Brzezińska, K. Parszewski, I. Żuchowski (red.), *Menadżer spółdzielni uczniowskiej: podręcznik opiekuna spółdzielni uczniowskiej*, Wydaw. Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej, Ostrołęka 2011, s. 108.

w formie plakatów, ulotek bądź informacji publikowanych na stronie internetowej szkoły czy spółdzielni. Jej celem jest zachęcenie społeczności szkolnej do korzystania z usług spółdzielni uczniowskiej. Reklama jest niezbędnym środkiem prowadzącym do pozyskiwania nowych klientów, a co za tym idzie – gromadzenia większych funduszy oraz zawierania nowych znajomości. Reklama stała się koniecznym elementem kierowania każdą inicjatywą gospodarczą, ponieważ wraz z mediami tworzą integralną część współczesnej rzeczywistości¹¹⁸.

Spółdzielnie uczniowskie oprócz wskazanych zróżnicowanych form gospodarowania prowadzą także działalność społeczną, na którą składają się prace społecznie użyteczne oraz kulturalno-oświatowe czy edukacyjne. Prace społecznie użyteczne mają wiele zalet. Wymieniono je nawet w latach 70. XX wieku w *Programie nauczania 8-klasowej szkoły podstawowej*, w którym można przeczytać, że ten typ zaangażowania uczniów „przyszwycza do zespołowego działania, rozwija samodzielność i poczucie odpowiedzialności, wzmacnia dyscyplinę, wyrabia umiejętności organizacyjne, uczy łączenia teoretycznej wiedzy z praktyką oraz wyrabia szacunek dla człowieka pracy i jego wytworów. Aktywne uczestnictwo w pracach społecznie użytecznych umożliwia uczniom lepsze zrozumienie otaczającej rzeczywistości oraz naukę oddziaływania na nią i przekształcania za pomocą własnego wysiłku. Dzięki temu zdobywają głębszą wiedzę na temat potrzeb kraju, rozwija się w nich motywacja do pracy, a także pogłębia się ich miłość do ojczyzny”¹¹⁹. Ten wachlarz zalet młodzi ludzie praktykują poprzez działania na rzecz szkoły, jak: dekoracja, prace porządkowe, dbanie o zieleni, dokarmianie ptaków, udzielanie pomocy młodszym kolegom w lekcjach czy opieka nad ludźmi w podeszłym wieku, chorymi i samotnymi¹²⁰. Wydaje się, że współczesna szkoła pragnie powrócić do takich działań, o czym pisała Anna Zalewska, odwołując się do reformy oświatowej z 2016 roku. Pragnie, aby szkoły były użyteczne i atrakcyjne dla uczniów poprzez kształcenie ich odpowiednich umiejętności. Zmiany w podstawach programowych mają na celu spełnić oczekiwania środowiska oraz powrócić do tradycji w naszym kraju¹²¹.

Założeniem działalności spółdzielni uczniowskich jest uczestnictwo młodych ludzi w życiu kulturalno-społecznym szkoły, która oddziałuje na środowisko. Dzięki integralnej współpracy placówki ze środowiskiem można osiągnąć lepsze wyniki

¹¹⁸ T. Huk, *Pedagogika medialna*, Wydaw. Impuls, Kraków–Katowice 2014, s. 384.

¹¹⁹ *Program nauczania 8-klasowej szkoły podstawowej*, w: A. Ozimkowska, J. Koryciński, *Prowadzimy spółdzielnię...*, s. 111.

¹²⁰ Tamże.

¹²¹ *Dobra szkoła. Reforma edukacji. Najważniejsze zmiany*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 2017, s. 3–4.

wychowawcze¹²². Członkowie spółdzielni uczniowskich biorą udział w technicznym przygotowaniu imprez, polegającym na: urządzeniu sali na uroczystość, zorganizowaniu nagłośnienia, założeniu dekoracji, zapewnieniu poczęstunku w bufecie, wykonaniu dyplomów i upominków. Podejmują także prace dotyczące propagowania spółdzielczości wśród młodzieży. Organizują Dzień Spółdzielczości w szkole, służący poszerzaniu wiedzy na jej temat¹²³, uczestniczą w konkursach organizowanych przez FRSU: „Wiem wszystko o polskiej spółdzielczości”, „Zdrowa Przyroda – Zdrowa Żywność – Zdrowy Człowiek”, „Konkurs dla najlepiej pracującej spółdzielni uczniowskiej o puchar Ministra Edukacji Narodowej” oraz organizują wycieczki, dyskoteki, które są finansowane z pozyskanych nadwyżek z działalności gospodarczej¹²⁴. Spółdzielnia uczniowska łączy szkołę z życiem środowiska, dzięki czemu dzieci i młodzież w rzeczywistych kontaktach i sytuacjach mogą nauczyć się samodzielności¹²⁵. Każdy członek spółdzielni uczniowskiej nie tylko zaspokaja własne potrzeby materialne, ale również doświadcza wartości wychowawczych, które wynikają z prowadzenia rozmaitych form działalności spółdzielni.

Cele i założenia projektu Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Poznaniu wpisują się w powyższe postulaty. Zawierają one liczne korzyści wynikające z prowadzenia spółdzielni uczniowskiej zarówno dla uczniów, jak i dla dyrektorów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych. Jedną z najważniejszych korzyści jest edukacja, która przygotowuje młodych ludzi do pełnienia ról społecznych i zawodowych. Uczniowie i nauczyciele mają możliwość kształtowania w szkolnej społeczności pożądanych umiejętności społecznych, twórczości, przedsiębiorczości oraz postaw obywatelskich. Dzięki nabytym umiejętnościom spółdzielnia uczniowska staje się miejscem edukacji, wychowania oraz integracji społecznej i obywatelskiej. To właśnie w niej można zdobyć nowe informacje z różnych dziedzin oraz rozwijać zachowania przedsiębiorcze przez realizację zaplanowanych działań – co przyczynia się do uspołecznienia ucznia¹²⁶.

¹²² M. Zahorska, *O biednych rodzicach, trudnych uczniach i bezradnych nauczycielach*, w: E. Narzekiewicz-Niedbalec, M. Zielińska (red.), *Młodzież w czasie wolnym: między przyjemnością a obowiązkami*, Wydaw. Adam Marszałek Toruń 2011, s. 219.

¹²³ Międzynarodowy Dzień spółdzielczości, <https://www.kalbi.pl/miedzynarodowy-dzien-spoldzielczosci> (26.11.2018).

¹²⁴ *Kalendarz Młodego Spółdzielcy*, KRS, FRSU, Warszawa 2009, s. 23; Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej, <http://www.frsu.pl/pages.html> (26.11.2018).

¹²⁵ R. Wojas, M. Nowak, *Spółdzielnia Uczniowska „Pszczółka” przy Gimnazjum w Złotej*, w: *Kalendarz Młodego Spółdzielcy*, KRS, FRSU, Warszawa 2009, s. 158–159.

¹²⁶ *Spółdzielnia uczniowska w szkole. Poradnik dla dyrektorów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych*, Fundusze Europejskie Program Regionalny (b.m. i r.), s. 1–14.

Jak pisała jeszcze w latach 70. XX wieku I. Jundziłł, dążenie do ukształtowania w młodym człowieku pożądanych wartości ma na celu przygotowanie go do życia w społeczeństwie, tak by był i czuł się w nim przydatny¹²⁷. Pogląd tej autorki jest aktualny również w rzeczywistości społecznej na początku XXI wieku. Dlatego należy zapewniać dzieciom i młodzieży możliwość samodzielnego działania, które rozwinię umiejętności samodzielnego rozwiązywania problemów, ponieważ człowiek rozwija się, działając, czyli realizując praktycznie określone zadania, a nie opierając się tylko na teoretycznych ćwiczeniach i kontemplacji wiedzy. Zaangażowanie uczniów w działalność spółdzielni uczniowskiej rozwija intelektualnie i emocjonalnie, przygotowuje do samowychowania, wzmacnia poczucie własnej wartości i wiarę we własne siły. Nauczyciel-opiekun spółdzielni uczniowskiej stwarza uczniom odpowiednie warunki i możliwości do pracy samowychowawczej, która odbywa się w atmosferze wzajemnego oddziaływania, współpracy i wzajemnej pomocy. Realizując wspólne zadania, członkowie spółdzielni szkolnej doskonali pracę nad sobą i kształtują swój system wartości.

Aleksander Kamiński stwierdzał, że zaangażowanie uczniów w działalność spółdzielni uczniowskiej kształtuje ich system wartości, oparty na poznawaniu i uewnętrznianiu norm moralnych, które przejawiają się w realizacji zadań postawionych im w różnych formach działalności tej organizacji szkolnej. Badania A. Kamińskiego wykazały, że uczestnictwo w spółdzielni uczniowskiej inspirowało dzieci i młodzież do postępowania zgodnie z modelem osobowym spółdzielcy, na który składają się takie cechy, jak: uczciwość, odpowiedzialność, punktualność, życzliwość, sprawiedliwość, gospodarność, zaradność i inne cechy¹²⁸.

Irena Jundziłł wskazywała, że spółdzielczość uczniowska odgrywa istotną rolę w kształtowaniu patriotyzmu, w tym patriotyzmu lokalnego. Utrwała ona związki emocjonalne ze środowiskiem szkoły, rozwija poczucie solidarności między spółdzielcami oraz umożliwia poznanie historii polskiego i europejskiego ruchu spółdzielczego, jego istoty, celów, form i zakresu działalności. Dzięki temu uczniowie są przygotowywani do odgrywania roli świadomych obywateli i aktywnych uczestników życia społecznego¹²⁹. Praca zespołowa dostarcza pozytywnych przeżyć, młodzi spółdzielcy czują się w niej potrzebni i wartościowi, umacniają się relacje między rówieśnikami, dzięki wspólnocie doznań pozytywnych i negatywnych. Młody człowiek wyzbywa się wówczas postaw egoistycznych na rzecz całej grupy. Spółdzielnia

¹²⁷ I. Jundziłł, *Wartości społeczno-wychowawcze...*, s. 111–114.

¹²⁸ A. Kamiński, *Spółdzielnia uczniowska...*, s. 104–108.

¹²⁹ I. Jundziłł, *Spółdzielnia uczniowska...*, s. 20–21.

uczniowska stwarza możliwości nabycia takich wartości, które umacniają poczucie bezpiecznego polegania na innych i pozwalają na wyzbycie lęku i samotności¹³⁰. Jest swoistą „szkołą pracy”, deweyowską „miniaturą społeczeństwa”, która dostarcza różnorodnych doświadczeń w zakresie współdziałania i współpracy¹³¹.

Niezależnie od form działalności spółdzielni uczniowskiej wszelkie prace wykonywane są na użytek własny i społeczny. Praca to nieodzowny warunek nabywania wiadomości, umiejętności i postaw. Psycholog Jan Borkowski twierdzi, że dzięki niej rozwijają się zdolności dzieci i młodzieży, kształtuje ich charakter i poglądy na świat, ujawniające się w przyjmowanych postawach¹³². Podczas pracy uczniowie skupiają się na wyniku końcowym swoich poczynąń, mniej zaś na wykonywanych czynnościach. Dlatego zajęcia w spółdzielni wymagają planowania, nadzorowania i odpowiedzialności, co wpływa na budowanie wewnętrznej dyscypliny, świadczącej o wartości młodego człowieka.

Dzięki różnorodnym formom działalności w spółdzielniach uczniowskich ich członkowie doświadczają preorientacji zawodowej. Spółdzielnia pozwala przygotować młodzież do wyboru zawodu. Do istotnych czynników rozwijanych w spółdzielni szkolnej z zakresu preorientacji zawodowej I. Jundziłł zaliczyła: praktyczne zapoznanie spółdzielców z różnymi zawodami, wzbudzanie zainteresowań profesją, poznanie zdolności uczniów, formowanie odpowiedniego poziomu aspiracji zawodowych¹³³. Preorientacja zawodowa ułatwia uczniom odpowiedzialny start w dorosłość.

Charakter wychowawczy mają również wartości ekonomiczne spółdzielni uczniowskich. Najpopularniejszą formą tego typu są Szkolne Kasy Oszczędności, które propagują systematyczne oszczędzanie i poszerzają wiedzę na temat finansów. Prowadzenie działalności gospodarczej przez uczniów w formie spółdzielni uczniowskiej sprzyja poznawaniu wiedzy z zakresu działalności banków, uczy racjonalnego gospodarowania środkami finansowymi, rozwija praktyczne myślenie, kalkulowanie i roztropne podejmowanie decyzji¹³⁴. Zaangażowanie uczniów w działalność spółdzielni uczniowskiej zapewnia doświadczanie wielu wartości, będących drogowskazem do oddziaływań pedagogicznych, ponieważ spółdzielczość szkolna łączy szkołę z życiem codziennym poprzez rzeczywiste kontakty i sytuacje z innymi ludźmi.

¹³⁰ Tamże, s. 26–27.

¹³¹ E. Magiera, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 511.

¹³² J. Borkowski, *Podstawy psychologii społecznej*, Wydaw. Elipsa, Warszawa 2003, s. 191.

¹³³ I. Jundziłł, *Wartości społeczno-wychowawcze...*, s. 72–77.

¹³⁴ *Kalendarz Spółdzielcy 2000*, Spółdzielnia Pracy Czasopisma „Spółdzielca”, Warszawa 1999, s. 59.

Zasady organizacji pracy w spółdzielniach uczniowskich określa tzw. kodeks młodego spółdzielcy, który został opracowany na wzór zasad spółdzielczych, którymi kierują się dorośli spółdzielcy na całym świecie¹³⁵. To siedem wytycznych, dzięki którym uczniowie wprowadzają wartości do praktycznych działań:

1. Uczestnictwo w spółdzielni uczniowskiej jest dobrowolne, a jej członkiem może zostać każdy, kto jest zdecydowany pracować na rzecz spółdzielni i wypełniać jej obowiązki.
2. Spółdzielnia uczniowska jest zorganizowana na zasadach demokratycznych, oznaczających równość praw każdego z członków.
3. Trzecie założenie odnosi się do spraw ekonomicznych. Postuluje sprawiedliwość w tworzeniu kapitału spółdzielni, a wypracowane środki finansowe przeznaczone są na wspólne cele spółdzielców.
4. Zasada niezależności od innych przedsiębiorstw czy instytucji oznacza, że działalność spółdzielni uczniowskiej zależy tylko od dyrekcji szkoły, a uczestniczące w niej dzieci i młodzież nie narażają spółdzielni na kłopoty i straty.
5. Zasada dotycząca rozwoju umiejętności i poszerzania wiedzy wskazuje na to, że spółdzielnia uczniowska powinna zapewnić wszystkim członkom możliwość rozwoju i uczenia się oraz pomocy.
6. Reguła głosząca dążenie do ponoszenia efektywności tej organizacji szkolnej poprzez podejmowanie współpracy z innymi spółdzielniami uczniowskimi oraz zawieranie międzyspółdzielczych przyjaźni.
7. Zasada troski o środowisko, w którym spółdzielnia funkcjonuje. Dlatego członkowie powinni współpracować z radą pedagogiczną, samorządem szkolnym oraz z radą rodziców, gdyż wspólnie mogą dążyć do poprawy lokalnego środowiska¹³⁶.

Sumienne działanie spółdzielni uczniowskiej w myśl wymienionych zasad wymaga zrozumienia istoty tej organizacji, ponieważ jedynie sprawnie działające zrzeszenie dzieci i młodzieży może dać pożądane efekty wychowawcze. Uczestnictwo w poprawnie zorganizowanej spółdzielni uczniowskiej przyzwyczają do solidnej pracy nie tylko w wieku szkolnym, ale i w życiu dorosłym. Spółdzielczość uczniowska może być wyznacznikiem wartości dla praktyki pedagogicznej. Potwierdzeniem tego

¹³⁵ K.K. Parszewski, *Zasady organizacji spółdzielni...*, s. 45.

¹³⁶ Informacje z ulotki reklamowej International Camp (2011); *Kalendarz Młodego Spółdzielcy*, KRS, FRUS, Warszawa, wrzesień 2009–2010, s. 7; *Kalendarz Spółdzielcy 2000*, Spółdzielnia Pracy Czasopisma „Spółdzielca”, Warszawa 1999, s. 17–19; Spółdzielnia uczniowska. Biblioteka wiedzy...

są coroczne obchody Dnia Spółdzielczości, które przypominają nauczycielom, rodzicom i uczniom o wielości zalet spółdzielni uczniowskich¹³⁷.

Spółdzielczość uczniowska ma już ponadstuletnią tradycję. Powstała na początku XX wieku na gruncie rozwoju ruchu spółdzielczego dorosłych w Europie i na ziemiach polskich pod zaborami. Jej rozwój przypada na okres międzywojenny, w którym doceniono jej zalety jako formy i metody wychowania, organizacji uczniowskiej i szkolnego przedsiębiorstwa gospodarczego. W okresie Polski Ludowej z jednej strony tracąc swój samorządny charakter, służyła umacnianiu nowej władzy, ale z drugiej – kontynuowała wartości oparte na współpracy, współdziałaniu i wzajemnej pomocy. Kojarzone z poprzednią władzą po 1989 roku spółdzielnie uczniowskie straciły swoją popularność. Mimo to ciągle stanowią element systemu edukacji. Przetrwanie spółdzielni uczniowskich świadczy o ich uniwersalnych wartościach i zapotrzebowaniu na nie mimo upływu lat.

¹³⁷ E. Magiera, *Szkice z teorii i praktyki wychowania w Polsce i w Norwegii w XX wieku*, Wydaw. Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 102–104; Międzynarodowy Dzień Spółdzielczości, <https://www.kalbi.pl/miedzynarodowy-dzien-spoldzielczosci> (3.12.2018).

2. Zarys uwarunkowań działalności spółdzielni uczniowskich w Polsce w latach 1989–2016

2.1. Sytuacja polityczna

Funkcjonowanie oświaty, a w niej organizacji uczniowskich, w tym spółdzielczości uczniowskiej, było zdeterminowane sytuacją polityczną Polski w latach 1989–2016. Warto zaznaczyć, że po II wojnie światowej Polska przez 45 lat trwała w ustroju komunistycznym, co oznacza, że nie była suwerenna i demokratyczna. Poziom życia w wielu aspektach nie równał się z innymi państwami europejskimi. Obalenie tego systemu umożliwiło dążenie do nowych celów w sferze politycznej, gospodarczej i społeczno-kulturowej. Transformacja systemowa w Polsce rozpoczęła się w 1989 roku ustaleniami podjętymi na obradach Okrągłego Stołu¹.

Przemiany polityczne dotyczyły transformacji przebiegającej od ustroju socjalistycznego do ustroju demokratycznego. Polegały na wprowadzeniu rządów „solidarnościowych” oraz przekształceniu reguł gospodarki centralnie planowanej na rzecz gospodarki wolnorynkowej². Zmiany rozpoczęły się od prac nad Konstytucją III Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącą najważniejszy dokument, leżący u podstaw funkcjonowania państwa. Trwały one około sześciu lat i umocniły efekty transformacji systemowej Polski. W 1997 roku została wprowadzona w życie nowa konstytucja³. Kluczowym zapisem było uznanie konstytucji za „matkę” wszystkich przepisów ustrojowych oraz zatwierdzenie systemu kraju jako państwa demokratycznego. Składnikami charakteryzującymi taką formę państwa były: wolne wybory, istnienie parlamentu, trójpodział władzy, zasada legalizmu, niezawisłość sądów i niezależność sędziów, konstytucjonalizm, gwarancja praw i wolności obywatelskich, gwarancja

¹ M. Kruk, *Transformacja ustrojowa*, Wydaw. Naukowe Scholar, Warszawa 2011, s. 11.

² T. Słomka, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej i naczelne zasady ustrojowe państwa*, w: K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski (red.), *Spółczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2007, s. 1197.

³ Tamże, s. 1199; Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, s. 3–4.

wolności i niezależności środków masowego przekazu, zasada *lex retro non agit*, zasada sprawiedliwości społecznej, zasada pluralizmu i zasada subsydiarności. Wymienione naczelne zasady działania państwa są bez wątpienia dowodem na istnienie europejskiego „ducha konstytucji”, o czym świadczą podobne zapisy w konstytucjach takich państw jak: Włochy, Hiszpania, Francja⁴.

Konstytucja stanowiła podstawę do wypracowania nowego miejsca Polski w Europie i nowej polityki europejskiej, dzięki której Polska miała wzmocnić swoją pozycję w Europie poprzez rozwój materialny i cywilizacyjny⁵. Nowe rozwiązania ustawodawcze miały również wpływ na kształt systemu oświaty i jego funkcje (tabela 2.1).

Tabela 2.1. Porównanie systemu państwowego w Polsce Rzeczypospolitej Ludowej oraz w III Rzeczypospolitej Polskiej

Polska Rzeczpospolita Ludowa	III Rzeczpospolita Polska
centralizacja	decentralizacja
etatyzm	system wolnorynkowy
upartyjnienie państwa	wolność w działaniu
polityczne zastosowanie milicji	policja ma służyć ochronie bezpieczeństwa publicznego i prywatnego obywateli
prawo jest narzędziem władzy	prawo jest dla dobra społeczeństwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski (red.), *Spółczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, Warszawa 2007; M. Kruk, *Transformacja ustrojowa*, Wydaw. Naukowe Scholar, Warszawa 2011; C. Banach, *Polska szkoła i system edukacji. Przemiany i perspektywy*, Wydaw. Adam Marszałek, Toruń 1995.

Państwo polskie chciało jak najszybciej zakotwiczyć się w europejskich instytucjach, dlatego dążono do przynależności do różnych organizacji ogólnoeuropejskich i integracji z państwami Europy. Wszystkie poczynania były realizowane w myśl hasła: „powrót do Europy”, co bez wątpienia w większej mierze zostało osiągnięte. Nie oznacza to jednak, że udało się rozwiązać wszystkie kontrowersyjne problemy. Sukcesem na arenie międzynarodowej dla Polski było podpisanie w 1991 roku Układu europejskiego o stowarzyszeniu ze Wspólnotami Europejskimi, który stał się kluczem do bram Europy demokratycznej⁶. Dzięki niemu Polska uzyskała możliwość przynależności do instytucji międzynarodowych poprzez ustanowienie

⁴ T. Słomka, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 1200–1207.

⁵ Tamże, s. 1217.

⁶ Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony, sporządzony w Brukseli dnia 16 grudnia 1991 roku, Dz.U. 1994, nr 11, poz. 38.

stowarzyszenia z państwami członkowskimi. Układ regulował współpracę w zakresie ekonomii państw i wytyczał reguły prowadzenia dialogu politycznego. Działania w zakresie kooperacji regionalnej były postrzegane jako ważny element polityki zagranicznej lat 90.⁷

W latach 90. Polska aktywnie rozwijała współpracę z innymi krajami, co znalazło odzwierciedlenie w przynależności do różnych międzynarodowych organizacji i podpisywaniu ważnych umów. Jednym z kluczowych wydarzeń było przystąpienie Polski w 1991 roku do Konwencji o Prawach Dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych⁸. Konwencja ta stanowiła pierwszy dokument uznający prawa obywatelskie i polityczne małoletnich⁹, który stał się punktem odniesienia w kształtowaniu polityki ochrony dzieci¹⁰. Polska ratyfikowała Środkowo-europejskie Porozumienie o Wolnym Handlu (CEFTA), które powstało w 1993 roku. Porozumienie to postulowało zniesienie ceł handlu między krajami członkowskimi, w tym Polską, co znacząco przyczyniło się do rozwoju gospodarczego regionu. Od 1995 roku polityka zagraniczna Polski koncentrowała się na przeciwdziałaniu powstawaniu konfliktów w Europie, w ramach działalności Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE). W 1999 roku Polska stała się członkiem Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego (NATO), aby zapewnić sobie bezpieczeństwo międzynarodowe. Rok później Polska rozszerzyła swoje działania na skalę światową, zacieśniając współpracę z polityką amerykańską poprzez poparcie interwencji sił zbrojnych wobec Iraku w 2003 roku¹¹.

Wraz z otwarciem granic oraz członkostwem Polski w Unii Europejskiej pojawiło się nowe, niepokojące zjawisko – eurosieroctwo. Termin odnosi się do sytuacji, w której dzieci są wychowywane przez jednego rodzica lub nawet są pozbawione opieki rodzicielskiej z powodu emigracji jednego z rodziców za granicę w poszukiwaniu

⁷ Układ Europejski, https://josefbizon.files.wordpress.com/2016/12/uklad-europejski-z-16-grudnia-1991-r-ukie-04_2010.pdf (22.12.2018); R. Kuźniar, *Polska polityka zagraniczna*, w: E. Halizak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 545.

⁸ *Międzynarodowa ochrona praw dziecka*, Wydaw. Żak, Warszawa 1996, s. 13.

⁹ J. Gulczyńska, *Recepcja idei korczakowskich*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2012, nr 28, s. 155.

¹⁰ J. Gulczyńska, *Prawa Dzieci w XX wieku – w 30. rocznicę ustanowienia Konwencji o Prawach Dziecka*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2019, nr 41, s. 167.

¹¹ S. Sulkowski, *Polska polityka zagraniczna. Cele i kierunki polityki zagranicznej*, w: K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski (red.), *Spółczesność i polityka. Podstawy nauk politycznych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2007, s. 1312–1322.

pracy¹². Brak obecności jednego z rodziców może prowadzić do negatywnych konsekwencji dla funkcji rodziny¹³ oraz rozwoju dziecka¹⁴.

Trzeba zaznaczyć, że przemiany ustrojowe nie sprzyjały spółdzielczości dorosłych, od których zależała też działalność spółdzielni uczniowskich. Już na początku lat 90. XX wieku z powodów finansowych w wojewódzkich organizacjach „Samopomocy Chłopskiej” i „Społem” likwidowano miejsca pracy osób odpowiedzialnych za opiekę nad spółdzielniami w szkołach¹⁵. Wobec tego nie otrzymywały one pomocy finansowej oraz zaopatrzenia do sklepików szkolnych, a ich członkowie nie mieli ze strony dorosłych wsparcia instruktazowego oraz nie zaszczepiano w młodych ludziach ducha działacza.

Sytuacja polityczna z końca lat 90. XX wieku pokazała, że Polska zdecydowanie odrzuciła ustrój i ideologię komunistyczną. III Rzeczpospolita kształtowała się jako suwerenne demokratyczne państwo prawa, które rozwijało się w gospodarce zgodnie z doktryną neokapitalizmu rynkowego, a także wyrażało filozofię konserwatywno-nacjonalistyczną. Dodatkowo partie socjalistyczne oraz socjaldemokratyczne próbowały przywrócić liberalno-demokratyczną ideologię wśród społeczeństwa. Takie zróżnicowane otoczenie polityczne stworzyło podwaliny do politycznych dyskusji na temat systemu oświaty. W projektach oraz publikacjach przedstawiano różne propozycje dotyczące reformy systemu edukacyjnego, uwzględniając sytuację polityczną w kraju. Transformacja ustrojowa, integracja z Unią Europejską i zmieniające się priorytety w społeczeństwie kształtowały warunki, w jakich spółdzielnie uczniowskie mogły się rozwijać i adaptować do nowych wyzwań.

¹² S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Wydaw. Difin, Warszawa 2010, s. 113; W. Danielewicz, *Rodzina migracyjna jako typ współczesnej rodziny w Polsce. Wybrane aspekty*, w: A.W. Janke (red.), *Wychowanie rodzinne w teorii i praktyce. Rozwój pedagogicznej orientacji familiologicznej*, Wydaw. Edukacyjne Akapit, Toruń 2008, s. 67.

¹³ E. Mituła, *Rodziny pełne nie w pełni – eurosieroctwo. Opieka nad dzieckiem a migracja zarobkowa rodziców*, w: A. Ładyżyński (red.), *Rodzina we współczesności*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2009, s. 172–173.

¹⁴ J. Stańczyk, *Eurosieroctwo jako skutek migracji zarobkowej*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2015, nr 17(4), s. 31–30.

¹⁵ R. Stawicki, *Historia i teraźniejszość spółdzielni uczniowskich w Polsce*, Kancelaria Senatu. Biurko Analiz i Dokumentacji, Warszawa 2012, s. 5–6.

2.2. Czynniki społeczne, gospodarcze i kulturowe

Polityka państwa polskiego po 1989 roku miała wpływ nie tylko na przekształcenia ustrojowe, ale także na zmiany w mentalności społeczeństwa. Zarysowane w skrócie przemiany polityczne wywarły istotny wpływ na płaszczyznę społeczną, w której procesy zmian świadomości obywateli przebiegały dość opornie. Tadeusz Nowacki uważa tę sprawę za najtrudniejszą, ponieważ dotyczy ona modyfikacji sposobu myślenia, który polega na zmianie wartości pielęgnujących nowy ustrój¹⁶. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze i kulturowe miały wpływ na funkcjonowanie systemu oświaty, w tym organizacji uczniowskich.

Wartości w państwie demokratycznym określiła preambuła zawarta w Konstytucji RP, która za najwyższą rangę uważa „prawdę, sprawiedliwość, dobro i piękno” oraz historię państwa. Odnoszą się one do każdej dziedziny życia (w tym oświatowego) i znakomicie wpisują w praktykę demokratycznego konstytucjonalizmu europejskiego¹⁷. Wraz z postulowaniem nowych wartości zrodziła się nadzieja na reformy, które odrzucałyby brak swobody. Jednakże radykalne zerwanie z dotychczasowym modelem i zastosowanie wartości w praktyce okazało się trudnym zadaniem ze względu na wiele ograniczeń¹⁸. Jednymi z nich były i poniekąd nadal są m.in.: bezrobocie, wąkospecjalistyczne wykształcenie Polaków, z którego rodził się analfabetyzm funkcjonalny¹⁹, mała odporność na manipulację, wysokie oczekiwania konsumpcyjne bez indywidualnego wysiłku, nieobiektywna interpretacja terminu „demokracja”²⁰.

Po 1989 roku zmianie uległa gospodarka, próbująca przestrzegać zasad wolności i niezależności²¹. Początkowo była uwarunkowana planem Balcerowicza, polegającym m.in. na usprawnianiu polityki monetarnej, uporaniu się z inflacją oraz prywatyzacji. Zniesiono kontrolę państwa nad ustalaniem cen, wprowadzono stały kurs

¹⁶ R. Kucha, *Niektóre uwarunkowania demokratycznych przemian edukacyjnych w Polsce po roku 1989*, „Chowanna” 1993, t. 1, s. 13; T.W. Nowacki, *Jestem Polakiem i obywatelem UE*, w: C. Plewka (red.), *Edukacja – tradycje, rzeczywistość, przyszłość*, Oficyna Wydawnicza CDiDN, Szczecin 2005, s. 61.

¹⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r..., s. 2–4.

¹⁸ A. Bogaj, S.N. Kwiatkowski, M.J. Szymański, *Edukacja w procesie przemian społecznych*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 1998, s. 6–7.

¹⁹ M.J. Szymański, *W poszukiwaniu drogi. Szanse i problemy edukacji w Polsce*, Wydaw. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008, s. 27.

²⁰ Z. Kwiecieński, *Cztery i pół. Preliminaria – laminaria – varia*, Wydaw. Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2015, s. 200.

²¹ M. Smaga, T. Włudyka, *Instytucje gospodarki rynkowej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 82.

złotego. Taka sytuacja spowodowała stabilizację gospodarki, co przez wielu uważane było za sukces²².

Mimo to w latach 90. XX i na początku XXI wieku nastąpił wzrost bezrobocia oraz ograniczenie liczby miejsc pracy, co było spowodowane spadkiem produkcji przemysłowej i rolniczej²³. Wpłynęło to na sytuację materialną polskich rodzin, obniżając ich standardy życiowe i doprowadzając nawet do ubóstwa²⁴. W państwie demokratycznym pojawił się popyt na nowe zawody wymagające odpowiedniego przygotowania, głównie wyższych kwalifikacji, do pracy w sektorze prywatnym i publicznym (nauczyciele)²⁵. Brak odpowiedniej wiedzy powodował, że nie zmniejszały się niekorzystne zjawiska, takie jak: choroby cywilizacyjne, przestępczość, narkomania, zanieczyszczenie środowiska. Mimo rozwoju środków masowego przekazu i tzw. eksplozji informacyjnej standard życia nie ulegał szybko progresowi. Zalew informacji z kraju i z zagranicy u większości społeczeństwa stawał się powodem poczucia zagubienia i paradoksalnie niedoinformowania ze względu na brak umiejętności racjonalnej selekcji wiadomości²⁶. Był to pewien rodzaj pułapki, gdyż wyłączna koncentracja na konsumpcji odwraca zainteresowanie człowieka od problemów egzystencjalnych²⁷.

W nowym ustroju wzrosły aspiracje społeczeństwa dotyczące poprawy jakości życia, na które składają się równe prawa dla każdej jednostki i oczekiwania od państwa w zakresie zaspokajania potrzeb materialnych. Wobec tego zaczęły pojawiać się różne interesy grupowe, powodując konflikty uwarunkowane m.in. przekonaniem o niechęci współpracy państwa z nimi. Priorytetem życiowym stały się potrzeby materialne, co doprowadziło do obniżenia uczestnictwa w kulturze i spadku wartości moralnych człowieka. Ukształtował się nowy model życia polegający na podporządkowaniu życia osiągnięciu kariery i zdobywaniu sukcesów. Ze względu na

²² Polskie Dzieje. Historia Polski w Internecie, <https://polskiedzieje.pl/polska-po-1989/lata-1989-2004/przemiany-gospodarcze-w-polsce-po-1989-roku.html> (2.02.2019).

²³ A. Bogaj, S.N. Kwiatkowski, M.J. Szymański, *Edukacja...*, s. 16.

²⁴ S. Golinowska, M. Bednarski, Z. Morecka, *Dekada polskiej polityki społecznej. Od przełomu do końca wieku*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2000, s. 64.

²⁵ C. Kupisiewicz, *Szkolnictwo w procesie przebudowy. Geneza i kierunki reform oświatowych 1945–1995*, Wydaw. Żak, Warszawa, 1996, s. 11.

²⁶ J. Belzer, *Patterns for development of education*, w: S.G. Tickton (ed.), *To Improve Learning: An Evaluation of Information Science. Instructional Technology*, part I, R.R. Bowker Company, New York–London 1970, s. 126.

²⁷ B. Bugajska, *Człowiek w świecie kultury, czyli zmagania współczesnego Prometeusza*, w: *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Poznań 1998, s. 31.

zwiększone potrzeby konsumpcyjnych pojawiła się niechęć do pracy w instytucjach państwowych i wzrosła liczba przedsiębiorstw prywatnych, w których upatrywano szansy podniesienia materialnego standardu. W wyniku braku przekonania co do opłacalności uczciwej pracy nasila się tendencja do podejmowania działań, które oscylują na pograniczu moralności i legalności. Przykłady takich praktyk obejmują niezasadne pobieranie świadczeń socjalnych, prowadzenie pośrednictwa z zyskiem w dystrybucji dóbr, sprzedaż nielegalnych towarów czy też wykorzystywanie dóbr publicznych do celów osobistych²⁸.

W świadomości Polaków zakorzeniły się ideały i przekonania związane z ruchem socjalistycznym. Odnosiły się do zasad i wartości niezbędnych do kształtowania życia społecznego. To zasada równości i sprawiedliwości, nawiązująca do praw człowieka, której interpretacją było bezwzględne poszanowanie swobody osobistej, bez względu na indywidualne zasługi czy kwalifikacje zawodowe²⁹. Zasada ta przestała obowiązywać po 1989 roku, stąd pojawiło się zagubienie w społeczeństwie i dążenie do bezpieczeństwa socjalnego, czyli prawa do pracy i godnego wynagrodzenia, tworzenia równych szans kształcenia i rozwoju jako „inwestycji w człowieka”, zdrowia i jego ochrony oraz szacunku do wszelkich dóbr (rodzina, pokój, społeczeństwo)³⁰. Z perspektywy drugiej dekady XXI wieku trudno powiedzieć, na ile te dążenia zostały zrealizowane.

Na przełomie XX i XXI wieku dostrzeżono, że rozwój polityki społecznej i jej dynamika zależą nie tylko od zmiany ustroju państwa, ale także od zaangażowania społeczeństwa w różnorodne organizacje, stowarzyszenia i fundacje. Społeczna samozaradność i samoorganizacja odgrywają kluczową rolę w determinowaniu rozwoju gospodarczego oraz efektywnego rozwiązywania problemów przez społeczeństwo. Jednakże, aby społeczeństwo obywatelskie było spójne i efektywne, konieczne jest dostosowanie do nowej demokratycznej organizacji państwa. Jej charakterystyka obejmuje dobrowolność przynależności do zrzeszeń, zaspokajanie wspólnych potrzeb oraz ochronę praw i równości. Dzięki tym wartościom ludzie zyskują większe poczucie sprawstwa i nabierają chęci do brania spraw w swoje ręce³¹.

²⁸ Tamże, s. 31–38.

²⁹ *Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, PWN, Warszawa–Kraków 1989, s. 56–57.

³⁰ C. Banach, *Polska szkoła i system edukacji – przemiany i perspektywy*, Wydaw. Adam Marszałek, Toruń 1995, s. 26.

³¹ M. Grewiński, S. Kamiński, *Obywatelska polityka społeczna*, Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa 2007, s. 15–26.

Po 1989 roku konieczne stało się tworzenie społeczeństwa obywatelskiego i gotowości do współodpowiedzialności za kształtowanie życia publicznego. Organizacje, stowarzyszenia i fundacje mają na celu m.in. tworzenie miejsc pracy, obronę interesów obywatelskich i socjalnych człowieka³². Świadczy o tym przyrost organizacji w latach 1989–1992 (3179 fundacji), 1993–1999 (16 451 stowarzyszeń i 2547 fundacji) oraz 2004–2006 (55 016 stowarzyszeń i 8212 fundacji) dzięki przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej i pozyskiwanym z niej funduszami³³. Od tego czasu nie zauważa się dalszego postępu w życiu publicznym w tej sferze, czego rezultatem mogą być procesy globalizacyjne³⁴, które nie zapewniają równomiernych szans rozwoju dla wszystkich ludzi. Mimo dostępności do gospodarki światowej, z czym wiąże się wiele zalet w postaci zasobów: technologii, dóbr i usług czy informacji z innych krajów, procesy umiędzynarodowienia przyniosły ujemne skutki. Zalicza się do nich: spychanie małych przedsiębiorstw gospodarczych na margines na rzecz konkurencyjnych korporacji i sieci sklepów, marginalizowanie małych grup zawodowych oraz nowe formy zatrudnienia (praca czasowa, niezapewniająca stałości finansowej)³⁵. Wobec tego działania zbiorowe w świadomości współczesnego społeczeństwa są postrzegane jako nietrwałe, a kontakty między członkami grupy uznawane za przelotne³⁶.

Z jednej strony globalizacja prowadzi ludzi w kierunku postępu i przyszłości, ale z drugiej strony nie uczy odnajdywania się w sieciach zagubionych relacji interpersonalnych oraz odnoszenia się do uniwersalnych wartości³⁷. Współczesne przemiany więzi społecznych oceniane są negatywnie ze względu na utratę poczucia przynależności do polskiej kultury oraz tymczasowość i przelotność relacji z drugim człowiekiem. Ma to swoje odbicie w utrzymywaniu nieformalnych związków, podatności na rozpad rodziny, ale też w tworzeniu rodzin zrekonstruowanych, wyjazdach międzynarodowych w celu realizacji kariery zawodowej, prowadzeniu singlowego

³² J. Auleytner, *Polska polityka społeczna. Kreowanie ładu społecznego*, Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa 2005, s. 249–250.

³³ Tamże.

³⁴ K. Podemski, *Spółczesność obywatelska w Polsce 25 lat po wielkiej zmianie*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny i Socjologiczny” 2014, nr 2, s. 81–108; M.J. Szymański, *Zmiana społeczna a edukacja przyszłości*, w: A. Karpińska, K. Borawska-Kalbarczyk, A. Szwarc (red.), *Edukacja w przestrzeni społecznej – paradygmaty zmian*, Wydaw. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2021, s. 21–22.

³⁵ D. Magierek, *Zmiany polityki społecznej w sferze pracy*, w: R. Gabryszak, D. Magierka (red.), *Wprowadzenie do polityki społecznej*, Wydaw. Difin, Warszawa 2009, s. 107–115.

³⁶ T. Paleczny, *Nowe ruchy społeczne*, Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, s. 13.

³⁷ Tamże, s. 182.

stylu życia promowanego przez media³⁸. Pluralizm stylów życia i wyborów człowieka prowadzi do zmniejszenia znaczenia autorytetów intelektualnych, zaniku kultury wysokiej, zmiany roli uniwersytetów na rzecz uczestnictwa w społeczeństwie konsumpcyjnym. Rośnie ruchliwość przestrzenna i pogłębia się ulotność we wszystkich sferach życiowych³⁹.

W obliczu globalizacji spółdzielczość uczniowska przyjmuje nowe wyznaczniki, takie jak wolność, alternatywność, wybór, innowacyjność, które stają się korzystnymi wartościami kształtującymi formy i sposoby jej działalności. Partycypacja w takich zrzeszeniach przyczynia się do podnoszenia świadomości interesów ich członków poprzez propagowanie ich wspólnego realizowania (przyjęcia). Spółdzielnie mogą zatem pełnić pozytywną funkcję w kontekście globalizacji dzięki promowaniu uniwersalnych wartości i stanowieniu punktu odniesienia we współczesnym świecie.

Rozważając kwestie dotyczące przemian społecznych i kulturowych, należy zwrócić uwagę na znaczenie komunikacji interpersonalnej w kontekście rozwijającej się cyfryzacji. Dzięki multimedialnym urządzeniom komunikacja między ludźmi staje się dostępniejsza i efektywniejsza, ułatwiając porozumiewanie się oraz zapewniając łatwiejszy dostęp do informacji. Jednak nadmierna zależność od tych technologii może prowadzić do osłabiania trwałości więzi społecznych, gdyż komunikacja cyfrowa często zastępuje bezpośrednie kontakty międzyludzkie. Technologie informacyjno-komunikacyjne umożliwiają również kontakty międzynarodowe, co prowadzi do wzrostu poczucia identyfikacji z wartościami i normami innych grup kulturowych. W rezultacie dzisiejsze społeczeństwo, ze względu na swoją różnorodność i złożoność, często określane jest jako „mozaika”, gdzie różnorodne kultury, wartości i światopoglądy współistnieją obok siebie⁴⁰.

W latach 1989–2016 nastąpiły również zasadnicze zmiany w zakresie kultury jako sumy wiedzy, prawdy i nauki. Jej składniki przyporządkowane są wartościom duchowym, stanowiąc wartość samą w sobie. Edukacja winna wspomagać dzieci, młodzież i dorosłych w odnajdowaniu indywidualnego i społecznego miejsca w zbiorowości⁴¹. Od przynależności do danej grupy zależą preferencje kulturowe jednostki, wynikające z postulowanego stylu życia. W latach 90. XX wieku orientacje społeczne często koncentrowały się albo na polityce minionego socjalistycznego ustroju,

³⁸ T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodziny wobec współczesnych wyzwań*, Wydaw. Difin, Warszawa 2009, s. 47, 101, 276.

³⁹ W. Wątroba, *Spółczeństwo konsumpcyjne*, Wydaw. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2009, s. 241.

⁴⁰ T. Paleczny, *Nowe ruchy społeczne...*, s. 184–190.

⁴¹ C. Banach, *Polska szkoła i system edukacji...*, s. 32.

albo na procesach europeizacji. Skupiając rozważania na drugim aspekcie, na rozwój i przemiany kultury polskiej składają się m.in. wzrost roli nauki, dostęp do arcydzieł kultury i sztuki, rozwój przemysłu elektronicznego, poligraficznego, fonograficznego, nauczanie sterowane przez komputery, Internet, środki masowego przekazu rozumiane jako środek wspomagania nauczania i poprawy jakości życia, nauka języków obcych, poznanie historii, kultury i geografii innych narodów, poszanowanie ekologii⁴².

Kształtowanie postaw wobec przemian wymagało umiejscowienia ich w hierarchii duchowej człowieka i jego przekonań. Najważniejszy był humanizm⁴³, tworzący nowy system wartości. Polega on na racjonalnym myśleniu o własnych potrzebach, zainteresowaniach, szczęściu i możliwościach czy samorealizacji. Człowiek przyjazny, otwarty na świat, jest piękny i pożądany⁴⁴. Życie ludzkie nie może być zatem skupione wyłącznie na pozyskiwaniu dóbr materialnych, ale warto również ukierunkować je na przeżycia duchowe, moralne i estetyczne, na zainteresowania intelektualne i kulturalne. Mowa o tzw. uspołecznieniu społeczeństwa, czyli tolerancji wobec innych ludzi, umiejętności rozumnego przenoszenia dobra społecznego nad własne, rozwoju osobistym, świadomości potrzeby zdobycia wykształcenia, satysfakcji z pracy zawodowej itp.⁴⁵

Przemiany kulturowe końca lat 90. XX wieku oraz początku XXI wieku w Polsce przyczyniły się do powstania nowej sfery publicznej. Charakteryzowała się ona polifonią kulturową, zniesieniem cenzury, wolnym rynkiem oraz dostępem do wiedzy, literatury i informacji naukowych na Zachodzie, ale zapoczątkowała również niekorzystne zjawiska. Należą do nich poszukiwanie niewymagających wysiłku dróg awansów akademickich, wzrost zastoju pracowników w placówkach oświatowych, spadek prestiżu zawodu nauczyciela w społeczeństwie. Do negatywnych zmian kulturowych zaliczają się m.in. plagiaty, obejmowanie znaczących stanowisk po podejrzanych co do poziomu awansach zawodowych⁴⁶.

⁴² G. Katra, *Młodzież a globalizacja*, w: A. Błachnio (red.), *Globalizacja a jednostka*, Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2009, s. 45–62.

⁴³ K. Denek, *Kierunki rozwoju polskiej edukacji*, w: M. Jakowicka (red.), *Przemiany edukacyjne we współczesnej szkole*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 1998, s. 32–33.

⁴⁴ J. Szymaniak, *W poszukiwaniu „indywidualności przyjaznej”*, w: C. Plewka (red.), *Edukacja...*

⁴⁵ C. Banach, *Polska szkoła i system edukacji...*, s. 29–31.

⁴⁶ Z. Kwieciński, *Cztery i pół...*, s. 290–291.

Przemianom społecznym, przejawiającym się m.in. w ewolucji struktury społecznej⁴⁷, towarzyszyły zmiany techniczne i technologiczne. XXI wiek to przede wszystkim czas rozwoju technologii informatycznych i środków masowego przekazu. Dostęp do internetu i do treści w nim umieszczonych stał się przyczyną przemiany świadomości społecznej⁴⁸. Sytuacja ta spowodowała, że można mieć i znaleźć „niemal wszystko”⁴⁹. To kultura popularna i konsumpcja dają poczucie swobody w uczestniczeniu w społeczeństwie i sprawiają, że człowiek czuje się sprawcą swojego życia, przez co kreuje swoją indywidualizację codzienności⁵⁰ i wzmacnia procesy globalizacyjne, przyjmując wartości, styl życia, wzory konsumpcyjne i inne wartości kultury zachodniej⁵¹.

2.3. Przemiany w oświacie

Ustalenia Okrągłego Stołu miały wpływ na reformy edukacyjne podejmowane w ostatniej dekadzie XX wieku. Sytuacja oświaty pod koniec lat 80. XX wieku wskazywała na niezadowalający postęp w upowszechnianiu edukacji oraz niską jej jakość. Dowodem tego była niska liczba dzieci objętych opieką przedszkolną, niski odsetek uczniów kontynuujących naukę w szkołach średnich oraz ograniczone zainteresowanie szkołami wyższymi – wynoszące około 10% młodzieży po maturze⁵². Dodatkowo niedostateczne wyposażenie placówek opiekuńczo-wychowawczych w nowoczesny sprzęt oraz brak remontów nie zachęcały do pozostania w szkole. Sytuacja w zakresie zatrudnienia nauczycieli również pozostawiała wiele do życzenia, ponieważ część z nich miała niskie kwalifikacje pedagogiczne lub w ogóle ich nie miała. Miało to wpływ na niesatysfakcjonujący poziom wyników edukacyjnych, a organizowana przez kadrę pedagogiczną praca dydaktyczno-wychowawcza zwykle nie była dostosowana do potrzeb społeczeństwa⁵³. Takie postępowanie było następstwem wychowania

⁴⁷ J. Turowski, *Socjologia*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2000, s. 299.

⁴⁸ A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 63.

⁴⁹ Z. Melosik, T. Szkudlarek, *Kultura, tożsamość i edukacja: migotanie znaczeń*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010, s. 21.

⁵⁰ Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość: migotanie znaczeń*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010, s. 10.

⁵¹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydaw. Znak, Kraków 2012, s. 594.

⁵² C. Kupisiewicz, *O reformach szkolnych. Wybór rozpraw z lat 1977–1999*, Wydaw. Żak, Warszawa 1999, s. 310–311.

⁵³ Tamże.

ideologicznego, narzucanego przez administrację oświatową w minionym ustroju. Dlatego wśród wielu ludzi kształtowały się postawy niechęci, ostrożności, wrogości wobec państwa i jego instytucji, powodujące rozpad wartości odnoszących się do przyszłości narodu, takich jak zaufanie czy nadzieja. Państwo w oczach obywateli było organizacją, która działa przeciwko jednostce, a nie w jej obronie i interesie⁵⁴.

Należało zatem zreformować system szkolnictwa polskiego, tak aby skutecznie eliminować niepożądane zjawiska. Zbigniew Kwieciński uważał, że było to niewykonalne bez zmiany podejścia do edukacji⁵⁵. Podobne poglądy wyrażał Tadeusz Lewowicki, twierdząc, że reforma oświaty jest możliwa jedynie poprzez fundamentalną zmianę ogólnych idei przemian edukacyjnych. Według niego podstawą kształcenia i wychowania powinno być integrowanie edukacji z rzeczywistością, umożliwiające uczniom zdobywanie wiedzy nie tylko w szkole, lecz także poza nią. Istotne jest przygotowanie dzieci i młodzieży do samodzielnego poszerzania wiedzy przy zapewnieniu zrozumiałości treści edukacyjnych. Edukacja powinna dążyć do rozwijania pożądanych umiejętności poprzez systematyzację, selekcję i wartościowanie zdobywanej wiedzy. Tego rodzaju podejście może wspierać samorozwój i samorealizację ucznia, a także sprzyjać rozwijaniu jego zainteresowań. W osiągnięciu tych celów kluczową rolę odgrywa nauczyciel, który powinien mieć odpowiednie wykształcenie oraz szanować prawa dzieci i młodzieży. Edukacja w państwie demokratycznym powinna także opierać się na dostępności nowoczesnych rozwiązań technologicznych oraz umożliwianiu dostępu do szkolnictwa wyższego⁵⁶.

Polityka oświatowa w okresie transformacji ustrojowej zmieniała postawy społeczne poprzez stawiane cele i zadania wychowania, wyznaczając kierunek ich wprowadzania, oddzielając się – jak pisał Tadeusz Mazowiecki – grubą kreską od komunizmu⁵⁷. Celem oświaty po 1989 roku było wychowanie człowieka, którego postawy będą ukształtowane według humanistycznych wartości, opartych na poszanowaniu godności własnej osoby i innych, wyrażającego chęć do zdobywania umiejętności i wiadomości oraz „europejskiego ducha”. Realizacja tych dążeń wymagała od szkolnictwa podniesienia poziomu edukacji przez upowszechnienie wykształcenia wyższego i średniego, wyrównanie szans edukacyjnych i integrację wychowania

⁵⁴ *Edukacja narodowym priorytetem...*, s. 56–57.

⁵⁵ Z. Kwieciński, *Edukacja wobec wyzwań demokracji*, w: *Demokracja a wychowanie*, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Toruń 1995, s. 8.

⁵⁶ T. Lewowicki, *Przemiany oświaty*, Wydaw. Żak, Warszawa 1994, s. 30–35; J. Szczepański, *Społeczne uwarunkowania rozwoju oświaty*, WSiP, Warszawa 1989; C. Banach, *Polska szkoła i system edukacji...*

⁵⁷ T. Mazowiecki, *Wariacje na temat grubej linii*, „Gazeta Wyborcza”, 26–27.04.1997.

z kształceniem⁵⁸. Zadaniem polskiej szkoły było przygotowanie młodych ludzi do świadomego uczestnictwa w cywilizacji, uspołecznianie, czyli wdrażanie ich do życia obywatelskiego, wprowadzanie wartości humanistycznych oraz ukazanie edukacji jako formy służącej społeczeństwu⁵⁹. Kazimierz Danek komentując zadania placówek oświatowych, wskazał na konieczność wyposażenia uczniów w określone cechy osobowości. Należały do nich aktywność i przedsiębiorczość, bezinteresowność działań społecznych, umiejętność budowania więzi międzyludzkich, zdolność do prowadzenia negocjacji czy kreatywność w działaniu⁶⁰.

Takich założeń można doszukiwać się już w początkach powstawania spółdzielni uczniowskich w Polsce. Nowy demokratyczny ustrój umożliwiał każdemu obywatelowi równe uczestnictwo w życiu publicznym oraz realizację indywidualnych zainteresowań, co gwarantuje Ustawa o stowarzyszeniach. Ważnym w niej zapisem jest również potwierdzenie legalności istnienia spółdzielni⁶¹. Kolejnym znaczącym aktem prawnym dla organizacji uczniowskich jest Ustawa o gwarancji wolności sumienia i wyznania⁶². Dzięki niej spółdzielnie w szkołach mogą powstawać i realizować własne cele zgodnie z zamysłem osób do niej należących.

Od 1989 roku Ministerstwo Edukacji Narodowej, funkcjonujące pod przewodnictwem Henryka Samsonowicza, przystąpiło do dokonania zmian w prawie oświatowym i dostosowania go do zmienionej rzeczywistości, by móc spełnić zadania wynikające z przyjętych wartości⁶³. Cele miały być realizowane zgodnie z ogólnymi zasadami, które są warunkiem pomyślnej realizacji modernizacji oświaty⁶⁴. Czesław Kupisiewicz sformułował zasady dotyczące systemu edukacyjnego w sposób następujący:

⁵⁸ F. Bereźnicki, *Reforma systemu edukacji w Polsce*, w: H. Marburger, N.H. Weber (red.), *Reformy oświaty w Niemczech i w Polsce*, Uniwersytet Techniczny w Berlinie i Uniwersytet Szczeciński, Berlin 2000, s. 17.

⁵⁹ C. Banach, *Polska szkoła i system edukacji...*, s. 32–35.

⁶⁰ K. Denek, *Transformacja systemowa edukacji*, „Neodidagmata” 1999, nr 24, s. 27–28.

⁶¹ Ustawa z 7 kwietnia 1989 roku o stowarzyszeniach, Dz.U. 1989, nr 20, poz. 104.

⁶² Ustawa z 17 maja 1989 roku o gwarancji wolności sumienia i wyznania, Dz.U. 1989, nr 29, poz. 155.

⁶³ C. Plewka, *Oświata zachodniopomorska w latach 1945–2002. O ideach i praktykach edukacyjnych*, Wydaw. ZAPOL, Szczecin 2003, s. 609.

⁶⁴ J. Szczepański, *Społeczne uwarunkowania...*, s. 7–9.

1. Zasada powszechności kształcenia: każdy ma dostęp do bezpłatnego kształcenia.
2. Zasada drożności: ma zmniejszyć próg selekcji szkolnej i rozbudować procesy orientacji.
3. Zasada ustawiczności kształcenia: obejmuje kształcenie człowieka przez całe życie.
4. Zasada jednolitości i różnicowania systemu szkolnego: zakłada jedność celów wychowania i treści kształcenia oraz jednolitość ustroju szkolnego.
5. Zasada szerokiego profilu kształcenia: polega na wykształcaniu umiejętności samokształcenia i motywacji do nauki lub pracy.
6. Zasada wielostronnego rozwoju ucznia: obejmuje rozwój w sferze intelektualnej, psychicznej, społecznej, zawodowej i fizycznej, nie ograniczając się jedynie do aspektów werbalizmu czy encyklopedyzmu.
7. Zasada wychowania przez pracę i do pracy: ma na celu zrozumienie wartości pracy oraz wyposażenie młodych ludzi w odpowiednie kompetencje umożliwiające adaptację do zmieniającego się rynku pracy.
8. Zasada obszerności kształcenia i wychowania oraz humanizacji szkoły: zapewnia podmiotowość uczniom, zachęca rodziców do współorganizowania pracy wychowawczej młodych ludzi oraz łączy teorię z praktyką.
9. Zasada państwowości, samorządności i uspołeczniania oświaty: państwo utrzymuje placówki opiekuńczo-wychowawcze, ich działanie regulują ustawy i rozporządzenia.
10. Zasada naukowości i ekonomiczności: obejmuje konieczność prowadzenia badań naukowych w celu wyrównywania szans życiowych⁶⁵. Wymienione zasady stanowią drogę do osiągnięcia wymienionych celów.

Zmiany w systemie oświaty rozpoczęły się od zatwierdzenia w 1991 roku przez prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Wałęsę Ustawy z 7 września 1991 roku o systemie oświaty⁶⁶. Określiła ona edukację jako „wspólne dobro całego społeczeństwa”, co oznaczało, że oświata w Polsce miała opierać się na zasadach zawartych w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Konwencji o Prawach Dziecka. Celem kształcenia i wychowania było „rozwijanie u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości ojczyzny oraz poszanowanie dla każdego polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwarciu na wartości kultur Europy i świata”. Szkoła miała „zapewnić każdemu uczniowi warunki

⁶⁵ C. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, BGW, Warszawa 1994, s. 274–278.

⁶⁶ Ustawa z 7 września 1991 roku o systemie oświaty, Dz.U. 1991, nr 35, poz. 425.

niezbędne do jego rozwoju, przygotować go do wypełniania obowiązków rodzinnych i obywatelskich w oparciu o zasady solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności”⁶⁷.

Zaczęto od określenia różnic między szkołami państwowymi oraz publicznymi⁶⁸. Zmiana miała na celu przybliżenie modelu szkoły sprzed 1989 roku do modelu szkoły samorządowej, czyli wolnej od porządków szkolnictwa centralnie kierowanego. Takie przekształcenie zrodziło możliwość współtworzenia własnego schematu szkoły (z większymi uprawnieniami) i odrębnego systemu oświatowo-wychowawczego. Oznaczało to decydowanie o treściach, które wykraczały poza „obligatoryjne minimum” i prowadzenie zajęć dodatkowych według własnych propozycji⁶⁹.

Omawiana ustawa obejmowała przedszkola, szkoły podstawowe i ponadpodstawowe, placówki oświatowo-wychowawcze i opiekuńczo-wychowawcze, resocjalizacyjne, poradnie specjalistyczne udzielające pomocy dzieciom i rodzicom, zakłady kształcenia i doskonalenia nauczycieli oraz biblioteki pedagogiczne. Regulowała zasady i obowiązki dotyczące wychowania przedszkolnego i obowiązku szkolnego, zarządzania szkołami i placówkami publicznymi. Określała społeczne organy w systemie oświaty, organizację kształcenia, wychowania i opieki w szkołach i placówkach publicznych oraz finansowanie szkół i placówek publicznych. Regulowała również zasady kształcenia i działalność placówek doskonalenia nauczycieli oraz inne przepisy⁷⁰. Wszystko po to, żeby poprawić jakość edukacji. Naprawa miała polegać na wdrożeniu edukacji stanowiącej integralny proces wychowania i kształcenia. Najważniejszymi postulatami Ustawy o systemie oświaty było przede wszystkim: zatrudnienie nauczycieli z odpowiednimi kwalifikacjami zawodowymi, bezpłatne nauczanie, rekrutacja uczniów opierająca się na zasadzie powszechnej dostępności, swoboda w wyborze treści nauczania (ramowy plan nauczania), uzyskanie państwowego świadectwa ukończenia szkoły.

Kolejną wprowadzoną zmianą była możliwość zakładania szkół i placówek niepublicznych⁷¹. Funkcjonują one z finansów pozyskanych od rodziców uczniów bądź mogą być dofinansowane z budżetu gminy lub budżetu państwa. Są mniej liczne i zwykle nowocześniej wyposażone, dają możliwość uzyskania świadectwa równoprawnego ze świadectwem szkoły publicznej. Dzieje się tak, jeśli realizują one

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ T. Lewowicki, *Przemiany oświaty*, s. 89–90.

⁷⁰ Ustawa z 7 września 1991 roku o systemie oświaty, Dz.U. 1991, nr 35, poz. 425.

⁷¹ Tamże.

podstawę programową i stosują regulamin klasyfikowania i promowania uczniów zgodnie z ustaleniami MEN. Szkoła niepubliczna jest zobowiązana do zatrudniania kadry pedagogicznej mającej odpowiednie kwalifikacje. Szkolnictwo niepaństwowe – jak pisano na początku lat 90. XX wieku – spełnia funkcję ważnego pedagogicznie i społecznie marginesu. Nowy model szkół chroni bowiem oświatę przed monopolem ze strony państwa oraz stwarza fundament do dalszej demokratyzacji edukacji⁷².

Ważną datą dla polskiej oświaty był rok 1993, w którym rząd Hanny Suchockiej zatwierdził ministerialny projekt oświatowy. Celem reformy było utworzenie takiego systemu edukacji, który traktował człowieka jako osobę mającą rozwijać się przez całe życie, zgodnie ze zmianami społeczno-kulturowymi. Dlatego według dokumentu zatytułowanego *Dobra i nowoczesna szkoła – kontynuacja przemian edukacyjnych* oświata miała być: dostępna dla każdego obywatela, nieograniczona dostępem do szkół na żadnym szczeblu edukacyjnym oraz powiązana ze światem, co miało oznaczać otwarcie na przemiany cywilizacyjne, społeczne, gospodarcze i kulturowe⁷³. Zgodnie z programem H. Suchockiej państwo gwarantowało m.in. nieodpłatną naukę w przedszkolach w ramach minimum programowego i w szkolnictwie publicznym, podstawową opiekę opiekuńczo-wychowawczą oraz zdrowotną, poradnictwo w zakresie psychologicznym oraz pedagogicznym. Ważną zmianą obowiązującą do dzisiaj było wydłużenie obowiązku edukacyjnego do osiemnastego roku życia⁷⁴. Zarówno Ustawa z 7 września 1991 roku o systemie oświaty, jak i program *Dobra i nowoczesna szkoła* dążyły do uspołeczniania oświaty i dostosowania jej do wymagań demokracji i gospodarki wolnorynkowej zgodnie z nowym system w Polsce⁷⁵.

21 lipca 1995 roku została przeprowadzona nowelizacja ustawy z 1991 roku⁷⁶, której celem było utrwalenie decentralizacji oświaty przy równoczesnym sprawdzaniu jakości kształcenia w ramach pełnienia nadzoru pedagogicznego przez organy rządowe. Polegała ona na wzięciu odpowiedzialności przez organ prowadzący daną placówkę za jej działalność i właściwe warunki pracy. Rozszerzono funkcje placówek oświatowych, które uzupełniono o pozycję dotyczącą funkcji opiekuńczej wobec dzieci będących pod częściową opieką rodzicielską bądź niemających jej wcale.

⁷² T. Lewowicki, *Przemiany oświaty*, s. 93–95.

⁷³ *Dobra i nowoczesna szkoła – kontynuacja przemian edukacyjnych*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 1993, s. 14–15.

⁷⁴ Tamże, s. 16–17.

⁷⁵ C. Kupisiewicz, *O reformach szkolnych...*, s. 321.

⁷⁶ Ustawa z 21 lipca 1995 roku o zmianie ustawy o systemie oświaty, Dz.U. 1995, nr 101, poz. 504.

Nowelizacja wprowadziła także termin „podstawa programowa”, oznaczający obligatoryjny na danym etapie edukacyjnym zestaw treści nauczania i umiejętności⁷⁷.

Rok później w 1996 roku wszystkie szkoły podstawowe i ponadpodstawowe uzyskały miano szkół samorządowych⁷⁸. Zatem rady gmin uzyskały uprawnienia do gospodarowania siecią publicznych placówek oświatowych i ich obwodów po uzgodnieniu z kuratorem oświaty. Jednostki samorządu terytorialnego, stając się organami prowadzącymi placówki oświatowe, pozyskiwały środki finansowe od państwa w postaci dotacji i subwencji. Podtrzymywano zasadę, że środki na finansowanie szkół i placówek publicznych oraz wynagrodzenia nauczycieli leżą w kwestii obowiązków państwa⁷⁹.

Jednakże mimo uchwalanych ustaw na rzecz polepszenia sytuacji oświaty nadal osiągała ona niski poziom. Na taki stan rzeczy wpływało niedostateczne finansowanie szkolnictwa, niska jakość pracy nauczycieli, dysproporcja edukacyjna wsi i miast, bezrobocie młodych ludzi i zjawiska patologiczne w szkołach (przemoc, zażywanie narkotyków, spożywanie alkoholu)⁸⁰. Z drugiej strony wzrost aspiracji życiowych, rozwój nowoczesnej techniki i technologii informacyjno-komunikacyjnych oraz coraz większe zrozumienie znaczenia edukacji w życiu codziennym spowodowały, że potrzebne były zmiany, które należało rozpocząć od przeformowania szkolnictwa, by móc żyć zgodnie z przyjętymi w 1997 roku wartościami, zapisanymi w Konstytucji RP. Dlatego kolejną zmianę wprowadziła Ustawa o systemie oświaty z 1999 roku oraz jej akty wykonawcze, które doprecyzowały różne obszary reformy edukacyjnej. Reforma wprowadziła: nową strukturę edukacji (sześćioletnie szkoły podstawowe, trzyletnie gimnazja, trzyletnie licea, czteroletnie technika, dwuletnie szkoły zawodowe), cztery etapy kształcenia (nauczanie zintegrowane, nauczanie blokowe, nauczanie przedmiotowe oraz nauczanie przedmiotowe i przedakademickie), egzaminy zewnętrzne (sprawdzian szóstoklasisty, egzamin gimnazjalny, nowa matura), stopnie

⁷⁷ *Rozwój edukacji w Polsce: raport przygotowany przez Ministerstwo Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej: Międzynarodowa Konferencja Edukacyjna, 45 Sesja, Genewa*, Wydaw. TE-PIS, Warszawa 1996, s. 13.

⁷⁸ R. Mierzejewski, *Zarządzanie szkołą w perspektywie usamorządowienia oświaty w Polsce*, w: M. Jakowicka (red.), *Przemiany edukacyjne we współczesnej szkole*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 1998, s. 158.

⁷⁹ *Rozwój edukacji w Polsce...*, s. 13.

⁸⁰ W. Książek, *Rzecz o reformie edukacji 1997–2001*, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna Adam, Warszawa 2001, s. 12–15.

awansu zawodowego nauczycieli (stażysta, kontraktowy, mianowany, dyplomowany)⁸¹.

Celem reformy było upowszechnienie wykształcenia średniego i wzrostu liczby studentów, wyrównanie szans i dostępu do edukacji młodych ludzi na wszystkich jej poziomach, promowanie jakości pracy nauczyciela oraz poprawa sytuacji finansowej dzięki otrzymywaniu dotacji z budżetu gminy⁸².

Niestety, kilkanaście lat funkcjonowania szkół zgodnie z powyższą ustawą doprowadziło do powstania nowych problemów, m.in.: nieatrakcyjności szkół zawodowych, które przyczyniały się do bezrobocia ich absolwentów, łączenia szkół podstawowych z gimnazjami, przez co te drugie traciły swoją samodzielność i upodabniały się do placówek niższego szczebla, oraz trudności dotyczące finansowania gimnazjów. Kwestie finansowe spowodowane były niżem demograficznym, co oznaczało spadek liczby uczniów w tych szkołach⁸³.

Dlatego w 2016 roku nowa władza dokonała kolejnej reformy oświaty, która zmodyfikowała ustrój szkolny na wzór ustawy z 1991 roku. Przywrócono ośmioletnią szkołę podstawową oraz wprowadzono czteroletnie licea ogólnokształcące, pięcioletnie technika, trzyletnią szkołę branżową I stopnia i dwuletnią szkołę branżową II stopnia oraz szkołę policealną⁸⁴. Anna Zalewska, minister Edukacji Narodowej, twierdziła, że zmiana wpłynie korzystnie na dzieci i młodzież ze względu na kształcenie i wychowanie w jednej placówce, w tej samej grupie. Poprawie miała ulec organizacja szkół dzięki stworzeniu spójnej i drożnej struktury oraz ich finansowanie w wyniku zwiększenia budżetu dla samorządów na dostosowanie sal lekcyjnych, wyposażenie placówek w nowoczesne sprzęty. Gwarantowano również zmianę podstawy programowej, tak aby każdy uczeń miał chęć do poznawania otaczającego go świata i odwagę do uczestniczenia w nim⁸⁵.

Podsumowując, po transformacji ustrojowej w 1989 roku Polska zaczęła kształtować nowy system polityczny i społeczny, co wiązało się również z koniecznością reformy edukacji. Stary system edukacyjny, który funkcjonował w czasach PRL, nie odpowiadał już nowym realiom i wymaganiom społeczeństwa demokratycznego. W związku z tym 7 września 1991 roku Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął

⁸¹ Ustawa z 8 stycznia 1999 roku – Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego. Dz.U. 1999, nr 12, poz. 96.

⁸² W. Książek, *Rzecz o reformie...*, s. 12–15.

⁸³ *Dobra szkoła...*, s. 5–6.

⁸⁴ Ustawa z 31 października 2016 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o systemie oświaty, Dz.U. z 2016, poz. 1943.

⁸⁵ *Dobra szkoła...*, s. 3–9.

ustawę o systemie oświaty. Główne zmiany obejmowały prowadzenie zajęć dodatkowych według zamysłu nauczycieli (w tym spółdzielni uczniowskich). Nauczyciel może wprowadzać dodatkowe treści do programu nauczania, a także powinien mieć odpowiednie wykształcenie do wykonywania tego zawodu. Zmiany wprowadzone w 1993 roku miały na celu unowocześnienie polskiego systemu edukacji, dostosowanie go do zmieniających się warunków społeczno-ekonomicznych oraz integrację z europejskimi standardami edukacyjnymi. Podstawa programowa z 1995 roku stanowiła ważny krok w modernizacji polskiego systemu oświaty. Jej celem było m.in. kształtowanie postaw obywatelskich i patriotycznych oraz przygotowanie ucznia do aktywnego udziału w życiu społecznym, kulturowym i gospodarczym. Kolejna zmiana (1999) dotyczyła m.in. autonomii szkół oraz zwiększenia współpracy szkoły z rodzicami i społecznością lokalną w procesie edukacyjnym. Ostatnia przytoczona ustawa zmieniła ustrój szkolny, powodując likwidację gimnazjów na rzecz wydłużenia kształcenia w szkole podstawowej.

Trzeba podkreślić to, że zarysowana sytuacja polityczna oraz uwarunkowania społeczno-gospodarcze, kulturowe i reformy oświatowe stanowiły zróżnicowane tło dla działalności spółdzielni uczniowskich w Polsce w latach 1989–2016.

3. Spółdzielnie uczniowskie w szkołach podstawowych

3.1. Formy działalności gospodarczej

W podrozdziale przedstawiłam formy działalności gospodarczej spółdzielni uczniowskich w szkołach podstawowych na terenie Polski w latach 1989–2016. Analizą objęłam 28 zrzeszeń szkolnych, choć dwa z nich funkcjonujące w podanym czasie, tj. w SP w Piotrkowicach i w SP nr 9 w Opolu, nie ujawniły swojej struktury działania. Pozostałe 26 zajmowało się najczęściej prowadzeniem sklepiku szkolnego bądź łączeniem tej działalności z inną albo prowadziły działalność w innej formie.

W tabeli 3.1 znajduje się wykaz spółdzielni uczniowskich, na podstawie których prowadziłam dalsze analizy.

Tabela 3.1. Spółdzielnie uczniowskie (bez SKO) w szkołach podstawowych w latach 1989–2016

Województwo	Nazwa spółdzielni uczniowskiej	Szkoła	Miejscowość	Rok założenia
Dolnośląskie	„Eko-siódemka”	Szkoła Podstawowa nr 7	Głogów	2013
Kujawsko-pomorskie	–	–	–	–
Lubelskie	„Grosik”	Szkoła Podstawowa nr 1	Lubartów	1986
Lubelskie	„Promyk”	Szkoła Podstawowa nr 3	Lubartów	1987
Lubelskie	„spółdzielnia uczniowska” – brak nazwy własnej	Szkoła Podstawowa	Piotrkowice	1966
Lubuskie	–	–	–	–

Województwo	Nazwa spółdzielni uczniowskiej	Szkoła	Miejscowość	Rok założenia
Łódzkie	„Balbinka”	Szkoła Podstawowa im. Bohaterów Września 1939	Uniejów	około 2011 roku (w źródłach brak dokładnej daty powstania)
Małopolskie	„Ananas”	Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II	Klucze	2013
Małopolskie	„Eksperyment”	Szkoła Podstawowa im. Jana Kochanowskiego	Toporzysko	1999
Małopolskie	„Grosik”	Szkoła Podstawowa nr 3	Wieliczka	2013
Małopolskie	„Plastuś”	Szkoła Podstawowa	Zebrzydowice	1962
Małopolskie	„Precelek”	Szkoła Podstawowa nr 34 im. Obrońców Poczty Polskiej w Gdańsku	Kraków	1998 (prawdopodobnie)
Małopolskie	„Sklepuś”	Szkoła Podstawowa	Lanckorona	1976
Małopolskie	„spółdzielnia uczniowska” – brak nazwy własnej	Szkoła Podstawowa	Jankowa	2011
Małopolskie	„Żaczek”	Zespół Szkolno-Przedszkolny	Spytkowice	przed 2016 rokiem (brak dokładnej daty powstania)
Mazowieckie	–	–	–	–
Opolskie	„spółdzielnia uczniowska” – brak nazwy w materiałach źródłowych	Publiczna Szkoła Podstawowa nr 9 im. Jana Łangowskiego	Opole	brak daty powstania w materiałach źródłowych
Podkarpackie	„Smakuś”	Szkoła Podstawowa z oddziałami gimnazjalnymi	Zwornik	brak daty powstania w materiałach źródłowych

Województwo	Nazwa spółdzielni uczniowskiej	Szkoła	Miejscowość	Rok założenia
Podlaskie	„Jarzębinka”	Szkoła Podstawowa nr 2	Sokołów Podlaski	brak daty powstania w materiałach źródłowych
Pomorskie	„Sklepik szkolny”	Szkoła Podstawowa nr 2 im. Gen. Józefa Hallera	Gniew	1999
Śląskie	„Biedronka”	Szkoła Podstawowa Specjalna nr 39	Zabrze	1962
Śląskie	„Druh”	Zespół Szkolno-Przedszkolny nr 4	Wodzisław Śląski	przed 1989
Śląskie	„Jutrzenka”	Szkoła Podstawowa	Kobiór	1947
Śląskie	„Jutrzenka”	Zespół Szkolno-Przedszkolny	Wisła Wielka	2014
Śląskie	„Łakomczuch”	Szkoła Podstawowa nr 29 im. Władysława Broniewskiego	Sosnowiec	2004
Śląskie	„Pracusz”	Szkoła Podstawowa	Giełbo	około 2013
Śląskie	„Zgoda”	Szkoła Podstawowa	Wisła Czarne	2016
Świętokrzyskie	„Kubus”	Publiczna Szkoła Podstawowa nr 1	Stąporków	2006
Świętokrzyskie	„Pszczółka Maja”	Szkoła Podstawowa	Tarłów	2014
Warmińsko-mazurskie	„Pszczółka”	Szkoła Podstawowa nr 4	Giżycko	2001
Wielkopolskie	„spółdzielnia uczniowska” – brak nazwy własnej	Szkoła Podstawowa nr 1 im. Henryka Sienkiewicza	Czarnków	Około 1999
Zachodniopomorskie	–	–	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnych stron internetowych spółdzielni uczniowskich lub szkół, w których funkcjonowały, oraz źródeł archiwalnych KRS i FRSU zamieszczonych w bibliografii.

W materiałach źródłowych nie było informacji o działaniu spółdzielni uczniowskiej w województwie kujawsko-pomorskim, lubuskim, mazowieckim i zachodniopomorskim. Najwięcej kooperatyw w szkołach istniało w województwie małopolskim (8), śląskim (7), lubelskim (3) i świętokrzyskim (2). Niemal połowa z nich (9) została założona przed rokiem 1989. Nieliczne (2) powstały w latach 90. XX wieku, a pozostałe (9) w latach 2000. W pozostałych ośmiu województwach (dolnośląskim, łódzkim, opolskim, podkarpackim, podlaskim, pomorskim, warmińsko-mazurskim, wielkopolskim) istniała tylko jedna kooperatywa. Większość spółdzielni szkolnych działała na wsiach i mniejszych miastach, to znaczy 16 spółdzielni uczniowskich działało w miastach, a 12 – na wsi.

Spółdzielnie uczniowskie w szkołach podstawowych funkcjonowały w następujących formach: sklepiku szkolnego (24), wytwórstwa (3), bufetu (2), kawiarni (1), herbaciarni (1), uprawy (1)¹.

Najbardziej popularną formą był sklepik szkolny. Dla większości spółdzielni uczniowskich, tj. „Kubusia” ze Stąporkowa, „Pszczółki Mai” z Trałowa, „Grosika” z Wieliczki, „Precełka” z Krakowa, „Plastusia” z Zabrzydowic, „Żaczka” ze Spytkowic, „Pszczółki” z Giżycka, „Jarzębinki” z Sokołowa Podlaskiego, „Balbinki” z Uniejowa, „Pracusia” w Gieble, „Smakusia” ze Zwiernika, „Druha” z Wodzisławia Śląskiego, „Łakomczucha” z Sosnowca, „Sklepusia” z Lanckorony, „Jutrzenki” z Wisły Wielkiej, „Sklepiku Szkolnego” w Gniewie, była to główna aktywność gospodarczą². Łącze-

¹ Strony internetowe spółdzielni uczniowskich i/lub szkół, w których funkcjonowały, oraz źródła archiwalne KRS i FRISU zamieszczono w bibliografii.

² Organizacje szkolne. Spółdzielnia uczniowska, <http://www.jedynka-staporkow.pl/index.php/organizacje-szkolne/spoldzielnia-uczniowska-qkubuq> (15.04.2020); Historia szkoły w Stąporkowie, <http://www.jedynka-staporkow.pl/index.php/historia-szkoly/3-trudne-lata> (15.04.2020); Informacje ogólne. Szkoła w Stąporkowie, <http://sptarlow.szkolnastrona.pl/p,431,informacje-ogolne> (16.04.2020); Podsumowanie działalności spółdzielni uczniowskich za 2017 r. Spółdzielczość świętokrzyska, http://www.spoldzielczoscswietokrzyska.pl/Podsumowanie_dzialalnosci_Spoldzieln_Uczniowskich_za_2017_r. (4.05.2020); Informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Grosik” w Szkole Podstawowej w Wieliczce, <https://sp3wieliczka.pl/new/dla-ucznia/spoldzielnia-uczniowska-grosik/> (27.04.2020); Zasady działania Spółdzielni Uczniowskiej „Precelek”, <http://www.sp34.pl/18-7.htm#zdsup> (26.04.2020); Zdjęcia Szkoły Podstawowej nr 34 w Krakowie, <http://www.foto.sp34.pl/> (26.04.2020); Informacje uzyskane od opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Plastus” Doroty Łyczak, 17.07.2019; Spółdzielnia Uczniowska „Żaczek”, <https://docplayer.pl/8766536-Spoldzielnia-uczniowska.html> (25.04.2020); Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Pszczółka” przy SP-4 Giżycko, <https://www.profesor.pl/publikacja,1114,Rozne,Statut-Spoldzieln-Uczniowskiej-PSZCZOLKA-przy-SP-4-Gizycko> (14.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Jarzębinka”. Pomoc dla Uli, <http://sp2sokolowpodl.pl/aktualnosci/pomoc-dla-uli/> (24.04.2020); R. Bocian, *Sklepik szkolny*, <http://sp2sokolowpodl.pl/aktualnosci/sklepik-szkolny/> (24.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Balbinka”, <http://spuniejow.szkolnastrona.pl/index.php?c=page&id=150> (14.04.2020);

niem działalności gospodarczych trudniły się spółdzielnie uczniowskie, takie jak: „Grosik” w Lubartowie, prowadzący równocześnie sklepik szkolny i bufet, „Promyk” w Lubartowie, „Jutrzenka” z Kobióru oraz spółdzielnia uczniowska o nieokreślonej nazwie z Czarnkowa prowadziły sklepik szkolny i SKO, „Biedronka” w Zabrzu oraz „Ananas” w Kluczach zajmowały się sprzedażą w sklepiku szkolnym i wytwórstwem, „Eksperyment” w Toporzysku zaś sklepikiem i uprawą³.

Sklepik szkolny jako jedyna forma działalności prowadzony był zatem przez 17 spółdzielni uczniowskich, a sklepik szkolny wraz z inną formą działalności gospodarczej obrało 7 spółdzielni uczniowskich, co stanowi znaczną przewagę nad innymi formami.

A. Bartos, *Spółdzielnia Uczniowska „Pracus”*, <http://www.spgieblo.ogrodzieniec.pl/aktualnosci/373> (14.04.2020); Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Smakus” w Zespole Szkół w Zwierniku, http://zszwiernik.superszkolna.pl/cms/32524/statut_spoldzielni_uczniowskiej_ (12.04.2020); Uczniowie ZSP uczą się przedsiębiorczości w szkolnej spółdzielni, <https://www.tuwodzislav.pl/wiadomosci,uczniowie-zsp-ucza-sie-przedsiębiorczości-w-szkolnej-spoldzielni,wia5-3277-12068.html> (10.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch”, <https://sites.google.com/site/sulakomczuch29/home> (11.04.2020); Spółdzielnia uczniowska „Łakomczuch”, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie...*, s. 20–21; Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch”, <https://www.youtube.com/watch?v=Xfxi-LkoLvQ> (11.04.2020); Informacje uzyskane od Ewy Lachendrowicz-Hamel, opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Sklepuś”, 17.07.2019; J. Kałamała, *Szkolna Spółdzielnia Uczniowska*, http://www.zspww.pna.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=120:szkolna-spoldzielnia-uczniowska&catid=54&Itemid=101 (15.04.2020); Sklepik szkolny, <http://sp2gniew.pl/sklepik-szkolny> (13.04.2020).

³ Spółdzielnia uczniowska „Grosik” w Szkole Podstawowej nr 1 w Lubartowie, w: *90-letnie tradycje lubartowskiej spółdzielczości uczniowskiej*, Gimnazjum nr 2 im. Henryka Sienkiewicza w Lubartowie, Lubartów 2017, s. 28–33; E. Sędzimirz, *Jedynkowe opowieści*, <https://sp1.lubartow.pl/historia-szkoly/jedynkowe-opowiesci/> (9.04.2020); *Z pozostałkniętych gazet i kart kalendarza*, <https://sp1.lubartow.pl/historia-szkoly/z-pozostalknych-gazet-i-kart-kalendarza/> (9.04.2020); Spółdzielnia uczniowska „Promyk” w Szkole Podstawowej nr 3 w Lubartowie, w: *90-letnie tradycje...*, s. 33–38; Kobiórska „Jutrzenka” ma już 60 lat, <http://www.pszczynska.pl/kobiorska-8222jutrzenka8221-ma-juz-60-lat.html> (13.04.2020); Szkolna spółdzielnia uczniowska, <https://spkobior.edupage.org/about/?subpage=2> (13.04.2020); *Rada i Zarząd SU „Jutrzenka”*, w: *Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2011*, Luxor, Kraków 2010, s. 124–127; Spółdzielnia uczniowska w Czarnkowie, <http://jedynka.czarnkow.pl/spoldzielnia-uczniowska.html> (10.04.2019); Jedynka w Czarnkowie, <http://www.old.jedynka.czarnkow.pl/> (13.04.2020); Opiekunowie Szkolnej Kasy Oszczędności, Szkolna Kasa Oszczędności, <http://jedynka.czarnkow.pl/sko.html> (13.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Biedronka”, <http://www.zss39.pl/SPOLDZIELNIA-UCZNIOWSKA-biedronka.html> (5.06.2019); informacje uzyskane od opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Biedronka” – Agnieszki Pyzik, 10.06.2019; Spółdzielnia Uczniowska „Ananas”, <http://www.findglocal.com/PL/Klucze/723126664371211/Sp%C3%B3%C5%82dzielnia-Uczniowska-Ananas> (27.04.2020); Zespół Szkół Toporzysko, http://nowa.zstoporzysko.h2.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=13&Itemid=106 (26.04.2020).

Jak założono we wstępie, po analizie ram czasowych działalności spółdzielni uczniowskich wyodrębniono trzy okresy, w których przetrwały i/lub powstały SU w formie sklepików szkolnych. W pierwszym okresie, czyli latach 1989–1999, były to głównie sklepiki działające w zrzeszeniach szkolnych, które powstały długo przed transformacją ustrojową w Polsce. Przykłady stanowią sklepiki szkolne w spółdzielniach szkół podstawowych, takich jak: „Jutrzenka” w Kobiórze (1947–2016), „Plastuś” w Zebrzydowicach (1962–2016), „Biedronka” w Zabrze (1962–2016), „Grosik” w Lubartowie (1965–2016), „Promyk” z Lubartowa (1987–2016)⁴, „Sklepuś” z Lancoronny (1976–2016) i „Druh” z Wodzisławia Śląskiego (lata 80.–2016)⁵. Kolejne powstały 10 lat po zmianie ustroju w kraju, tj. w „Preceku” z Krakowa (1998–2016), „Eksperyment” z Toporzyska (1999–2016) i prawdopodobnie sklepik szkolny z Czarnkowa (1999–2016)⁶.

Drugi okres przypada na lata 2000–2010. W tym czasie powstały sklepiki działające w spółdzielniach uczniowskich, takich jak: od 2001 roku „Pszczółka” w Giżycku, od 2004 roku „Łakomczuch” w Sosnowcu, od 2006 roku „Kubuś” w Stąporkowie, od 2008 roku dwa zrzeszenia („Smakus” w Zwierniku i „Żaczek” w Spytkowicach)⁷.

⁴ Historia dwóch zrzeszeń szkolnych, tj. Spółdzielni Uczniowskiej „Grosik” w SP nr 1 i Spółdzielni Uczniowskiej „Promyk” w SP nr 3 z Lubartowa, sięga 1933 r. W tym czasie działał jeden sklepik szkolny ze względu na to, że obie placówki tworzyły jedną. Prawdopodobnie w roku szkolnym 1935–1936 zostały rozdzielone, co spowodowało utworzenie dwóch oddzielnych sklepików w każdej ze szkół. Luka w dokumentacji szkół z zakresu dokumentacji sklepu sięga 1964 r., natomiast w 1966 r. pojawia się dokument informujący o kontynuacji kadencji opiekunki spółdzielni uczniowskiej Lucyny Suchodołowej w SP nr 1 (pozwala to domniemywać, że sklepik szkolny działał od 1965 r. bądź nawet w latach wcześniejszych), a zapis o powstaniu sklepu szkolnego w SP nr 3 obejmuje rok szkolny 1987–1988.

⁵ Kobiórska „Jutrzenka” ma już 60 lat...; Szkoła Podstawowa w Kobiórze...; informacje uzyskane od opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Plastuś” Doroty Łyczak, 17.07.2019; Spółdzielnia Uczniowska „Biedronka”...; informacje uzyskane od opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Biedronka” – Agnieszki Pyzik, 10.06.2019; Spółdzielnia uczniowska „Grosik” w Szkole Podstawowej nr 1 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 28–33; E. Sędzimirz, *Jedynkowe opowieści...*; *Z pożółknętych gazet i kart kalendarza...*; Spółdzielnia uczniowska „Promyk” w Szkole Podstawowej nr 3 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 33–38; informacje uzyskane od Ewy Lachendrowicz-Hamel, opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Sklepuś”, 17.07.2019; Uczniowie ZSP uczą się przedsiębiorczości...

⁶ Zasady działania Spółdzielni Uczniowskiej „Precelek”...; Zdjęcia Szkoły Podstawowej nr 34 w Krakowie...; Jubileusz spółdzielni uczniowskiej, http://nowa.zstoporzysko.h2.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=45:jubileusz-sp-ucz&catid=13&Itemid=106 (21.08.2020); Spółdzielnia uczniowska w Czarnkowie...; Jedynka w Czarnkowie...; Opiekunowie Szkolnej Kasy Oszczędności...

⁷ Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Pszczółka”...; O spółdzielni uczniowskiej „Łakomczuch”, <https://sites.google.com/site/sulakomczuch29/home/ospoldzielni> (11.04.2020); Statut Spół-

W latach 2011–2016 powstało najwięcej sklepików szkolnych objętych badaniami. Swoją działalność rozpoczęły: od 2011 roku SU w Jankowej, od 2013 roku cztery spółdzielnie uczniowskie (w Wieliczce SU „Grosik”, w Gieble SU „Pracusz”, w Kluaczach SU „Ananas” i w Gniewnie SU „Sklepik Szkolny”) i dwie spółdzielnie od 2014 roku – w Tarłowie SU „Pszczołka Maja” i w Wiśle Wielkiej SU „Jutrzenka”⁸. Sklepik szkolny działający w spółdzielni uczniowskiej o nazwie „Balbinka” w Uniejowie czas swojej działalności handlowej określa na „parę lat”, co dowodzi, że funkcjonował przed 2016 rokiem. „Jarzębinka” w Sokołowie Podlaskim, na swojej stronie internetowej umieściła zapis: „dofinansujemy różne przedsięwzięcia”, czyli działała już przez jakiś czas⁹.

Analiza przytoczonych materiałów źródłowych dowiodła, że główną przyczyną założenia wymienionych sklepików szkolnych były wartości wychowawcze wynikające z pracy uczniów w takiej aktywności szkolnej, bez względu na czas powstania zrzeszenia szkolnego. Najczęściej wskazywanymi wartościami wychowawczymi były: kształtowanie postaw prospołecznych, wzajemna pomoc, zaspokajanie potrzeb, wspomaganie finansowo szkoły, rozwój przedsiębiorczości, kształtowanie nawyków oszczędzania i umiejętnego wykorzystywania wypracowanej nadwyżki bilansowej, pojawiające się niemal w opisie każdego zrzeszenia, tj. „Precelka” z Krakowa, „Grosika” z Wieliczki, „Balbinki” z Uniejowa, „Eksperymentu” z Toporzyska, „Pracusia” w Gieble, „Smakusia” ze Zwiernika, „Łakomczucha” z Sosnowca, „Ananasa” w Kluaczach, „Pszczołki” w Giżycku, „Jutrzenki” z Wisły Wielkiej. Oprócz wymienionych korzyści aksjologicznych spółdzielnia uczniowska z Czarnkowa dodawała aktywizację uczniów w pracy pozalekcyjnej; „Druh” z Wodzisławia Śląskiego – naukę samodzielności; popularyzacja zdrowego odżywiania poprzez sprzedaż wyłącznie zdrowych produktów wpisywała się w założenia „Żaczka” ze Spytkowic, a „Pszczołka Maja” z Tarłowa uzupełniała listę wartości wychowawczych o łączenie edukacji z zabawą.

dzielnia Uczniowskiej „Smakus”...; Spółdzielnia Uczniowska „Żaczek”...; Organizacje szkolne. Spółdzielnia uczniowska...; Historia szkoły w Stąporkowie...; Informacje ogólne. Szkoła w Stąporkowie...; Podsumowanie działalności spółdzielni uczniowskich za 2017 r....

⁸ Organizacje szkolne. Sklepik szkolny, <https://sites.google.com/site/spwjankowej/organizacje/sklepik-szkolny> (5.05.2020); Informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Grosik”...; A. Bartos, *Spółdzielnia Uczniowska „Pracusz”*...; Spółdzielnia Uczniowska „Ananas”, https://www.facebook.com/Sp%C3%B3%C5%82dzielnia-Uczniowska-Ananas-723126664371211/?ref=py_c (21.08.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Ananas”...; Sklepik szkolny...; Informacje ogólne. Szkoła w Stąporkowie...; J. Kałamała, *Szkolna spółdzielnia uczniowska*...

⁹ Spółdzielnia Uczniowska „Balbinka”...; Spółdzielnia Uczniowska „Jarzębinka”...; R. Bocian, *Sklepik szkolny*...

Na kontynuowanie tradycji, w które wchodziło również podtrzymanie wymienionych wartości wychowawczych, powoływały się następujące spółdzielnie uczniowskie: „Grosik” z Lubartowa, „Promyk” z Lubartowa, „Kubuś” w Stąporkowie, „Biedronka” z Zabrza, „Sklepuś” z Lanckorony, „Plastuś” w Zebrzydowicach, „Jutrzenka” z Kobióru. O przesłankach powołania w szkole takiej spółdzielni nie ma informacji od spółdzielni uczniowskiej w Jankowej, „Sklepiku Szkolnego” w Gniewie oraz „Jutrzenki” z Wisły Wielkiej¹⁰.

Utrzymanie i prowadzenie takiej działalności gospodarczej było zależne od znajomości rynku i odpowiedniego dobrania asortymentu do sprzedaży dla uczniów.

W latach 1989–2016 niemal każda istniejąca spółdzielnia uczniowska objęta badaniami określa ofertę sklepiku spółdzielczego dla uczniów w kategoriach: artykułów papierniczych i/lub artykułów spożywczych. Jednak z powodu braku adnotacji w materiałach źródłowych o ich asortymencie („Precelek” w Krakowie, „Eksperyment” w Toporzysku, „Jutrzenka” w Wiśle Czarnej, „Balbinka” w Uniejowie, „Pracus” w Gieble, spółdzielnia uczniowska w Czarnkowie, „Smakuś” w Zwierniku, „Sklepuś” w Lanckoronie, „Pszczółka Maja” w Tarłowie, „Pszczółka” w Giżycku) lub o szczegółowych artykułach sprzedawanych na przestrzeni lat 1989–2016 oraz o zmianie towarów w czasie prowadzenia działalności handlowej i zdobyciu informacji wyłącznie dotyczących aktualnego asortymentu można wysunąć tylko ogólne wnioski. Zamawiany towar przez spółdzielców do sklepiku szkolnego dostosowywany był do życia szkoły. Dowodzą tego artykuły szkolne (zeszyty, cyrkle, linijki, ołówki, gumki, temperówki itp.) niezbędne na lekcjach (zamawiane przez spółdzielnie: „Grosik”

¹⁰ Zasady działania Spółdzielni Uczniowskiej „Precelek”...; Zdjęcia Szkoły Podstawowej nr 34 w Krakowie...; Informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Grosik”...; Spółdzielnia Uczniowska „Balbinka”...; Zespół Szkół Toporzysko...; A. Bartos, *Spółdzielnia Uczniowska „Pracus”*...; Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Smakuś”...; Spółdzielnia uczniowska „Łakomczuch”, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie*..., s. 20–21; Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch” YouTube...; Spółdzielnia Uczniowska „Ananas”...; Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Pszczółka”...; J. Kałamała, *Szkolna Spółdzielnia Uczniowska*...; Spółdzielnia Uczniowska w Czarnkowie...; Jedynka w Czarnkowie...; Opiekunowie Szkolnej Kasy Oszczędności...; Uczniowie ZSP uczą się przedsiębiorczości...; Spółdzielnia Uczniowska „Żaczek”...; Informacje ogólne. Szkoła w Stąporkowie...; Podsumowanie działalności spółdzielni uczniowskich za 2017 r....; Spółdzielnia uczniowska „Grosik” w Szkole Podstawowej nr 1 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje*..., s. 28–33; E. Sędzimirz, *Jedynkowe opowieści*...; *Z poźółknętych gazet i kart kalendarza*...; Spółdzielnia uczniowska „Promyk” w Szkole Podstawowej nr 3 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje*..., s. 33–38; Organizacje szkolne. Spółdzielnia uczniowska...; Historia szkoły w Stąporkowie...; Spółdzielnia Uczniowska „Biedronka”...; Informacje uzyskane od opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Biedronka” – Agnieszki Pyzik, 10.06.2019; Informacje uzyskane od Ewy Lachendrowicz-Hamel, opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Sklepuś”, 17.07.2019; Informacje uzyskane od opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Plastuś” Doroty Łyczak, 17.07.2019; *Rada i Zarząd SU „Jutrzenka”*..., s. 124–127.

w Lubartowie, „Jutrzenka” w Kobiórze, „Promyk” z Lubartowa, „Kubuś” w Stąporkowie, „Biedronka” z Zabrze, „Ananas” w Kluczach) sprzedawane w latach 1989–2016. Na podobnych założeniach, wynikających z zaspokajania potrzeb uczniów, była oparta sprzedaż żywności, którą prowadził każdy sklepik szkolny. Jednakże w istniejących sklepikach w latach 1989–1999 w każdej ofercie można było znaleźć pieczywo (kanapki), owoce i warzywa, drożdżówki, pączki, chipsy, soki i wodę mineralną, czyli to, co nie wymaga specjalistycznego sprzętu do przechowywania. Wraz z postępem technicznym, przy większej dostępności różnych urządzeń oraz dzięki wypracowanemu zyskowi spółdzielnie już istniejące zaczęły wprowadzać do swoich sklepików szerszy i bardziej zróżnicowany asortyment. Proces ten przypadał na lata 2000–2010. W tym czasie można było kupić te same artykuły, co w latach minionych, ale w innym wydaniu, np. zimne owoce i warzywa oraz napoje gazowane dzięki zakupowi lodówki („Grosik” z Lubartowa, „Łakomczuch” z Sosnowca), jogurty („Kubuś” w Stąporkowie), słodczy („Biedronka” w Zabrze), placki z farszem pieczarkowym i mięsnym („Żaczek” w Spytkowicach). W latach 2011–2016 zaczęły być wprowadzane artykuły z ograniczoną liczbą cukru, np. desery mleczne, nasiona, orzechy („Kubuś” w Stąporkowie), bezcukrowe gumy do żucia („Biedronka” w Zabrze), produkty bez cukru („Ananas” w Kluczach), batony pełnoziarniste, andruty, łuskane nasiona („Żaczek” w Spytkowicach), gorące napoje („Sklepik Szkolny” w Gniewnie)¹¹.

Asortyment zamawiany i sprzedawany w sklepikach szkolnych działających na zasadach spółdzielczych ulegał zatem zmianom. Lata 1989–1999 to okres stabilizacji sprzedaży, tzn. było wielu klientów do zakupu produktów, a asortyment sprostał wymaganiom społeczności szkolnej. Rozkwit handlu w zakresie zamawianych towarów i szerokiego wyboru produktów można określić na lata 2000–2011, w tym czasie bowiem rozszerzano i urozmaicano sprzedawane zasoby. Po tym okresie zauważyć można zmiany obejmujące wycofywanie ze spółdzielczych półek napojów gazowanych i słodzonych produktów. To oczywiście konsekwencja większej świadomości na

¹¹ Spółdzielnia uczniowska „Grosik” w Szkole Podstawowej nr 1 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 28–33; E. Sędzimirz, *Jedynkowe opowieści...*; *Rada i Zarząd SU „Jutrzenka”...*, s. 124–127; J. Kałamała, *Szkolna Spółdzielnia Uczniowska...*; Spółdzielnia uczniowska „Promyk” w Szkole Podstawowej nr 3 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 33–38; Organizacje szkolne. Spółdzielnia uczniowska...; Historia szkoły w Stąporkowie...; Spółdzielnia Uczniowska „Biedronka”...; Informacje uzyskane od opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Biedronka” – Agnieszki Pyzik, 10.06.2019; Spółdzielnia Uczniowska „Ananas”...; Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch”...; Spółdzielnia uczniowska „Łakomczuch”, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie...*, s. 20–21; Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch” YouTube...; Spółdzielnia Uczniowska „Żaczek”...; Sklepik szkolny...

temat żywienia i jego promowania, a przede wszystkim wprowadzonego w 2015 roku Rozporządzenia Ministra Zdrowia zakazującego takiego jedzenia i picia¹².

Następną przesłanką dowodzącą przetrwania i powodzenia sklepiku szkolnego było jego usytuowanie. Lokalizacja działalności handlowej nie zależała bowiem od wyboru młodych spółdzielców, ale od architektury szkoły i przychylności dyrekcji. Objęte badaniami sklepiki szkolne w latach 1989–2016 wskazywały na posiadanie wyznaczonego terenu na swoją działalność. Tym miejscem był najczęściej korytarz szkolny. Dzięki temu uczniowie nie byli zmuszeni do codziennych czynności takich jak rozkładanie i składanie produktów na półkach oraz przenoszenia ich w różne miejsca. To przede wszystkim komfort organizacyjny i oszczędność czasu. Różnice między sklepikami szkolnymi polegały na udostępnionej dla nich powierzchni w szkole. Na przykład „Łakomczuch” w SP nr 29 w Sosnowcu miał wyznaczony teren na korytarzu szkolnym ogrodzony półkami z asortymentem i ladą, a „Jarzębinka” w SP nr 2 w Sokołowie Podlaskim również była usytuowana na korytarzu, ale w profesjonalnym wydaniu, tzn. miała ladę, szyby i drzwi na wzór „prawdziwego sklepu”¹³.

Każdy sklepik szkolny działał na podstawie własnego regulaminu, który określał sposób pracy. Zawierał godziny sprzedaży towarów, osoby, które mogą w nim przebywać, informację o nieodpłatności za wykonywane czynności w ramach pracy w sklepiku szkolnym, określone zasady postępowania i przestrzegania obowiązków. Sklepiki szkolne działające w spółdzielniach uczniowskich były czynne podczas przerw w trakcie roku szkolnego. Pracować mogły w nich wyłącznie osoby należące do spółdzielni uczniowskiej, a wykonywanie zadań odbywało się bez wynagrodzenia pieniężnego. Praca polegała najczęściej na nakazie przestrzegania zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, sprawdzaniu terminów ważności sprzedawanych produktów, zestawianiu dziennych wyników sprzedaży, sporządzaniu listy towarów do zamówienia, zamawianiu i odbiorze asortymentu, określaniu marży.

Podsumowując, w latach 1989–1999 działalność gospodarcza w formie sklepiku szkolnego prowadzona była w 11¹⁴ spółdzielniach uczniowskich na terenie

¹² Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 26 sierpnia 2015 roku w sprawie grup środków spożywczych przeznaczonych do sprzedaży dzieciom i młodzieży w jednostkach systemu oświaty oraz wymagań, jakie muszą spełnić środki spożywcze stosowane w ramach żywienia zbiorowego dzieci i młodzieży w tych jednostkach, Dz.U. 2015, poz. 1256.

¹³ O Spółdzielni Uczniowskiej „Łakomczuch...”; Spółdzielnia uczniowska „Łakomczuch”, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie...*, s. 20–21; Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch” YouTube...; Spółdzielnia Uczniowska „Jarzębinka”...

¹⁴ Podana liczba 11 obejmuje istnienie sklepików szkolnych w latach 1989–1999 włącznie ze sklepikiem szkolnym w Czarńkowie, który prawdopodobnie powstał w tym samym czasie, co SKO w tej samej placówce, czyli w 1999 r.

województw: śląskiego („Jutrzenka” z Kobióru, „Biedronka” w Zabrze, „Druh” w Wodzisławiu Śląskim), małopolskiego („Plastuś” w Zebrzydowicach, „Sklepuś” w Lanckoronie, „Eksperyment” w Toporzysku, „Precelek” w Krakowie, spółdzielnia uczniowska w Jankowej), lubelskiego („Grosik” w Lubartowie, „Promyk” w Lubartowie), wielkopolskiego (sklepik szkolny w spółdzielni o nieokreślonej nazwie w Czarnkowie). W latach 2000–2010 powstały jeszcze w województwach: warmińsko-mazurskim („Pszczółka” w Giżycku), śląskim („Łakomczuch” w Sosnowcu), świętokrzyskim („Kubuś” w Stąporkowie), małopolskim („Żaczek” w Spytkowicach), podkarpackim („Smałuś” w Zwierniku), a w latach 2011–2016 w województwach: pomorskim („Sklepik Szkolny” w Gniewnie), małopolskim („Ananas” w Kluczach, „Grosik” w Wieliczce), śląskim („Pracusz” w Gieble, „Jutrzenka” w Wiśle Wielkiej), świętokrzyskim („Pszczółka Maja” w Tarłowie) oraz prawdopodobnie w łódzkim: („Balbinka” w Uniejowie) i województwie podlaskim („Jarzębinka” w Sokołowie Podlaskim).

W latach 1989–1999 działało 10 sklepików szkolnych, w latach 2000–2010 o 5 więcej, natomiast w latach 2011–2016 powstało kolejnych 9, co razem stanowi 24 sklepiki szkolne obejmujące lata 1989–2016.

Częstą działalnością gospodarczą wybieraną przez młodych spółdzielców było wytwórstwo, czyli produkcja jakiejś rzeczy przeznaczonej do sprzedaży (obecnie kiermasze). Tym zajmowała się „Biedronka” z Zabrze, która od początku swojej działalności wytwarzała określone przedmioty. Ich przeznaczenie zależało od okoliczności, tzn. wytwarzano kartki okolicznościowe (Dzień Nauczyciela, Dzień Babci i Dziadka, Święteczne – bożonarodzeniowe i wielkanocne, Dzień Matki, Dzień Ojca), ozdoby z masy solnej, siana, gliny, gipsu, papieru, filcu, pudełka *decoupage*. Wytwórstwo młodych spółdzielców zależało od czasu i potrzeb społeczności szkolnej¹⁵.

Innym przykładem była spółdzielnia uczniowska „Eko-Siódemka” z Głogowa, która od 2013 roku wytwarzała ekologiczną biżuterię, tj. kolczyki, bransoletki i naszyjniki. Produkcja obejmowała też ozdoby bożonarodzeniowe (wykonywane głównie z makaronu) oraz własne monety spółdzielcze. Ten ostatni wytwór to tzw. siódemki – inaczej zamienniki dwóch złotych. Zostały wytworzone po to, aby zachęcać społeczność szkolną do zakupu wyrobów spółdzielczych, ale nie od prywatnych osób poza placówką oświatową. „Siódemki” były przyznawane osobom, które pomagały młodym spółdzielcom w ich pracy i wspierały taką działalność (sprzątanie, przedstawienie swojej propozycji nazwy dla tej spółdzielni, inne). Za zakup określonego

¹⁵ Spółdzielnia Uczniowska „Biedronka”...; Informacje uzyskane od opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Biedronka” – Agnieszki Pyzik, 10.06.2019; Statut Spółdzielni Uczniowskiej, http://www.sp7.master.pl/2013_2014/pdf/Statut%20Sp.pdf (13.04.2020).

przedmiotu klient wrzucał odpowiednio wypełnioną karteczkę do pudełka. Na koniec dnia odbywało się losowanie i osoba, którą wylosowano, otrzymywała „siódemkę” do wydania na sprzedawany przez spółdzielnię uczniowską asortyment. Można było nią płacić na terenie szkoły np. za wstęp na imprezy szkolne¹⁶. Wyrobem branżówek z zawieszkami trudnił się Spółdzielnia „Ananas” w Kluczach po roku swojej działalności. Na stronie internetowej nie widnieją żadne opisy wyrobów, cen czy wzorów ich biżuterii¹⁷.

Z powyższego wynika, że wytwórstwem w latach 1989–2016 zajmowały się spółdzielnie uczniowskie: „Biedronka” z województwa śląskiego, „Eko-Siódemka” z województwa dolnośląskiego oraz „Ananas” z województwa małopolskiego.

Kolejną działalnością gospodarczą był bufet prowadzony przez Spółdzielnię „Grosik” z Lubartowa. Funkcjonował on na innych zasadach niż sklepik szkolny, tzn. otwierano go tylko podczas imprez szkolnych. Odmienność polegała na tym, że działał w innym czasie (głównie po lekcjach bądź przy zmianie organizacji zajęć szkolnych) i w nieco innym charakterze. Z powodu cyklicznych wydarzeń, takich jak: miłokajki, dyskoteki szkolne, zabawy karnawałowe, placówka zmieniała godziny lekcji bądź je odwoływała. Wówczas rolą bufetu było zapewnienie obsługi i przygotowanie posiłków dla uczniów uczestniczących w takich uroczystościach. Działalność usługowa w „Grosiku” rozpoczęła się w latach 90. XX wieku (brak dokładnej daty założenia bufetu), prawdopodobnie do 2016 roku (nie ma żadnego zapisku o jego przetrwaniu bądź likwidacji). W 2013 przy spółdzielni uczniowskiej w Głogowie identyczną działalność rozpoczęła „Eko-Siódemka”, choć na co dzień trudniła się prowadzeniem i obsługą kawiarenki. Jej istnienie polegało na przyrządzaniu, podawaniu oraz sprzedaży zdrowych przekąsek (owocowe szaszłyki, warzywne sałatki) i napojów (naturalne soki, herbata); działała do 2016 roku.

Podobną formą działalności gospodarczej było prowadzenie spółdzielni uczniowskiej w formie herbaciarni. Od 2016 herbaciarnię założono przy spółdzielni uczniowskiej „Zgoda” w Wiśle Czarne. Działała odmiennie niż sklepiki szkolne, bufety czy kawiarnia, bo otwierana była tylko na porannej przerwie w czasie drugiego śniadania i oferowała wyłącznie herbatę¹⁸.

¹⁶ Spółdzielnia Uczniowska „Eko-Siódemka” Facebook, <https://www.facebook.com/Sp%C3%B3%C5%82dzielnia-Uczniowska-Eko-Si%C3%B3demka-163843550482952/> (13.04.2020).

¹⁷ Spółdzielnia Uczniowska „Ananas” Facebook...

¹⁸ Spółdzielnia uczniowska „Grosik” w Szkole Podstawowej nr 1 w Lubartowie, w: *90-letnie tradycje...*, s. 28–33; E. Sędzimirz, *Jedynkowe opowieści...*; *Z pożółkniętych gazet i kart kalendarza...*; Statut Spółdzielni Uczniowskiej...; Spółdzielnia Uczniowska „Eko-Siódemka”...; Spół-

Zawarte powyżej analizy wskazują, że działalność usługową w formie bufetu prowadziła spółdzielnia uczniowska „Grosik” w województwie lubelskim i spółdzielnia uczniowska „Eko-Siódemka” w województwie dolnośląskim, w formie kawiarni również „Eko-Siódemka” oraz herbaciarnia w zrzeszeniu szkolnym „Zgoda” w województwie śląskim.

Ostatnią formą działalności gospodarczej spółdzielni uczniowskich były uprawy. Dotarłam tylko do jednego zrzeszenia uczniowskiego w Polsce z województwa małopolskiego, noszącego nazwę „Eksperyment” z Toporzyska, które zajmowało się uprawą. Pomysł pojawił się po remoncie szkoły, na skutek którego zniszczeniu uległa roślinność przy placówce. Młodzi spółdzielcy z wypracowanego zysku (ze sklepiku szkolnego) kupili tuje, berberysy, jałowce, bratki, tawuły i utworzyli przyszkolny ogródek. Z opisu działalności tej spółdzielni stwierdzić można, że uprawa roślin została zapoczątkowana nie wcześniej niż w 2015 roku¹⁹.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że formy działalności gospodarczej w szkołach podstawowych różniły się między sobą. Najbardziej popularną był sklepik szkolny, tj. 24 spółdzielnie uczniowskie funkcjonowały w formie sklepików szkolnych, z czego siedem prowadziło jeszcze dodatkową działalność gospodarczą. Zyski ekonomiczne uzyskiwane z bufetu stanowiły cechę charakterystyczną dwóch organizacji szkolnych. W formie kawiarni działała jedna spółdzielnia uczniowska i w formie herbaciarni również jedna, natomiast wytwórstwem zajmowały się trzy zrzeszenia. Najmniej popularną formą działalności gospodarczej okazała się być uprawa, która stanowiła dodatkową działalność gospodarczą.

O powodzeniu danej formy działalności decydowały: precyzyjny regulamin, znajomość rynku i dobieranie asortymentu do potrzeb uczniów, jej lokalizacja w szkole i wynikające z niej możliwości (np. teren przyszkolny czy miejsce na korytarzu szkolnym).

3.2. Działalność kulturalno-edukacyjna i prace społecznie użyteczne

Oprócz działalności gospodarczej, przybierającej różne wyżej zaprezentowane formy, statutowym obowiązkiem każdej spółdzielni uczniowskiej była działalność kulturalno-edukacyjna oraz zaangażowanie w prace społecznie użyteczne, prowadzone w środowisku szkolnym bądź lokalnym. Wypracowane zyski z aktywności gospodarczej zwykle przeznaczane były na działalność kulturalno-edukacyjną, w tym

dzielnia Uczniowska „Eko-Siódemka” Facebook...; Spółdzielnia uczniowska „Zgoda”, <http://sp2wisla.edu.pl/spoldzielnie-uczniowska-zgoda/> (15.04.2020).

¹⁹ Zespół Szkół Toporzysko...

rozrywkową czy wypoczynkową, wymagającą nakładu finansowego. Podejmowane prace społecznie użyteczne wymagały nakładu własnego, czyli wykonywania pewnych czynności celem pomocy innym. Działalność kulturalno-edukacyjna – jak już zaznaczyłam – była wpisana w statuty i prowadzona była w spółdzielniach uczniowskich: „Jutrzenka” w Kobiórze, „Biedronka” z Zabrza, „Plastuś” w Zebrzydowicach, „Sklepuś” w Lanckoronie, „Druh” z Wodzisławia Śląskiego, „Grosik” z Lubartowa, „Promyk” z Lubartowa, „Precelek” z Krakowa (statut nie opisuje tej działalności, jedynie określa zasady działania swojej spółdzielni uczniowskiej, w których jest zapis o prowadzeniu działalności społecznej), „Eksperyment” z Toporzyska, spółdzielnia uczniowska w Czarnkowie w latach 1989–1999, które były kontynuowane też w późniejszych latach. Lata 2000–2010 to czas rozpoczęcia działalności społecznej w organizacjach szkolnych takich jak: „Pszczołka” z Giżycka (działalność społeczną opisała tylko w statucie jako jeden ze swoich celów – organizowanie wzajemnej pomocy oraz zaspokajanie potrzeb materialnych i kulturalnych potrzeb spółdzielców), „Łakomczuch” z Sosnowca, „Kubuś” ze Stąporkowa. „Smakuś” w Zwierniku nie opisuje tej aktywności, jednak o jej istnieniu wiadomo ze statutu, w którym określono cele, m.in. dotyczące organizowania wzajemnej pomocy i zaspokajania materialnego członków. Ostatnią spółdzielnią w tej kategorii jest „Żaczek” ze Spytkowic, który przetrwał do lat późniejszych. Najkrócej działalność oświatowo-kulturalna prowadzona była w spółdzielniach uczniowskich powstałych w latach 2011–2016. Są to: „Grosik” z Wieliczki, „Balbinka” z Uniejowa, „Pracuś” w Gieble, „Ananas” w Kluczach, „Sklepek Szkolny” w Gniewnie, „Eko-Siódemka” z Głogowa, „Jutrzenka” z Wisły Wielkiej, „Pszczołka Maja” z Tarłowa, „Jarzębinka” z Sokołowa Podlaskiego, „Zgoda” w Wiśle Czarnej²⁰.

²⁰ Kobiórska „Jutrzenka” ma już 60 lat...; *Rada i Zarząd SU „Jutrzenka”*..., s. 124–127; Spółdzielnia Uczniowska „Biedronka”...; informacje uzyskane od opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Biedronka” – Agnieszki Pyzik, 10.06.2019; informacje uzyskane od opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Plastuś” Doroty Łyczak, 17.07.2019; informacje uzyskane od Ewy Lachendrowicz-Hamel, opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Sklepuś”, 17.07.2019; Uczniowie ZSP uczą się przedsiębiorczości...; Historia szkoły, <http://spiotrkowice.civ.pl/historia-szkoly> (30.04.2020); Spółdzielnia uczniowska „Grosik” w Szkole Podstawowej nr 1 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 28–33; E. Sędzimirz, *Jedynkowe opowieści...*; *Z półżółkniętych gazet i kart kalendarza...*; Spółdzielnia uczniowska „Promyk” w Szkole Podstawowej nr 3 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 33–38; Zasady działania spółdzielni uczniowskiej „Precelek”...; Zdjęcia Szkoły Podstawowej nr 34 w Krakowie...; Spółdzielnia Uczniowska „Eko-Siódemka” Facebook...; Zespół Szkół Toporzysko...; Jubileusz spółdzielni uczniowskiej...; Spółdzielnia Uczniowska w Czarnkowie...; Jedynka w Czarnkowie...; Opiekunowie Szkolnej Kasy Oszczędności...; Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Pszczołka”...; Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch”...; Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch” YouTube...; Organizacje szkolne. Spółdzielnia uczniowska...; Spółdzielnia uczniowska „Łakomczuch”, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie...*, s. 20–21; Organizacje szkolne. Spółdzielnia uczniowska..., Historia szkoły w Stąporkowie...

Działalność kulturalno-edukacyjna i prace społecznie użyteczne spółdzielców w Polsce w latach 1989–2016 były prowadzone w 25 spółdzielniach uczniowskich. Natomiast zrzeszenie uczniowskie objęte badaniami w Opolu nie zadeklarowało żadnej takiej aktywności, nie prowadziło bowiem zapisków ze swojej działalności²¹.

Prace kulturalno-edukacyjne w każdej ze spółdzielni nieco się różniły pod względem aktywności ze względu na ramy czasowe oraz obszar zainteresowań spółdzielców. W latach 1989–1999 była to głównie organizacja bądź udział w konkursach, imprezy szkolne, dofinansowanie różnych przedsięwzięć czy szerzenie idei spółdzielczej. W kategorii konkursów „Grosik” z Lubartowa przystępował do kolejnych edycji współzawodnictwa organizowanego przez Naczelną Radę CZSS „Społem” (do 1990). „Promyk” z Lubartowa kontynuował tradycję sprzed 1989 roku, uczestnicząc w konkursach puszczania latawców. „Biedronka” z Zabrze trudniła się wyborem najładniejszej kartki walentynkowej, zaś „Druh” z Wodzisławia Śląskiego stawiał na szkolne zawody sportowe.

Spółdzielnie uczniowskie różniły się liczbą i zakresem organizowanych przez siebie imprez szkolnych. Pod tym względem wyróżniały się spółdzielnie uczniowskie: „Sklepuś” z Lanckorony, „Biedronka” z Zabrze i „Grosik” z Lubartowa, które urządzały wydarzenia tematyczne, np. Andrzejki, Walentynki czy Święto Wiosny. Wymienione spółdzielnie również dofinansowywały bądź sponsorowały powyższe własne aktywności. Fundusze trafiały też na poczet wycieczek dla spółdzielców jako nagroda za całoroczną pracę. Było tak w „Grosiku” z Lubartowa, który organizował podróże i biwaki do Wrocławia czy Firlejowa, oraz w „Promyku” z Lubartowa. „Promyk” z Lubartowa zakupił sztandar dla szkoły.

Propagowanie idei spółdzielczej wśród społeczności szkolnej zostały odnalezione w źródłach opisujących działalność „Plastusia” z Zebrzydowic i „Eksperymentu” z Toporzyska. Członkowie tych zrzeszeń tworzyli plakaty promujące kooperację i organizowali krótkie akademie dotyczące historii ruchu spółdzielczego (w tym spółdzielczości uczniowskiej). „Grosik” z Lubartowa organizował spotkania integracyjne dla wszystkich młodych spółdzielców w Lubartowie w celu wymiany doświadczeń

Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Smakuś”...; Spółdzielnia Uczniowska „Żaczek”...; Informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Grosik”...; Spółdzielnia Uczniowska „Balkinka”...; A. Bartos, *Spółdzielnia Uczniowska „Pracus”*...; Spółdzielnia Uczniowska „Ananas”...; Statut Spółdzielni Uczniowskiej...; Spółdzielnia Uczniowska „Eko-Siódemka”...; J. Kałamała, *Szkoła Spółdzielnia Uczniowska*...; Informacje ogólne. Szkoła w Stąporkowie...; Podsumowanie działalności spółdzielni uczniowskich za 2017 r....; Spółdzielnia Uczniowska „Jarzębinka”...; R. Bocian, *Sklepik szkolny*...; Spółdzielnia Uczniowska „Zgoda”...

²¹ O szkole. Publiczna Szkoła Podstawowa nr 9 w Opolu, <https://psp9opole.edupage.org/about/> (14.04.2020).

i spędzenia razem czasu, by umocnić więzi, a także powołał w swojej szkole istnienie „Koła Młodego Spółdzielcy”. Brak informacji o spółdzielni uczniowskiej z Czarnkowa, „Precelka” z Krakowa i „Jutrzenki” z Wisły Wielkiej w tym przedziale czasowym²².

Lata 1989–1999 wskazują na to, że działalność kulturalno-edukacyjna prowadzona była niemal w każdej spółdzielni uczniowskiej objętej badaniami. Najpopularniejszymi aktywnościami były imprezy szkolne, konkursy i popularyzowanie ruchu spółdzielczego.

W kolejnych latach, czyli 2000–2010, nierzadko były one kontynuowane i rozszerzane. Świadczą o tym działania „Biedronki” z Zabrza, podtrzymującej te same konkursy i imprezy tematyczne oraz urozmaicającej działania o kiermasze i warsztaty tematyczne (bożonarodzeniowe). Spółdzielnia „Eksperyment” z Toporzyska rozpoczęła zakup upominków – nagród szkolnych, „Plastus” z Zebrzydowic promował spółdzielczość, a „Grosik” i „Promyka” z Lubartowa fundowały bądź wspierały finansowo wydarzenia szkolne. W tym czasie podobnie funkcjonowały spółdzielnie uczniowskie w Czarnkowie i „Druh” z Wodzisławia Śląskiego. O „Precelku” z Krakowa i „Jutrzenie” z Kobióru nadal nie ma żadnej informacji, tak samo jak o „Smakusiu” ze Zwiernika, powstałym w tym czasie. Utworzone w tym okresie nowe spółdzielnie uczniowskie wykazywały podobne działania: „Pszczółka” w Giżycku; „Łakomczuch” w Sosnowcu, który organizował i współfinansował wyjazdy dla spółdzielców wyjazdy jedno- i wielodniowe; „Kubus” w Stąporkowie brał udział w konkursach organizowanych na terenie powiatu koneckiego; „Żaczek” w Spytkowicach działał zaś w tematyce zdrowotnej i brał udział w konkursach organizowanych przez PRSU „Nasza spółdzielnia uczniowska”²³.

²² Spółdzielnia uczniowska „Grosik” w Szkole Podstawowej nr 1 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 28–33; E. Sędzimirz, *Jedynkowe opowieści...*; *Z połówknitych gazet i kart kalendarza...*; Spółdzielnia uczniowska „Promyk” w Szkole Podstawowej nr 3 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 33–38; Spółdzielnia Uczniowska „Biedronka”...; Informacje uzyskane od opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Biedronka” – Agnieszki Pyzik, 10.06.2019; Uczniowie ZSP uczą się przedsiębiorczości...; Informacje uzyskane od Ewy Lachendrowicz-Hamel, opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Sklepuś”, 17.07.2019; Informacje uzyskane od opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Plastus” Doroty Łyczak, 17.07.2019; Zespół Szkół Toporzysko...

²³ Spółdzielnia Uczniowska „Biedronka”...; Informacje uzyskane od opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Biedronka” – Agnieszki Pyzik, 10.06.2019; Zespół Szkół Toporzysko...; Informacje uzyskane od opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Plastus” Doroty Łyczak, 17.07.2019; Spółdzielnia uczniowska „Grosik” w Szkole Podstawowej nr 1 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 28–33; E. Sędzimirz, *Jedynkowe opowieści...*; *Z połówknitych gazet i kart kalendarza...*; Spółdzielnia uczniowska „Promyk” w Szkole Podstawowej nr 3 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 33–38; Spółdzielnia Uczniowska w Czarnkowie...; Jedynka w Czarnkowie...; Opiekunowie Szkolnej Kasy Oszczędności...; Uczniowie ZSP uczą się przedsiębiorczości...; Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Pszczółka”...; Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch”...

Najwięcej informacji o działalności spółdzielni uczniowskich wywodzi się z najświeższych materiałów źródłowych. Strony internetowe poszczególnych spółdzielni uczniowskich poddanych analizie dotyczą głównie najnowszych prowadzonych przez nie aktywności. Pojawiły się informacje o zrzeszeniach w szkole, które powstały w omówionej pierwszej ramie czasowej – są to „Precelek” z Krakowa, „Jutrzenka” z Kobióru oraz w drugiej – „Smakuś” ze Zwiernika, a informacje przedstawione o aktywnościach wszystkich spółdzielni uczniowskich zostały w latach 2011–2016 uszczegółowione i uaktualnione. W tym czasie pojawiły się nowe zrzeszenia w szkole, jednak ich działalność kreowana była na wzór uprzednich. Odnosząc się do najwcześniej powstałych spółdzielni, należy dodać, że rozszerzyły i nierzadko kontynuowały swoją działalność w zakresie prac społecznych, kulturalnych i edukacyjnych bądź zaczęły ją opisywać. Tak było np. w przypadku „Precelka” z Krakowa, spółdzielnia uczniowskiej z Czarnkowa, „Jutrzenki” z Kobióra, „Eksperymentu” z Toporzyska, „Biedronki” z Zabrza, „Łakomczucha” z Sosnowca, „Kubusia” z Stąporkowa czy „Żaczka” ze Spytkowic. Lata 2011–2016 odznaczały się przede wszystkim pomocą dla szkół. „Eksperyment” z Toporzyska zakupił: żaluzje do klasopracowni, ławeczki gimnastyczne, ławki szkolne, tablicę interaktywną, projektor multimedialny, krzesła do świetlicy szkolnej. „Druh” z Wodzisławia Śląskiego zaopatrzył szkołę w solanki na kaloryfery do klas w okresie grzewczym i wodę do picia dla przedszkolaków. „Jutrzenka” z Wisły Wielkiej wyposażała świetlicę szkolną w nowoczesny zestaw audiowizualny, kupiła pomoce naukowe do sal lekcyjnych. „Grosik” w Wieliczce ufundował mikrofon, projektor, drukarkę, pomoce dydaktyczne (zestaw Logico z książeczkami dla całej klasy). „Żaczek” ze Spytkowic – sprzęt sportowy i stroje sportowe oraz gazetki szkolne o zdrowej tematyce. „Sklepik Szkolny” w Gniewnie, spółdzielnia uczniowska z Czarnkowa i „Zgoda” z Wisły Czarnej większość swoich zysków przeznaczały na potrzeby szkoły (brak szczegółów). Dofinansowały również rozrywkę, czyli wycieczki, szkolne koło teatralne, wsparcia finansowego udzielono zespołowi flecistów „Campanella” i Zespołowi Regionalnego „Kobiórsko Czelodka”. Nagrody na konkursy szkolne ufundowała „Jutrzenka” z Kobióra. Spółdzielnia uczniowska z Czarnkowa wspomagała imprezy szkolne. „Łakomczuch” z Sosnowca dofinansowywał (raz w roku) poczęstunek dla uczestników Regionalnego Turnieju Ekologicznego „Bieg po zieloną gałązkę” i balu karnawałowego. Dokonał zakupu nagród dla laureatów obchodów Dnia Patrona Szkoły, zakupu ręcznie malowanych szklanek dla nauczycieli oraz coroczne nagrody za pracę w SU. „Eko-Siódemka” z Głogowa sfinansowała

Spółdzielnia uczniowska „Łakomczuch”, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie...*, s. 20–21; Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch” YouTube...; Organizacje szkolne. Spółdzielnia uczniowska...; Historia szkoły w Stąporkowie...; Spółdzielnia Uczniowska „Żaczek”...

nagrody dla spółdzielców za pracę w postaci wyjść do pizzerii bądź kawiarni, dofinansowywała przekąski podczas dyskotek szkolnych. „Jutrzenka” z Wisły Wielkiej wspomogła finansowo międzyszkolne olimpiady przedmiotowe, wyjazdy na Czwartki Lekkoatletyczne, Międzyszkolny Konkurs Recytatorski.

W zakresie konkursów „Kubuś” ze Stąporkowa zajął pierwsze miejsce w konkursie działalności gospodarczej w powiecie koneckim. „Eko-Siódemka” z Głogowa organizowała konkursy dla społeczności szkolnej (wiersz o psach i kotach, zbieranie kodów produktów polskich w celu promocji artykułów polskich – za 10 kodów dostaje się 1 „siódemkę”; konkursy plastyczne: „Niech obcy biznes się schowa”, „Głogów za 100 lat”, „Moje wymarzone podwórko”, „Moja wymarzona szkoła”. Spółdzielnia „Ananas” w Kluczach organizowała konkursy/loterie dla swoich klientów. Różnorodne imprezy i projekty pojawiały się w poszczególnych zrzeszeniach: „Kubuś” ze Stąporkowa i „Biedronka” z Zabrza brały udział w projekcie „Sklepiki Szkolne – zdrowa reaktywacja”. „Biedronka” z Zabrza rozpoczęła finansowanie wyjść do kin, „Eksperyment” z Toporzyska zajmował się organizacją wydarzeń: „Jedz Jabłka” czy „Pij Wodę”, a podczas imprez szkolnych (np. pikników) wystawiał swoje produkty z owoców i warzyw. Łakomczuch” z Sosnowca brał udział w akcji „W naszej szkole jemy zdrowo”. „Eko-Siódemka” z Głogowa organizowała Dzień Chłopaka, Halloween, wróżby Andrzejkowe, akcję „Maj miesiącem mądrych zakupów”. „Ananas” w Kluczach uczestniczył w projekcie „Spółdzielczość uczniowska – sposób na aktywność obywatelską”. Spółdzielnia „Pszczołka Maja” uczestniczyła w konkursie pt. „Porcja pozytywnej Energii”. „Jutrzenka” w Wiśle Wielkiej zajmowała się szkolnymi wydarzeniami (Dzień Angielski, Dzień Ziemi).

Propagowaniem idei spółdzielczej trudniły się wszystkie analizowane spółdzielnie uczniowskie w tym zakresie, choć w różnym stopniu, np. „Precelek” z Krakowa, który zaczął korzystać z pomocy FRSU. „Eksperyment” z Toporzyska organizował przedstawienia i konkursy dotyczące spółdzielczości. „Eko-Siódemka” z Głogowa zachęcała do kupowania polskich produktów. Większość spółdzielni uczniowskich nawiązywała kontakty i uczestniczyła w wydarzeniach FRSU. Inne aktywności dotyczyły: „Kubusia” ze Stąporkowa (prowadził zajęcia edukacyjne o zdrowym trybie życia), „Jutrzenki” w Kobiórze i „Biedronki” w Zabrzu (organizowała kiermasze np. ozdób świątecznych, wielkanocnych, książek), „Łakomczucha” z Sosnowca (wspierał akcje ekologiczne, warsztaty: wyrób biżuterii, zdrowe kanapki), „Eko-Siódemki” z Głogowa (organizowała kiermasze, brała też udział w II Głogowskich Targach NGO – sprzedaż swoich wyrobów i w warsztatach plastyczno-reklamowych zorganizowanych dla SU przez Technikum Organizacji Reklamy), „Żaczka” ze Spytkowic (cykliczne akcje, tj. „Święto Jabłka”, „Dzień z jogurtem”, „Zdrowa kanapka”, stoisko

zdrowej żywności, promocja zdrowego trybu życia, zgodnie z mottem: Zdrowo rośniemy, bo zdrowo jemy”), „Pszczółki Mai” z Tarłowa (nagrywała filmiki o zdrowym trybie życia)²⁴.

Podsumowując działalność kulturalno-edukacyjną spółdzielni uczniowskich w latach 2011–2016, stwierdzić można, że koncentrowała się pomocą i wsparciem finansowym wydarzeń szkolnych, a także organizacją i udziałem w konkursach oraz rozrywką. Nie została zapomniana również popularyzacja ruchu spółdzielczego w postaci prowadzenia stron internetowych czy w postaci tradycyjnych działalności (konkursy o tematyce spółdzielczej, plakaty). Z biegiem zmieniającej się rzeczywistości, a co za tym idzie, większych możliwości i kreatywności członków zrzeszeń, w szkołach podejmowane były nowe inicjatywy. Były to wydarzenia dotyczące tematyki zdrowej żywności – propagowane na rozmaite sposoby oraz tworzenie nowych imprez.

Na uwagę zasługują różne prace społecznie użyteczne podejmowane przez młodych spółdzielców. Niemal w każdym statucie czy źródle ukazującym działalność poszczególnych spółdzielni uczniowskich to zadanie było wpisane jako powinność takiej organizacji szkolnej. Analiza zgromadzonych materiałów źródłowych pozwala wysunąć wniosek, że członkowie spółdzielni uczniowskich na swoich stronach internetowych umieszczali głównie najatrakcyjniejsze przedsięwzięcia, co znacznie uszczupla informacje o podejmowanych pracach.

W latach 1989–1999 prace społeczno-użyteczne dotyczyły dbania o środowisko, pomocy młodszym uczniom oraz organizacji bezpłatnych imprez szkolnych czy wydarzeń sportowych. Zbiórką makulatury trudnił się „Promyk” z Lubartowa i „Biedronka” z Zabrza, pomoc w lekcjach młodszym uczniom proponował „Promyk” z Lubartowa, usługi na rzecz szkoły wykonywali spółdzielcy z Czarnkowa, a „Balbinka” z Uniejowa organizowała dla całej społeczności tematyczne imprezy²⁵. W latach

²⁴ Zasady działania spółdzielni uczniowskiej „Precelek”...; *Rada i Zarząd SU „Jutrzenka”*..., s. 124–127; Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Smakuś”...; J. Kałamała, *Szkolna Spółdzielnia Uczniowska*...; Informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Grosik”...; Sklepik szkolny...; Spółdzielnia Uczniowska w Czarnkowie...; Jedyńka w Czarnkowie...; Opiekunowie Szkolnej Kasy Oszczędności...; Spółdzielnia Uczniowska „Zgoda” Statut Spółdzielni Uczniowskiej...; Spółdzielnia Uczniowska „Eko-Siódemka” Facebook...; Spółdzielnia Uczniowska „Ananas”...; Informacje ogólne. Szkoła w Stąporkowie...; Podsumowanie działalności spółdzielni uczniowskich za 2017 r....

²⁵ Spółdzielnia uczniowska „Promyk” w Szkole Podstawowej nr 3 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycji*..., s. 33–38; Spółdzielnia Uczniowska „Biedronka”...; Informacje uzyskane od opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Biedronka” – Agnieszki Pyzik, 11.06.2019; Spółdzielnia Uczniowska w Czarnkowie...; Jedyńka w Czarnkowie...; Opiekunowie Szkolnej Kasy Oszczędności...; Spółdzielnia Uczniowska „Balbinka”...

2000–2010 najaktywniejszą spółdzielnią uczniowską był „Łakomczuch”. Organizował programy artystyczne dla wszystkich uczniów, które stanowiły rozrywkę, oraz prowadził kampanie dotyczące zdrowego odżywiania, również dla seniorów²⁶.

Od 2011 do 2016 popularna była tematyka ekologiczna. Spółdzielnia „Kubuś” ze Stąporkowa prowadziła bezpłatne zajęcia edukacyjne dla wszystkich uczniów o zdrowym odżywianiu. Członkowie Spółdzielni „Druh” z Wodzisławia Śląskiego zbierali surowce wtórne (makulatura, nakrętki, puszki). Podobnie czynili uczniowie należący do Spółdzielni „Jutrzenka” z Kobióru, zajmujący się jeszcze sprzątaniami świąt i segregacją odpadów, a „Jutrzenka” z Wisły Wielkiej organizowała Dzień Ziemi w ramach zajęć pozalekcyjnych. W pomocy dla innych przodowała „Eko-Siódemka”, zbierając karmę i koce dla zwierząt, oraz „Jarzębinka” z Sokołowa Podlaskiego, zbierając nakrętki na akcję charytatywną. Oprócz tego „Eko-Siódemka” z Głogowa brała udział w akcjach „Góra grosza” i zorganizowała spotkanie z Bartkiem Guzikiem, doradcą finansowym, który udzielił spółdzielcom profesjonalnych wskazówek do dalszej pracy. „Grosik” z Wieliczki organizował dla młodszych kolegów i koleżanek rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego, a usługi na rzecz szkoły według potrzeb świadczyła spółdzielnia uczniowska „Zgoda” z Wisły Czarnej²⁷.

Podsumowując, prawdopodobnie każda spółdzielnia uczniowska prowadziła działalność społeczną obejmującą prace społecznie użyteczne. Świadczy o tym idea samych spółdzielni, ich przetrwanie w szkole i atrakcyjność.

Dla sprawniejszego i łatwiejszego prowadzenia spółdzielni uczniowskich ich członkowie w miarę możliwości nawiązywali współpracę ze środowiskiem szkolnym i lokalnym. Współdziałanie z innymi podmiotami, uczniami, nauczycielami i rodzicami pomagało rozwijać szkolne przedsiębiorstwo oraz utrzymać je w danej placówce szkolnej. Lata 1989–1999 to czas, kiedy młodzi spółdzielcy współpracowali z samorządem uczniowskim w celu pomocy bądź urozmaicenia wydarzeń szkolnych. Tak było np. w „Jutrzence” w Kobiórze, „Biedronce” w Zabrze, „Promyku” w Lubartowie oraz „Eksperyment” w Toporzystku. „Eksperyment” i „Biedronka”. Pod koniec lat 90. XX wieku młodzi spółdzielcy zaczęli nawiązywać współpracę również

²⁶ Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch”...; Spółdzielnia uczniowska „Łakomczuch”, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie...*, s. 20–21; Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch” YouTube...

²⁷ Organizacje szkolne. Spółdzielnia uczniowska...; Historia szkoły w Stąporkowie...; Uczniowie ZSP uczą się przedsiębiorczości...; *Rada i Zarząd SU „Jutrzenka”*..., s. 124–127; J. Kałamała, *Szkolna Spółdzielnia Uczniowska...*; Statut Spółdzielni Uczniowskiej...; Spółdzielnia Uczniowska „Eko-Siódemka” Facebook...; Spółdzielnia Uczniowska „Jarzębinka”...; R. Bocian, *Sklepik szkolny...*; Informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Grosik”...; Spółdzielnia Uczniowska „Zgoda”...

z rodzicami i nauczycielami, dotyczącą działalności gospodarczej, kulturalno-edukacyjnej i w zakresie podejmowanych prac społeczno-użytecznych.

Poza jej ramy wyszły inne spółdzielnie, które otrzymały wsparcie od poszczególnych organów spółdzielczych i osób prywatnych. Z bankami spółdzielczymi pracowała „Jutrzenka” w Kobiórze i „Plastuś” w Zebrzydowicach oraz spółdzielnia uczniowska z Czarnkowa, ponieważ prowadziła SKO, a młodzi spółdzielcy z „Biedronki” z Zabrze mimo chęci i starań nie otrzymali takiego wsparcia, bank spółdzielczy nie był bowiem zainteresowany taką inicjatywą. W zakresie materialnym, a głównie w zaopatrywaniu sklepików szkolnych w wyposażenie i asortyment, pomocne były Powszechna Spółdzielnia Społem „Jedność” w Lubartowie dla „Biedronki” w Zabrzu, „Grosika” w Lubartowie i „Promyka” w Lubartowie. Objęła je również swoim patronatem, dzięki czemu młodzi spółdzielcy omawiali kierunki swojego rozwoju pod okiem profesjonalistów i otrzymywali cenne rady dotyczące dalszej pracy. „Grosik” w Lubartowie działał jeszcze wspólnie ze sklepem „Dom Książki”, jednak w materiałach źródłowych nie ma informacji na temat zakresu ich współpracy. Jego członkowie uczestniczyli również w spotkaniach organizowanych z Naczelnikiem Wydziału Oświaty i Wychowania w Lubartowie, po to, aby omawiać dotychczasowe funkcjonowanie i propagować swoje działania w szerszym kręgu. Dla „Plastusia” z Zebrzydowic była to Gminna Spółdzielnia Samopomoc Chłopska i lokalna hurtownia spożywcza. Powstała w tym czasie Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej zainteresowała swoim działaniem pod względem organizowanych konkursów „Druha” z Wodzisławia Śląskiego „Sklepusia” z Lanckorony i „Precelka” z Krakowa²⁸.

W kolejnym przedziale czasowym (2000–2010) można zaobserwować znaczny spadek zainteresowania spółdzielniami uczniowskimi ze strony spółdzielczości dorosłych. Świadczy o tym rozwiązanie współpracy przez PS „Społem” z „Biedronką” w Zabrzu, brak zapisów o jej kontynuacji z „Grosikiem” z Lubartowa i „Promykiem” z Lubartowa. W spółdzielniach uczniowskich powstałych w latach 2000–2010

²⁸ Rada i Zarząd SU „Jutrzenka”..., s. 124–127; J. Kałamała, *Szkolna Spółdzielnia Uczniowska...*; Spółdzielnia Uczniowska „Biedronka”...; Informacje uzyskane od opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Biedronka” – Agnieszki Pyzik, 10.06.2019; Spółdzielnia uczniowska „Promyk” w Szkole Podstawowej nr 3 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 33–38; Zespół Szkół Toporzysko..., Informacje uzyskane od opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Plastuś” Doroty Łyczak, 17.07.2019; Spółdzielnia Uczniowska w Czarnkowie..., Jedynka w Czarnkowie..., Opiekunowie Szkolnej Kasy Oszczędności..., Spółdzielnia uczniowska „Grosik” w Szkole Podstawowej nr 1 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 28–33; E. Sędzimirz, *Jedynkowe opowieści...*; *Z pożółkniętych gazet i kart kalendarza...*; Uczniowie ZSP uczą się przedsiębiorczości..., Informacje uzyskane od Ewy Lachendrowicz-Hamel, opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Sklepuś”, 17.07.2019; Zasady działania spółdzielni uczniowskiej „Precelek...; Zdjęcia Szkoły Podstawowej nr 34 w Krakowie...

również nie ma żadnej informacji na ten temat. Dlatego utworzone w tym czasie Powiatowe i Wojewódzkie Rady Spółdzielczości Uczniowskiej stały się dla nich znaczącymi organami wsparcia. Z rad, pomocy merytorycznej i organizowanych konkursów korzystał „Smakuś” w Zwierniku i „Żaczek” ze Spytkowic oraz spółdzielnie powstałe w latach 90. XX wieku, np. „Plastuś” w Zabrzydowicach i „Sklepuś” w Lancoronie.

Na początku lat 90. XX wieku powstała FRSU, która zrzeszała coraz więcej młodych spółdzielców – zachęciła do siebie istniejące już zrzeszenia takie jak: „Jutrzenka” z Wiśły Wielkiej, „Biedronka” z Zabrza, „Eksperyment” z Toporzyska i nowo powstałe: „Łakomczuch” z Sosnowca i „Żaczek” ze Spytkowic. Współpracą z samorządem szkolnym wykazywał się „Łakomczuch” z Sosnowca, „Smakuś” ze Zwierniku i „Żaczek” ze Spytkowic. Ten ostatni współpracował również ze społecznością lokalną, tzn. z pobliskim gospodarstwem agroturystycznym (kupno produktów), z osobami prywatnymi (ufundowanie wyposażenia sklepiku, sokowirówki). Na stronie internetowej „Kubusia” ze Stąporkowa i „Pszczółki” z Giżycka nie widnieją informacje o ich współpracy, ale wnioskować można, że partnerem w pracy była społeczność szkolna, ponieważ określa to idea spółdzielni uczniowskich²⁹.

Podobna sytuacja o braku informacji o współpracy dotyczyła „Jutrzenki” w Wiśle Wielkiej, „Sklepiku Szkolnego” w Gniewnie, „Zgody” w Wiśle Czarnej, „Jarzębinki” w Sokołowie Podlaskim, spółdzielni uczniowskiej w Opolu, czyli tych powstałych w latach 2011–2016. Natomiast współdziałanie dla ruchu spółdzielczego w szkołach kontynuowane było poprzez Fundację Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej, Wojewódzkie i Powiatowe Rady Spółdzielcze również dla nowych zrzeszeń, takich jak: „Grosik” w Wieliczce, „Pracus” z Gieble, „Pszczółka Maja” w Tarłowie. Tradycyjnie zarówno starsze, jak i najmłodsze stażem spółdzielnie uczniowskie podejmowały współpracę ze społecznością szkolną. Było to głównie wspomaganie imprez szkolnych i konsultacje z uczniami o ich potrzebach związanymi z produktami w prowadzonych

²⁹ Spółdzielnia Uczniowska „Biedronka”...; Informacje uzyskane od opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Biedronka” – Agnieszki Pyzik, 10.06.2019; Spółdzielnia uczniowska „Promyk” w Szkole Podstawowej nr 3 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 33–38; Spółdzielnia uczniowska „Grosik” w Szkole Podstawowej nr 1 w Lubartowie, w: *90-lecie tradycje...*, s. 28–33; E. Sędzimirz, *Jedynkowe opowieści...*; *Z pozółkniętych gazet i kart kalendarza...*; Informacje uzyskane od Ewy Lachendrowicz-Hamel, opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Sklepuś”, 17.07.2019; Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Smakuś”...; Spółdzielnia Uczniowska „Żaczek”...; Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Pszczółka”...; Spółdzielnia Uczniowska „Zgoda”...; Jubileusz spółdzielni uczniowskiej...; O Spółdzielni Uczniowskiej „Łakomczuch...; Spółdzielnia uczniowska „Łakomczuch”, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie...*, s. 20–21; Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch” YouTube...; Organizacje szkolne. Spółdzielnia uczniowska...; Historia szkoły w Stąporkowie...; Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Pszczółka”...

działalnościach gospodarczych. „Pszczółka Maja” z Tarłowa, „Balbinka” z Uniejowa, „Ananas” w Kluczach czy „Eko-Siódemka” w Głogowie prowadziły rozmowy, ankiety z kolegami i koleżankami w szkole bądź prowadziły wpisy na portalu społecznościowym, jak to było w przypadku tej ostatniej. To właśnie „Eko-Siódemka” z Głogowa okazała się w tym czasie najbardziej przedsiębiorczą organizacją ze względu na uzyskanie wsparcia finansowego od spółdzielni mieszkaniowej „Nadodrże” i gazety „Głogowiak Extra”, która również organizowała dla nich konkursy. Nawiązała również współpracę z głogowskim stowarzyszeniem pomocy zwierzętom „Amicus” w zakresie konkursów i promocji adopcji zwierząt³⁰.

Na uwagę zasługują również nazwy objętych badaniami spółdzielni uczniowskich. Powstałe w latach 1989–1999 były zwykle kontynuacją działalności gospodarczej z wcześniejszych lat i nie wymagały zmiany nazwy. Powodem było dobre funkcjonowanie spółdzielni uczniowskiej pod konkretną nazwą, którą znała cała społeczność szkolna i lokalna. O powstaniu nazwy nie ma żadnych informacji w materiałach źródłowych, natomiast stwierdzić można, że nie były one przypadkowe. Zdrobniała nazwa „Sklepuś” wpisywała się w działalność sklepu prowadzoną przez uczniów, „Grosik” oznaczać mógł nawiązanie do oszczędzania czy do polskiego przysłowia „grosz do grosza...”, a nazwa „Precelek” mogła nawiązywać do asortymentu sklepiku. Nazwy wybierane w latach 2000–2010 odnosiły się do skojarzeń związanych z jedzeniem, np. „Łakomczuch”, „Smakuś”, czy do cech osobowościowych – pracowitość – „Pszczółka”. „Kubuś” prawdopodobnie został reaktywowany i wówczas zmieniono jego nazwę: pierwotnie była to „Jutrzenka”. W kolejnym przedziale czasowym powtórzyły się nazwy z najwcześniejszych lat, tj. „Jutrzenka”, „Grosik” czy nieco zmienione „Pszczółka Maja”. Były wybierane w drodze konkursu przez wszystkich uczniów w danej placówce bądź wyłącznie przez spółdzielców. Należą do nich: „Eko-Siódemka”, która swoją nazwą nawiązuje do ekologii i numeru szkoły, w której działa, „Pracus” – określający cechę osobowości, „Zgoda” – świadcząca o dobrych zamiarach i wspólnego działania do dobra ogółu czy sama nazwa „Sklepik Szkolny” – wskazująca na punkt handlowy. Nazwy spółdzielni uczniowskich miały pozytywne zabarwienie. Nawiązywały do danej formy działalności i cech charakteru. Niektóre z nich przetrwały transformacje ustrojową i funkcjonowały do 2016 roku.

³⁰ J. Kałamała, *Szkolna Spółdzielnia Uczniowska...*; Sklepik szkolny...; Spółdzielnia Uczniowska „Zgoda”...; Spółdzielnia Uczniowska „Jarzębinka”...; R. Bocian, *Sklepik szkolny...*; O szkole. Publiczna Szkoła Podstawowa nr 9...; Informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Grosik”...; A. Bartos, *Spółdzielnia Uczniowska „Pracus”...*; Informacje ogólne. Szkoła w Stąporkowie...; Podsumowanie działalności spółdzielni uczniowskich za 2017 r....; Spółdzielnia Uczniowska „Balbinka”...; Spółdzielnia Uczniowska „Ananas”...; Statut Spółdzielni Uczniowskiej...; Spółdzielnia Uczniowska „Eko-Siódemka” Facebook....

3.3. Szkolne Kasy Oszczędności oparte na zasadach spółdzielczych i ich wartości edukacyjne

Na zasadach spółdzielczych w szkołach podstawowych działały również Szkolne Kasy Oszczędności, którym poświęciłam odrębny podrozdział z trzech powodów. Po pierwsze, z powodu specyfiki ich funkcjonowania – odmiennej od przedstawionych wcześniej form działalności gospodarczej spółdzielni uczniowskich. Po drugie, ze względu na dość obszerne źródła i próbę zachowania przejrzystości tekstu. Również dlatego, że w materiałach źródłowych Szkolnym Kasom Oszczędności były poświęcone zawsze odrębne dokumenty i traktowano je jako inne organizacje, mogące funkcjonować na zasadach spółdzielczych lub działać poza tymi zasadami.

Materiały źródłowe dotyczące tych organizacji szkolnych zostały uporządkowane pod względem czasu ich funkcjonowania, zgodnie z przyjętym układem pracy, tj. problemowo-chronologicznym. W latach 1989–1999 działało 12 SKO objętych badaniami, tj. w SP im. Wilhelma Gawlikowicza w Bojszowach, która działała od 1960 roku, a także w SP w Jankowej (1999–2016), natomiast pozostałe 10 zostało reaktywowanych od 1999 roku – należy do nich SKO w: SP w Ożarowie (istniała od 1927), SP w Piotrkowicach (korzenie sięgają do roku 1966), SP im. Polskich Olimpijczyków w Miłocinie, SP w Woli Przybysławskiej, SP w Czesławicach, SP im. Janusza Korczaka w Drzewcach, SP im. Bolesława Prusa w Sadurkach, SP w Maszkach, SP w Rąblowie i SP im. Stefana Żeromskiego w Karmanowicach, jednak nie można ustalić dat ich powstania³¹.

³¹ Szkolna Kasa Oszczędności w Bojszowach, <http://www.spbojszowy.pl/sko.php> (5.05.2020); Organizacja szkolna. Szkolna Kasa Oszczędności w Jankowej, <https://sites.google.com/site/spwjankowej/organizacje/szkolna-kasa-oszczednosci> (5.05.2020); Historia Szkoły Podstawowej w Ożarowie, <http://spozarow.jastkow.pl/historia.html> (29.04.2020); Szkolna Kasa Oszczędności, <http://www.spwola.garbow.pl/SKO.htm> (29.04.2020); SKO na terenie działania Banku Spółdzielczego w Nałęczowie, <https://bsnaleczow.pl/sko-na-terenie-dzialania-banku-spoldzielczego-w-naleczowie.html> (29.04.2020); Spotkanie spółdzielni uczniowskiej ze społecznością szkolną, <http://sppiotrkowice.civ.pl/organizacje-szkolne/samorzad-uczniowski/172-spotkanie-su-ze-spolecnoscia-szkolna?highlight=Wylza28iXQ==> (30.04.2020); Rozstrzygnięcie konkursu na skarbonkę, <http://sppiotrkowice.civ.pl/aktualnosci/118-rozstrzygniecie-konkursu-na-skarbonke?highlight=Wylza28iXQ==> (30.04.2020); Historia Szkoły w Piotrkowicach, <http://sppiotrkowice.civ.pl/historia-szkoly?highlight=Wylza28iXQ==> (30.04.2020); Konkursy i osiągnięcia w Szkole Podstawowej w Miłocinie, <https://spmilocin.edupage.org/a/konkursy-osiagniecia?eqa=dGV4dD10ZXh0L3RleHQ2JnN1YnBhZ2U9NA%3D%3D> (28.04.2020); Szkolna Kasa Oszczędności...; Likwidacja Szkoły w Czesławicach, <https://ias24.eu/aktualnosci,naleczow-likwidacja-szkoly-w-czeslawicach,6403.html> (29.04.2020); Eko-pracownia w Szkole Podstawowej w Drzewcach, <http://spdrzewce.szkolnastrona.pl/p,68,eko-pracownia> (30.04.2020); Szkoła Podstawowa w Sadurkach, <https://spsadurki.szkolnastrona.pl/index.php?c=article&id=11> (30.04.2020); Szkolna Kasa Oszczędności w SP Karmanowice,

W latach 2000–2010 powyższe Szkolne Kasy Oszczędności³² utrzymały swoją działalność oraz powstały nowe w szkołach podstawowych mieszczących się w: SP w Białyninie (2006–2016), SP im. Gen. Franciszka Kamińskiego w Maciejowie Starym (2006–2016), SP im. Karola Szymanowskiego w Osielcu (2007–2016), SP im. Wandy Chotomskiej w Bogucinie (2008–2016). Działanie kontynuowały również w tym samym czasie (2009–2016) SKO w SP im. Świętej Jadwigi Królowej w Rabie Wyżnej, w SP im. Adama Mickiewicza w Żyrzynie i SP im. Jana Pawła II w Mielnie. Ta ostatnia jako jedyna w Polsce miała swoją nazwę – „Grosik”³³.

W latach 2011–2016 odnotowano jedną likwidację SKO w Czesławicach w 2012 roku z powodu zamknięcia tejże szkoły, zatem przypuszczać można, że powstałe w ubiegłych latach nadal działają. W tym czasie Szkolne Kasy Oszczędności zostały założone w placówkach mieszczących się w: SP im. Marii Konopnickiej w Harkabuzie (2011–2016), SP im. Kazimierza Odnowiciela w Pobiedziskach (2011–2016), SP w Tymbarku (2011–2016), SP w Dobrej (2011–2016), Publicznej SP w Wydrzynie (2013–2016), SP nr 3 im. Olimpijczyków i Paraolimpijczyków Polski

karmanowice.pl/index.php/component/search/?searchword=sko&searchphrase=all&start=20 (26.04.2020);

³² Ze względu na brak prowadzonych stron internetowych przez szkołę w Rąbłowie i Karmanowicach stwierdzam, że prowadzone w nich Szkolne Kasy Oszczędności istniały do 2016 r., o czym świadczy zapis o prowadzonej współpracy z tymi dwoma SKO na stronie internetowej Banku Spółdzielczego w Nałęczowie.

³³ Szkolna Kasa Oszczędzania, <http://www.spbialynin.szkolnastrona.pl/p,35,skolna-kasa-oszczedzania> (4.05.2020); Szkolna Kasa Oszczędności Maciejów, <https://spmaciejow.szkola.pro/sko.html> (4.05.2020); Szkolna Kasa Oszczędnościowa, <https://www.zsosielec.pl/skolna-kasa-oszczednosciowa> (4.05.2020); SKO na terenie działania Banku Spółdzielczego w Nałęczowie...; Szkoła Podstawowa im. Wandy Chotomskiej w Bogucinie, <http://www.szkolabogucin.garbow.pl/> (29.04.2020); Szkolna Kasa Oszczędności Raba Wyżna, <http://www.spraba.rabawyzna.pl/pl/zobacz/sko/czytaj/konkursy-sko/1/> (28.04.2020); Konkurs plastyczny, <http://www.spraba.rabawyzna.pl/pl/zobacz/sko/czytaj/wyniki-konkursu-plastycznego-banknot/1/> (28.04.2020); Wykonawcy najciekawszych skarbonek, <http://www.spraba.rabawyzna.pl/pl/zobacz/sko/czytaj/wykonawcy-najciekawszych-skarbonek/1/> (28.04.2020); Wyniki quizu Historia Banku Spółdzielczego w Rabie Wyżnej, <http://www.spraba.rabawyzna.pl/pl/zobacz/sko/czytaj/wyniki-quizu-historia-banku-spoldzielczego-w-rabie-wyznej/1/> (28.04.2020); Wyniki quizu na temat oszczędzania, <http://www.spraba.rabawyzna.pl/pl/zobacz/sko/czytaj/wyniki-quizu-na-temat-oszczedzania/1/> (28.04.2020); Wyniki quizu pojęcia bankowe, http://www.spraba.rabawyzna.pl/pl/zobacz/sko/czytaj/wyniki-quizu-pojecia-bankowe-ukryte-wyrazy_1/1/ (28.04.2020); Szkoła Podstawowa im. Świętej Jadwigi Królowej w Rabie Wyżnej, <https://www.talentowisko.pl/podstawowa/szkola/szkola-podstawowa-im-swietej-jadwigi-krolowej-raba-wyzna/> (28.04.2020); Sprawozdanie z SKO, <http://www.spzyrzyn.pl/ucze/42-szkola/informacje/568-sprawozdanie-z-sko.html> (6.05.2020); Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II w Mielnie, <https://www.talentowisko.pl/podstawowa/szkola/sp-mielno/> (19.04.2020).

w Ozimku (2013–2016), SP w Ostaszewie (2013–2016), SP w Wilkowisku (2014–2016), SP im. Kornela Makuszyńskiego we Wronkach (2014–2016), SP im. Józefa Wybickiego w Parkowie (2015–2016), SP im. Jana Pawła II w Suchej Beskidzkiej (od 2016), SP im. Jana Pawła II w Śledziejowicach (2016 rok) oraz dwóch o nieokreślonych datach powstania (wpisy na ich stronach internetowych dowodzą, że SKO zostały założone przed 2016 rokiem, np. „co roku organizujemy w SKO...” bądź zapiski sprzed 2016 roku), tj. w Wyszynach i Zarębach³⁴.

Tabela 3.2 zawiera wykaz SKO działających na zasadach spółdzielczych w szkołach podstawowych w badanym okresie.

³⁴ Konkursy i osiągnięcia w Szkole Podstawowej w Miłocinie...; SKO na terenie działania Banku Spółdzielczego w Nałęczowie...; Szkolna Kasa Oszczędności w SP w Pobiedziskach, <http://pobiedziska.szkoła.pl/szkolna-kasa-oszczednosci/> (4.05.2020); Krótko o SKO, <https://sp.tymbark.pl/pl/865/0/krotko-o-sko.html> (29.04.2020); M. Mamak, P. Kowalczyk, *Dlaczego oszczędzam w SKO Banku Spółdzielczym w Limanowej*, <https://sp.tymbark.pl/pl/868/0/konkurs-%E2%80%9Edlaczego-oszczedzam-w-sko-w-banku-spoldzielczym-w-limano-wej%E2%80%9D-.html> (29.04.2020); Szkoła Podstawowa im. Leopolda Węgrzynowicza w Dobrej, http://www.spdobra.gminadobra.pl/?id=78290&location=f&msg=1&lang_id=PL (6.05.2020); Szkolna Kasa Oszczędzania...; SKO Wydrzyn, https://www.wydrzyn.pl/?page_id=562 (28.04.2020); Nowa szkoła w szeregach SKO, <https://bslesnica.pl/234/239/nowa-szkola-w-szeregach-sko.html> (30.04.2020); SKO Leśnica, <https://bslesnica.pl/103/239/sko.html?Page=4> (30.04.2020); Z życia szkoły, <https://sp3.ozimek.pl/53-z-zycia-szkoly.html> (30.04.2020); Wyniki konkursów, <https://bslesnica.pl/281/239/wyniki-konkursow-w-ramach-programu-talentowisko.html> (30.04.2020); SKO. Szkoła Podstawowa w Ostaszewie, <https://www.spo-staszewo.pl/sko> (4.05.2020); J. Łyszczarz, *Szkolna Kasa Oszczędności*, <http://zspwilkowisko.szkoła.net/szkola-podstawowa/szkolna-kasa-oszczednosci> (29.04.2020); Szkoła Podstawowa nr 2 im. Kornela Makuszyńskiego we Wronkach, <http://www.sp2wronki.pl/site,5,45,sko.html> (4.05.2020); SKO Parkowo, <http://www.spparkowo.pl/SKO.html> (5.05.2020); SKO Sucha, <https://www.zssucha.pl/content/szkolna-kasa-oszcz%C4%99dno%C5%9Bci> (6.05.2020); ZS w Suchej, <https://www.zssucha.pl/tagi/sko> (6.05.2020); Szkoła Podstawowa w Śledziejowicach, <https://sspsledziejowice.edupage.org/> (30.04.2020); Zasady funkcjonowania Szkolnych Kas Oszczędności (SKO) pod patronatem Małopolskiego Banku Spółdzielczego, <https://sspsledziejowice.edupage.org/text35/> (30.04.2020); Oszczędzamy w SKO, <http://spwyszyny.budzyn.pl/97-sko-15.html> (6.05.2020); Koła zainteresowań, <https://pspzareby.edupage.org/kruzky/> (30.04.2020).

Tabela 3.2. Szkolne Kasy Oszczędności na zasadach spółdzielczych w szkołach podstawowych w latach 1989–2011

Województwo	Szkoła	Miejscowość	Bank Spółdzielczy	Rok założenia
Dolnośląskie	–	–	–	–
Kujawsko-pomorskie	Szkoła Podstawowa	Ostaszewo	Bank Spółdzielczy w Toruniu – Oddział w Łysomicach	2013
Lubelskie	Szkoła Podstawowa im. Wandy Chotomskiej	Bogucin	Bank Spółdzielczy w Nałęczowie	2008
Lubelskie	Szkoła Podstawowa	Czesławice	Bank Spółdzielczy w Nałęczowie	1999 reaktywacja (2012 likwidacja)
Lubelskie	Szkoła Podstawowa im. Janusza Korczaka	Drzewce	Bank Spółdzielczy w Nałęczowie	1999 reaktywacja
Lubelskie	Szkoła Podstawowa im. Stefana Żeromskiego	Karmanowice	Bank Spółdzielczy w Nałęczowie	1999 reaktywacja
Lubelskie	Szkoła Podstawowa im. Gen. Franciszka Kamińskiego	Maciejów Stary	Spółdzielczy Bank Powiatowy w Piaskach	2006
Lubelskie	Szkoła Podstawowa im. Polskich Olimpijczyków	Miłocin	Bank Spółdzielczy w Nałęczowie	1999 reaktywacja
Lubelskie	Szkoła Podstawowa	Masзки	Bank Spółdzielczy w Nałęczowie	1999 reaktywacja
Lubelskie	Szkoła Podstawowa	Ożarów	Bank Spółdzielczy w Nałęczowie	1927 / 1999 reaktywacja
Lubelskie	Szkoła Podstawowa	Piotrkowice	Bank Spółdzielczy w Nałęczowie	1966 / 1999 reaktywacja
Lubelskie	Szkoła Podstawowa	Rąblów	Bank Spółdzielczy w Nałęczowie	1999 reaktywacja
Lubelskie	Szkoła Podstawowa im. Bolesława Prusa	Sadurki	Bank Spółdzielczy w Nałęczowie	1999 reaktywacja
Lubelskie	Szkoła Podstawowa	Wola Przybysławska	Bank Spółdzielczy w Nałęczowie	1999 reaktywacja

Województwo	Szkoła	Miejscowość	Bank Spółdzielczy	Rok założenia
Lubelskie	Szkoła Podstawowa im. Adama Mickiewicza	Żyrzyn	Bank Spółdzielczy w Cycowie – Oddział w Żyrzynie	2009
Łódzkie	Szkoła Podstawowa	Białyn	Bank Spółdzielczy w Skierniewicach	2006
Łódzkie	Publiczna Szkoła Podstawowa	Wydrzyn	Bank Spółdzielczy w Wieluniu	2013
Małopolskie	Szkoła Podstawowa	Dobra	Bank Spółdzielczy w Limanowej	2011
Małopolskie	Szkoła Podstawowa im. Marii Konopnickiej	Harkabuz	Bank Spółdzielczy w Rabie Wyżnej	2011
Małopolskie	Szkoła Podstawowa	Jankowa	Bank Spółdzielczy w Grybowie – Oddział w Bobowej	1999
Małopolskie	Szkoła Podstawowa im. Karola Szymanowskiego	Osielec	Bank Spółdzielczy w Jordanowie	2007
Małopolskie	Szkoła Podstawowa im. Świętej Jadwigi Królowej	Raba Wyżna	Bank Spółdzielczy w Rabie Wyżnej	2009
Małopolskie	Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II	Sucha Beskidzka	Bank Spółdzielczy w Suchej Beskidzkiej	2016
Małopolskie	Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II	Śledziejowice	Małopolski Bank Spółdzielczy w Wieliczce	2016
Małopolskie	Szkoła Podstawowa	Tymbark	Bank Spółdzielczy w Limanowej	2011
Małopolskie	Szkoła Podstawowa	Wilkowisko	Bank Spółdzielczy w Limanowej	2014
Mazowieckie	Publiczna Szkoła Podstawowa im. Bolesława Chrobrego	Zaręby	Bank Spółdzielczy w Chorzeliach	przed 2016 (brak w źródłach dokładnej daty)

Województwo	Szkoła	Miejscowość	Bank Spółdzielczy	Rok założenia
Opolskie	Szkoła Podstawowa nr 3 im. Olimpijczyków i Paraolimpijczyków Polski	Ozimek	Bank Spółdzielczy w Leśnicy	2013
Podkarpackie	–	–	–	–
Podlaskie	–	–	–	–
Pomorskie	–	–	–	–
Śląskie	Szkoła Podstawowa im. Wilhelma Gawlikowicza	Bojszowy	Bank Spółdzielczy w Tychach	1960
Świętokrzyskie	–	–	–	–
Warmińsko-mazurskie	Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II ³⁵	Mielno	brak informacji o Banku Spółdzielczym	2009
Wielkopolskie	Szkoła Podstawowa im. Józefa Wybickiego	Park	Bank Spółdzielczy w Czarnkowie – Oddział w Rogoźnie	2015
Wielkopolskie	Szkoła Podstawowa im. Kazimierza Odnowiciela	Pobiedziska	Brak informacji o Banku Spółdzielczym	2011
Wielkopolskie	Szkoła Podstawowa nr 2 im. Kornela Makuszyńskiego	Wronki	Bank Spółdzielczy we Wronkach	2014
Wielkopolskie	Szkoła podstawowa im. Mikołaja Kopernika	Wyszyna	brak informacji o Banku Spółdzielczym	przed 2016 (brak w źródłach dokładnej daty)
Zachodnio-pomorskie	–	–	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł zawartych w przypisach nr 31–34.

Tabela 3.2 przedstawia liczbę SKO objętych badaniami. Są to odrębne organizacje uczniowskie, działające na zasadach spółdzielczych. Oprócz wymienionych wyżej odnalazłam jeszcze trzy organizacje tego typu, ale funkcjonujące w ramach spółdzielni uczniowskich: „Promyk” w Lubartowie (w SKO od 1997); „Spółdzielnia Uczniowska” w Czarnkowie (w SKO od 1999); „Jutrzenka” w Kobiórze. Nie umieszczałam ich

³⁵ Jako jedyna Szkolna Kasa Oszczędności ma swoją nazwę: „Grosik”.

w powyższej tabeli, ponieważ nie ma o nich żadnych innych informacji. Zatem analizie poddałam 33 Szkolne Kasy Oszczędności działające na zasadach spółdzielczych jako samodzielne organizacje szkolne.

Dane zawarte w powyższej tabeli wskazują na to, że w większości Szkolne Kasy Oszczędności funkcjonują na podstawie współpracy z bankiem spółdzielczym. Tylko jedna z nich jest organizacją długiego trwania – Szkolna Kasa Oszczędności w miejscowości Bojszowy, pozostałe zostały założone bądź reaktywowane po transformacji ustrojowej. Ponadto powyższe dane dowodzą, że SKO cieszyły się zainteresowaniem szkół podstawowych usytuowanych głównie na wsiach (dwie SKO i jedna SKO w osadzie). Tylko cztery SKO działały w szkołach podstawowych usytuowanych w miastach. Najwięcej SKO odnalazłam w województwie lubelskim (13), małopolskim (9) i wielkopolskim (4). Pojedyncze organizacje istniały w województwie łódzkim (2), kujawsko-pomorskim (1), mazowieckim (1), opolskim (1), śląskim (1) i warmińsko-mazurskim (1). W pozostałych sześciu województwach (tj. dolnośląskim, podkarpackim, podlaskim, pomorskim, świętokrzyskim, zachodniopomorskim) nie stwierdzono istnienia SKO.

Przetrwanie i powoływanie Szkolnych Kas Oszczędności w szkołach podstawowych w latach 1989–2016 świadczy o ich walorach wychowawczych i edukacyjnych nie tylko dla pojedynczego ucznia, ale też dla placówki oświatowej. Obie zalety przenikały się w działaniu, o czym świadczy rozmaita aktywność podejmowana przez uczestników Szkolnych Kas Oszczędności.

Do pierwszej z nich zalicza się organizację wydarzeń szkolnych przez samych uczestników Szkolnych Kas Oszczędności. W latach 1989–1999 uczniowie kontynuowali tradycję obchodzenia raz w roku w październiku Światowego Dnia Oszczędzania, która polegała na promowaniu idei oszczędzania środków finansowych. Uczniowie z tej okazji wykonywali gazetki szkolne, plakaty opisujące i propagujące korzyści nierozrzutności. Poświadczają to zapisy na stronach internetowych szkół w Ożarowie, w Piotrkowicach i w SP im. Wilhelma Gawlikowicza w Bojszowach.

Lata 2000–2010 dowodzą wprowadzenia znacznych urozmaiceń obejmujących nie tylko zbieranie pieniędzy, ale również dbanie o przyrodę. Uczniowie należący do SKO oprócz obchodzenia Światowego Dnia Oszczędzania zaczęli organizować konkursy ekologiczne polegające na oszczędzaniu energii, wody, gazu i zbiorce makulatury, baterii, nakrętek czy puszek. Trudniły się tym SKO w: SP w Woli Przybysławskiej, Drzewcach w SP im. Janusza Korczaka, SP im. Świętej Jadwigi Królowej w Rabie Wyżnej, Mielnie w SP im. Jana Pawła II, Osielcu w SP im. Karola Szymanowskiego, Żyrzynie w SP im. Adama Mickiewicza. Co roku organizowane były konkursy polegające na wytypowaniu mistrzów oszczędzania poprzez współzawodnictwa między

klasami i indywidualne. Popularne były one w SP nr 3 im. Olimpijczyków i Paraolimpijczyków Polski w Ozimku, SP im. Świętej Jadwigi Królowej w Rabie Wyżnej, SP im. Karola Szymanowskiego w Osielcu, SP im. Gen. Franciszka Kamińskiego w Maciejowie Starym, SP im. Adama Mickiewicza w Żyrzynie i SP w Dobrej. Ogłaszane były też konkursy plastyczne (plakaty, gazetki szkolne) o tej tematyce, które chętnie inicjowali uczniowie w Bogucinie czy w Jankowej.

W kolejnych latach, tj. 2011–2016, pojawiły się nowe formy promowania tejże idei. Do nich zaliczyć można organizację przedstawień o tematyce oszczędzania, w których specjalizowały się SKO w: SP im. Świętej Jadwigi Królowej w Rabie Wyżnej, SP im. Jana Pawła II w Mielnie oraz SP Jankowej (jako rozbudowa własnej aktywności). Organizowano też konkursy, takie jak na najciekawsze logo dla SKO w Suchoj Beskidzkiej czy na GIF-a oznaczającego radość z oszczędzania we Wronkach w SP nr 2 im. Kornela Makuszyńskiego. Konkursy plastyczno-techniczne polegające na wykonaniu najciekawszej skarbonki bądź plakatu dominowały w SP im. Świętej Jadwigi Królowej w Rabie Wyżnej, SP im. Jana Pawła II w Mielnie, SP w Ostaszewie i SP w Jankowej, a współzawodnictwa na rymowanki pojawiły się w Maciejowie Starym w SP im. Generała Franciszka Kamińskiego, w SP im. Adama Mickiewicza w Żyrzynie, SP im. Wilhelma Gawlikowicza w Bojszowach i SP w Piotrkowicach. Natomiast oszczędzanie w piosenkach i przysłowiach pojawiło się w rozgrywkach między uczniami w SP w Jankowej³⁶.

Do drugiej aktywności zaliczyć można atrakcje organizowane przez banki spółdzielcze sprawujące pieczę nad SKO. Banki Spółdzielcze w latach 1989–2016 odgrywały znaczącą rolę dla SKO w szkole, od nich bowiem zależała cała organizacja inicjatywy. Wspomagały młodych ludzi i nauczycieli w zakresie merytorycznym (m.in. prowadzeniu rachunku oszczędnościowego, prowadzeniu książeczek oszczędnościowych, sporządzaniu rocznego sprawozdania) i urozmaicały uczestnictwo w SKO. Badaniami zostały objęte następujące banki spółdzielcze³⁷: w Nałęczowie³⁸ (mający

³⁶ Historia Szkoły Podstawowej w Ożarowie...; Szkolna Kasa Oszczędności...; SKO na terenie działania Banku Spółdzielczego w Nałęczowie...; Historia Szkoły w Piotrkowicach...; Szkolna Kasa Oszczędności w Bojszowach...; Szkolna Kasa Oszczędności...; Eko-pracownia...

³⁷ W związku z działalnością SKO w tym podrozdziale przedstawiłam również problematykę banków spółdzielczych, ponieważ SKO funkcjonujące na zasadach spółdzielczych musiały współpracować z bankami spółdzielczymi. Umieszczenie krótkiej problematyki banków spółdzielczych w tym miejscu jest więc zabiegiem celowym, chociaż wspieraniu spółdzielczości uczniowskiej przez ruch spółdzielczy dorosłych jest poświęcony rozdział VI.

³⁸ Bank Spółdzielczy w Nałęczowie. SKO na terenie działania Banku Spółdzielczego w Nałęczowie, <https://bsnaieczow.pl/sko.html> (7.05.2020); Szkolna Kasa Oszczędności Raba Wyżna...; Konkurs plastyczny...; Wykonawcy najciekawszych skarbonek...; Wyniki quizu Historia

pod opieką 11 SKO, tj. w: SP im. Polskich Olimpijczyków w Miłocinie, SP im. Wandy Chotomskiej w Bogucinie, SP w Ożarowie, SP w Woli Przybysławskiej, SP w Czesławicach, SP im. Janusza Korczaka w Drzewcach, SP im. Bolesława Prusa w Sadurkach, SP w Maszkach, SP w Rąbłowie, SP im. Stefana Żeromskiego w Karmanowicach, SP w Piotrkowicach), w Limanowej³⁹ (mający pod opieką trzy SKO, tj. w: SP w Wilkowsku, SP w Tymbarku, SP w Dobrej), w Rabie Wyżnej⁴⁰ (mający pod opieką dwie SKO, tj. w: SP im. Marii Konopnickiej w Harkabuzie i SP im. Świętej Jadwigi Królowej w Rabie Wyżnej), w Chorzeliach⁴¹ (obejmuje SKO w PSP im. Bolesława Chrobrego Zarębach), w Leśnicy⁴² (obejmuje SKO w SP nr 3 im. Olimpijczyków i Paraolimpijczyków Polski w Ozimku), w Wieluniu⁴³ (SKO w PSP w Wydrzynie), w Małopolskim Banku Spółdzielczym w Wieliczce⁴⁴ (SKO w SP im. Jana Pawła II w Śledziejowicach), w Pobiedziskach⁴⁵ (SKO w SP im. Kazimierza Odnowiciela w Pobiedziskach), w Jordanowie⁴⁶ (SKO w SP im. Karola Szymanowskiego w Osielcu), w Piskach z oddziałem w Wysokim (SKO w SP im. Gen. Franciszka Kamińskiego w Maciejowie Starym)⁴⁷, w Toruniu z oddziałem w Łysomicach⁴⁸ (SKO w SP w Ostaszewie), w Skierniewicach⁴⁹

Banku Spółdzielczego...; Wyniki quizu na temat oszczędzania...; Wyniki quizu pojęcia bankowe...; Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II w Mielnie...; Szkolna Kasa Oszczędnościowa...; Sprawozdanie z SKO...; Nowa szkoła w szeregach SKO...; SKO Leśnica...; Z życia szkoły...; Wyniki konkursów...; Szkolna Kasa Oszczędności Maciejów...; Szkoła Podstawowa im. Leopolda Węgrzynowicza w Dobrej...; Szkoła Podstawowa im. Wandy Chotomskiej w Bogucinie...; Inne działania, <http://www.szkołabogucin.garbow.pl/nasza-szkola/inne-dzialania.html> (28.04.2020); Organizacja szkolna. Szkolna Kasa Oszczędności w Jankowej...; SKO Sucha...; ZS w Suchej...; Szkoła Podstawowa nr 2 im. Kornela Makuszyńskiego we Wronkach...

³⁹ Bank Spółdzielczy w Limanowej. SKO, <https://www.bs.limanowa.pl/sko> (7.05.2020).

⁴⁰ Bank Spółdzielczy w Rabie Wyżnej, <https://bsrabawyzna.pl/> (7.05.2020).

⁴¹ Bank Polskiej Spółdzielczości. Pierwszaki z SKO, <https://www.bankbps.pl/o-grupie-bps/aktualnosci/pierwszaki-z-sko> (7.05.2020).

⁴² Bank Spółdzielczy w Leśnicy. SKO, <https://bslesnica.pl/103/239/sko.html> (7.05.2020).

⁴³ Brak informacji na stronie banku spółdzielczego o SKO – informacje pozyskałam ze strony internetowej szkoły, w której działa.

⁴⁴ Małopolski Bank Spółdzielczy w Wieliczce. Historia SKO, <https://www.mbsw.pl/historia-sko> (7.05.2020).

⁴⁵ Brak informacji na stronie banku spółdzielczego o SKO – informacje pozyskałam ze strony internetowej szkoły, w której działa.

⁴⁶ Bank Spółdzielczy w Jordanowie. O banku, <http://bsjordanow.pl/o-banku> (7.05.2020).

⁴⁷ Spółdzielczy Bank Powiatowy w Piskach. SKO, <https://www.sbpipiaski.pl/sko.html> (7.05.2020).

⁴⁸ Bank Spółdzielczy w Toruniu. SKO, <https://www.bstorun.pl/produkt/sko> (7.05.2020).

⁴⁹ SKO w Banku Spółdzielczym w Skierniewicach, <https://www.bsskierniewice.pl/aktualnosci/sko-w-banku-spoldzielczym-w-skierniewicach.html> (7.05.2020).

(SKO w SP w Białyninie), w Czarnkowie – oddział w Rogoźnie⁵⁰ (SKO w SP im. Józefa Wybickiego w Parkowie, we Wronkach⁵¹ (SKO w SP nr 2 im. Kornela Makuszyńskiego we Wronkach), w Cycowie – oddział w Żyrzynie⁵² (SKO w SP im. Adama Mickiewicza w Żyrzynie), w Suchej Beskidzkiej⁵³ (SKO w SP im. Jana Pawła II w Suchej Beskidzkiej), w Tychach⁵⁴ (SKO w SP im. Wilhelma Gawlikowicza w Bojszowach), w Grybowie – oddział w Bobowej⁵⁵ (SKO w SP w Jankowej) oraz nieokreślonych bankach spółdzielczych, tzn. SKO w SP im. Jana Pawła II w Mielnie i w SP im. Mikołaja Kopernika w Wyszynie. Z przytoczonych informacji obejmujących zakres działania w Szkolnych Kasach Oszczędności wynika, że były organizatorami różnych przedsięwzięć, które wymieniam poniżej.

W latach 1989–1999 prawdopodobnie przez Bank Spółdzielczy w Nałęczowie organizowany był konkurs na projekt kalendarzyka o oszczędzaniu. Świadczy o tym zapis na jego stronie internetowej informujący o jego corocznym powoływaniu (czyli od 1999. To jedyna informacja zdobyta z materiałów źródłowych⁵⁶.

W latach 2000–2010 jedną z atrakcji był konkurs „Dziś oszczędzam w SKO, jutro w Banku Spółdzielczym”⁵⁷, ogłoszony po raz pierwszy prawdopodobnie w 1999 roku⁵⁸ przez niemal wszystkie powyższe banki spółdzielcze. Skierowany był do działających Szkolnych Kas Oszczędności i trwał zwykle od czerwca do kwietnia. Jego

⁵⁰ Bank Spółdzielczy w Czarnkowie, https://bsczarnkow.pl/?news&id_item=379 (7.05.2020).

⁵¹ Brak informacji na stronie banku spółdzielczego o SKO – informacje pozyskałam ze strony internetowej szkoły, w której działa.

⁵² Bank Spółdzielczy w Cycowie. SKO, <http://bscycow.pl/index.php?id=4&dzial=depozyty&prod=sko> (7.05.2020).

⁵³ Rachunek oszczędnościowo-rozliczeniowy dla SKO, <https://www.bssucha.pl/klienci-indywidualni/rachunki/rachunki-inne/rachunek-oszczednosciowo-rozliczeniowy-dla-sko> (7.05.2020).

⁵⁴ Szkolne Kasy Oszczędności (SKO), <https://www.bstychy.com.pl/klient-indywidualny/oszczednosci/szkolne-kasy-oszczednosci-sko/> (7.05.2020).

⁵⁵ Rachunek dla SKO, <http://www.bsgrybow.pl/firmy-i-urzed-y/oszczednosci-i-inwestycje/rachunki-oszczednosciowe/rachunek-dla-sko> (7.05.2020).

⁵⁶ SKO, <https://bsnaleczow.pl/sko.html> (7.05.2020).

⁵⁷ W tej części pracy zawarłam również konkursy organizowane przez banki spółdzielcze. Jest to także zabieg celowy, chociaż problematyce konkursów skierowanych do spółdzielni uczniowskich został poświęcony rozdział IV. Konkursy organizowane przez banki spółdzielcze są typowymi wydarzeniami skierowanymi tylko do Szkolnych Kas Oszczędności, stanowiącymi urozmaicenie ich działalności i pomagającymi w ich opisie. Nie stanowią odrębnej problematyki ze względu na niewystarczające materiały źródłowe.

⁵⁸ Jednak wszystkie zapisy o nim na stronach internetowych poszczególnych SKO zaczęły powstawać od 2000 r., dlatego ujęłam go w drugim przedziale czasowym.

stałymi uczestnikami byli uczniowie należący do Szkolnych Kas Oszczędności w powyższych szkołach, tj. w Bogucinie, Mielnie, Maciejowie Starym, Białyninie, Żyrzynie, Piotrkowicach, Czesławicach, Sadurkach, Rąbłowie, Drzewcach czy Jankowej. Bank Spółdzielczy w Nałęczowie ogłaszał współzawodnictwo polegające na zaprojektowaniu kalendarzyka o omawianej tematyce, a udział w nim brała SKO z Bogucina⁵⁹.

W latach 2011–2016 nadal organizowano konkurs „Dziś oszczędzam w SKO...”. Przystąpiły do niego: SKO w Ozimku w SP nr 3 im. Olimpijczyków i Paraolimpijczyków Polski, w Wydrzynie w PSP, w SP im. Marii Konopnickiej w Harkabuzie, SP im. Józefa Wybickiego w Parkowie oraz SP im. Mikołaja Kopernika w Wyszynie. Była też kontynuacja konkursu na projekt kalendarzyka i udział w nim wzięły SKO w Drzewcach ze: SP im. Janusza Korczaka, SP w Maszkach, SP z Piotrkowic, SP im. Bolesława Prusa w Sadurkach, SP z Woli Przybysławskiej i SP im. Polskich Olimpijczyków z Miłocina. Banki organizowały członkom Szkolnych Kas Oszczędności lekcje w swoich siedzibach, tj. dla SKO przynależących do banku w Nałęczowie (skorzystała z tego SKO w Rąbłowie w SP), dla SKO przynależących do banku w Leśnicy (skorzystała z tego SKO z Ozimka w SP nr 3 im. Olimpijczyków i Paraolimpijczyków Polski), dla SKO w banku w Chorzeli (skorzystała z tego SKO w Zarębach w PSP im. Bolesława Chrobrego). Quizy i współzawodnictwa o historii danego banku spółdzielczego przygotowali dla młodych ludzi bank w Rabie Wyżnej (dla SKO w Rabie Wyżnej w SP im. Świętej Jadwigi Królowej i SP im. Marii Konopnickiej w Harkabuzie), w Limanowej (dla SKO w Dobrej w SP), w Toruniu (dla SKO w Ostaszewie w SP i w SP w Tymbarku) i Leśnicy (dla SKO w Ozimku w SP nr 3 im. Olimpijczyków i Paraolimpijczyków Polski). Popularna była też organizacja konkursów w malowaniu, ozdabianiu bądź wykonywaniu skarbonek, np. przez Bank w Tychach (dla SKO w Bojszowach w SP im. Wilhelma Gawlikowicza) i w Toruniu (dla SKO w Ostaszewie w SP), w Nałęczowie (dla SKO w Rąbłowie w SP i Piotrkowicach w SP im. Adama Mickiewicza) czy w Rabie Wyżnej (dla SKO w Rabie Wyżnej w SP im. Świętej Jadwigi Królowej), które później tworzyły wystawę w szkole. Prowadzone były również lekcje w bankach, informujące o specyfice pracy w takich miejscach, przedstawiające formy

⁵⁹ Inne działania...; SKO na terenie działania Banku Spółdzielczego w Nałęczowie...; Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II w Mielnie...; Szkolna Kasa Oszczędności Maciejów...; Szkolna Kasa Oszczędzania...; Historia Szkoły w Piotrkowicach...; Sprawozdanie z SKO...; Rozstrzygnięcie konkursu na skarbonekę...; Szkoła Podstawowa w Sadurkach...; Szkolna strona, <http://spdrzewce.szkolnastrona.pl/> (30.04.2020); Eko-pracownia...; Organizacja szkolna. Szkolna Kasa Oszczędności w Jankowej...

oszczędzania, opowiadające o historii pieniądza. Taką działalność edukacyjną prowadził m.in. Bank w Leśnicy, Nałęczowie, w Limanowej oraz w Grybowie⁶⁰.

Niemal wszystkie banki spółdzielcze objęte badaniami zamieszczały na swojej stronie internetowej bądź na stronach szkół, których były patronami, informacje o dofinansowaniu: wycieczek, zakupu potrzebnych przedmiotów do placówek oświatowych oraz nagród za udział w konkursach. Udostępniały materiały edukacyjne o historii pieniądza, funkcji pieniądza i działalności banku oraz korzyściach wynikających z oszczędzania w SKO bądź, jak wyżej napisano, o prowadzonej lekcji. Takie spotkania edukacyjne miały nie tylko wymiar dydaktyczny, ale wychowawczy i popularyzacyjny dla szkół, które organizowały u siebie Szkolne Kasy Oszczędności.

Tego typu edukacja finansowa sprzyjała rozwijaniu umiejętności szeroko rozumianego oszczędzania (pieniędzy, surowców wtórnych, żywności, przyrody). Korzyścią dla uczniów był nie tylko zarobek ze sprzedaży surowców wtórnych, ale również nabycie umiejętności w zakresie poszanowania przyrody. Zbieranie uczy wytrwałości w dążeniu do celu, systematyczności, rozważnego wydawania swoich funduszy, korzystania z usług banku. Dzięki udziałowi w konkursach rozwijają się predyspozycje i zdolności (np. konkurs na GIF-a wymagał znajomości komputera, kształtował poczucie estetyki). Osiągnięcie mistrzostwa w oszczędzaniu wymagało silnej woli, a rymowanki i przedstawienia rozwijały twórczość i talenty⁶¹. Wszystko to przygotowywało młodych ludzi do dorosłego życia i wyposażało uczniów w pożądane umiejętności.

Powodem udziału dzieci w Szkolnych Kasach Oszczędności była chęć podtrzymania tradycji oraz korzyści edukacyjne i materialne dla uczniów i szkoły. Początkowo

⁶⁰ Nowa szkoła w szeregach SKO...; SKO Leśnica...; Z życia szkoły...; Wyniki konkursów...; Szkolna Kasa Oszczędzania...; SKO Wydrzyn...; Szkoła Podstawowa im. Marii Konopnickiej w Harkabuzie. SKO, <http://www.spharkabuz.rabawyzna.pl/index.php/sko> (27.04.2020); Regulamin Szkolnej Kasy Oszczędności przy Szkole Podstawowej im. M. Konopnickiej w Harkabuzie, <https://www.spharkabuz.rabawyzna.pl/skolna-kasa-oszczednosci.html> (28.04.2020); SKO Parkowo...; Oszczędzamy w SKO...; Eko-pracownia...; SKO na terenie działania Banku Spółdzielczego w Nałęczowie...; Historia Szkoły w Piotrkowicach...; Szkoła Podstawowa w Sadurkach...; Szkolna Kasa Oszczędności...; Konkursy i osiągnięcia w Szkole Podstawowej w Miłocinie...; Koła zainteresowań...; Szkolna Kasa Oszczędności Raba Wyżna...; Konkurs plastyczny...; Wykonawcy najciekawszych skarbonek...; Wyniki quizu Historia Banku Spółdzielczego...; Wyniki quizu na temat oszczędzania...; Wyniki quizu pojęcia bankowe...; Szkoła Podstawowa im. Leopolda Węgrzynowicza w Dobrej...; SKO. Szkoła Podstawowa w Ostaszewie...; Krótko o SKO...; M. Mamak, P. Kowalczyk, *Dlaczego oszczędzam w SKO...*; Szkolna Kasa Oszczędności w Bojszowach...

⁶¹ A. Prus, *Problematyka oszczędzania w wierszykach i rymowankach członków Szkolnych Kas Oszczędności w szkołach podstawowych*, „Pedagogika. Studia i rozprawy”, 2019, t. XXVIII, s. 257–267.

SKO polegały na gromadzeniu pieniędzy na koncie bankowym. Lata 2000. wskazują, że rozszerzyły one swoją działalność o oszczędzanie szeroko rozumianej przyrody (edukacja ekologiczna). Popularyzacja oszczędzania w placówkach oświatowych polegała na organizowaniu wydarzeń artystycznych o takiej tematyce i konkursów z nagrodami. Hasła reklamujące, gazetki szkolne i rozgrywki także wpisywały się w propagowanie SKO. Istotną rolę w ich prowadzeniu odgrywały Banki Spółdzielcze. To one pomagały organizować takie inicjatywy, udzielały wsparcia merytorycznego i nierzadko organizowały dla swoich członków rozrywki w formie konkursów.

Uczniowie w szkołach podstawowych mogli wybierać spośród różnych organizacji uczniowskich, wśród których były dwa zrzeszenia spółdzielcze. Były nimi spółdzielnie uczniowskie i/lub Szkolne Kasy Oszczędności, oparte na zasadach spółdzielczych. Analiza wykazała, że w latach 1989–2016 tylko w trzech placówkach działały one równocześnie. Działalność ruchu spółdzielczego została utrzymana w Polsce w latach 1989–2016, o czym świadczy istnienie spółdzielni uczniowskich wraz ze zróżnicowanymi formami działalności gospodarczych, kulturalno-edukacyjnych i społecznych oraz Szkolnymi Kasami Oszczędności.

4. Spółdzielnie uczniowskie w szkołach ponadpodstawowych

4.1. Formy działalności gospodarczej

W podrozdziale przedstawiłam formy działalności gospodarczej spółdzielni uczniowskich w szkołach ponadpodstawowych na terenie Polski w latach 1989–2016. Analiza obejmowała 41 zrzeszeń szkolnych prowadzących różne formy działalności gospodarczej. Tabela 4.1 zawiera wykaz spółdzielni uczniowskich w szkołach ponadpodstawowych objętych analizami we wskazanym okresie.

Tabela 4.1. Spółdzielnie uczniowskie w szkołach ponadpodstawowych w latach 1989–2016

Województwo	Nazwa spółdzielni uczniowskiej	Szkoła	Miejscowość	Rok założenia
Dolnośląskie	„Wiewiórek”	Zespół Szkół Publicznych im. Tkaczy Chełmskich	Chełmsk Śląski	2015 (prawdopodobnie)
Kujawsko-pomorskie	–	–	–	–
Lubelskie	„Junior”	Gimnazjum nr 1 im. Króla Bolesława Chrobrego	Łączna	2005
Lubelskie	„Karmelka”	Gimnazjum nr 2	Lubartów	1986
Lubelskie	„Przyszłość”	Zespół Szkół Ekonomicznych	Tarnogród	1962
Lubelskie	„spółdzielnia uczniowska” – brak nazwy własnej	Zespół Szkół im. Zygmunta Chmielewskiego	Nałęczów	1930

Województwo	Nazwa spółdzielni uczeniowskiej	Szkoła	Miejscowość	Rok założenia
Lubelskie	„spółdzielnia uczeniowska” – brak nazwy własnej	Zespół Szkół nr 3	Hrubieszów	1964
Lubuskie	„Smakołyki”	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 4 im. Jana Pawła II	Nowa Sól	2015
Łódzkie	„Kramik”	Publiczne Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza	Rasy	2001
Małopolskie	„Amigos”	Gimnazjum Gminne	Rajsko	2009
Małopolskie	„Chatka Puchatka”	Zespół Szkolny Podstawowo- -Gimnazjalny nr 1	Chełmek	2004 (reaktywacja)
Małopolskie	„Miodzio”	Zespół Szkół Samorządowych	Sułkowice Bołęcina	2014
Małopolskie	„Plastus”	Zespół Szkół	Ryczów	lata 90.
Małopolskie	„Rockefeller”	Zespół Szkół Ekonomicznych nr 2	Kraków	1963
Małopolskie	„Sezam”	Zespół Szkół	Dzieduszyce	2005
Małopolskie	„Sknerus”	Zespół Szkół Społecznych nr 1	Kraków	2006
Małopolskie	„spółdzielnia uczeniowska” – brak informacji o nazwie	Zespół Szkół Niepublicznych	Tarnów	2005
Małopolskie	„spółdzielnia uczeniowska” – brak nazwy własnej	Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego	Andrychów	około 2016
Małopolskie	„Szarotka”	Zespół Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego	Jordanów	około 1968
Małopolskie	„Winien-ma”	Zespół Szkół Hotelarsko- Turystycznych	Zakopane	1989

Województwo	Nazwa spółdzielni uczniowskiej	Szkoła	Miejscowość	Rok założenia
Małopolskie	„Zorza”	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych im. Witolda Witosa	Giebułtów	1971
Mazowieckie	„Company”	Zespół Szkół Zawodowych nr 3 im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego	Ostrołęka	2011
Mazowieckie	„Ekonomik”	Zespół Szkół Zawodowych nr 4 im. Adama Chętnika	Ostrołęka	1995
Mazowieckie	„Pychotka”	Zespół Szkół Specjalnych nr 105 im. Kazimierza Kirejczyka	Warszawa	2016
Mazowieckie	„Smakuś”	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 5	Siedlce	2016
Mazowieckie	„Talarki”	Zespół Szkół Powiatowych	Łyse	brak daty powstania w materiałach źródłowych
Opolskie	–	–	–	–
Podkarpackie	„Grosik”	Zespół Szkół	Januszkowice	2008
Podkarpackie	„Jedność”	Zespół Szkół	Pustków	przed 1998
Podkarpackie	„Jutrzenka”	Zespół Szkół	Nagawczyna	przed 2004
Podkarpackie	„Krokus”	Zespół Szkół	Zawada	(1958) od 1989 SU nazywa się „Krokus”
Podkarpackie	„Pszczółka”	Zespół Szkół	Paszczyna	przed 1989
Podkarpackie	„Ptyś”	Zespół Szkół nr 4	Jasło	prawdopodobnie od 2010
Podlaskie	–	–	–	–
Pomorskie	–	–	–	–
Śląskie	„Emma”	Gimnazjum nr 2	Wodzisław Śląski	2015

Województwo	Nazwa spółdzielni uczniowskiej	Szkoła	Miejscowość	Rok założenia
Śląskie	„Łasuch”	Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy	Lubliniec	1994
Śląskie	„Pod Kopytkiem”	Zespół Szkół Spożywczych	Zabrze	2014
Śląskie	„U Pasika”	Zespół Szkół Ekonomiczno-Usługowych	Rybnik	2008
Świętokrzyskie	„Dziupla”	Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 29	Kielce	1999
Świętokrzyskie	„Pszczółka”	Gimnazjum	Złota	1949
Warmińsko-mazurskie	„Akacja”	Zespół Szkół	Reszel	2011
Warmińsko-mazurskie	„Modraczek”	Zespół Placówek Edukacyjnych	Olsztyn	2016
Wielkopolskie	„Vzór”	Zespół Szkół Mechanicznych im. Komisji Edukacji Narodowej	Poznań	około 1989
Zachodniopomorskie	„Trio”	Zespół Szkół nr 8 im. S. Staszica	Szczecin	prawdopodobnie w 2003

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł zawartych w bibliografii.

Analizą objęto 41 spółdzielni uczniowskich. Najwięcej kooperatyw istniało w województwach małopolskim (12), podkarpackim (6), lubelskim (5), mazowieckim (5) i śląskim (4). Pojedyncze funkcjonowały w województwach dolnośląskim (1), lubuskim (1), łódzkim (1), wielkopolskim (1), zachodniopomorskim (1) oraz po dwie w świętokrzyskim (2) i warmińsko-mazurskim (2). Materiały źródłowe nie wskazywały na istnienie spółdzielni uczniowskich w czterech województwach: kujawsko-pomorskim, opolskim, podlaskim i pomorskim. Cztery na pięć (piąta została założona w 2005) spółdzielni uczniowskich w województwie lubelskim zostało założonych jeszcze przed 1989 rokiem. Były to spółdzielnie uczniowskie w Nałęczowie (1930), Tarnogrodzie (1962), Hrubieszowie (1964) i Lubartowie (1986). W województwie małopolskim trzy spółdzielnie uczniowskie – w Krakowie (1963), Jordanie (około 1968) i Giebułtowie (1971) – zaczęły swoją działalność przed transformacją ustrojową. Spółdzielnie uczniowskie w Paszczynie (przed 1989) i Zawadzie

(1958/1989) w województwie podkarpackim także należały do zrzeszeń, które można nazwać organizacjami długiego trwania.

W latach 90. XX wieku powstało siedem takich zrzeszeń szkolnych. Były to spółdzielnie uczniowskie w Ryczowie (woj. małopolskie), Zakopanem (woj. małopolskie), Ostrołęce (woj. mazowieckie), Pustkowie (woj. podkarpackie), Zawadzie (woj. podkarpackie), Lublińcu (woj. śląskie), Kielcach (woj. świętokrzyskie) i Poznaniu (woj. wielkopolskie). Najmłodszymi zrzeszeniami, które rozpoczęły swoją działalność w latach 2011–2016, były kooperatywy szkolne w województwie małopolskim w Sulkowicach Bołęcinie (2014) i Andrychowie (ok. 2016). W 2016 roku zostały założone w Warszawie i Siedlcach w województwie mazowieckim. Podobnie w tym samym okresie powstały spółdzielnie uczniowskie w województwie śląskim w Zabrze (2014) i Wodzisławiu Śląskim (2015) oraz w województwie warmińsko-mazurskim w Olsztynie (2016). Podsumowując, z ogólnej liczby 41 zrzeszeń szkolnych 9 zostało założonych przed 1989 rokiem, 7 powstało w latach 90. XX wieku, 19 – w latach 2000–2010, a 6 spółdzielni uczniowskich należało do najnowszych kooperatyw powstałych w latach 2011–2016.

Najbardziej popularną formą działalności zrzeszeń szkolnych w szkołach ponadpodstawowych, podobnie jak podstawowych, był sklepik szkolny. Taką aktywność gospodarczą wybrało 37¹ spółdzielni uczniowskich. Dla niektórych była to jedyna forma działalności, a dla pozostałych jedną z wybranych możliwości prowadzenia spółdzielczej firmy. Sklepik szkolny był jedyną formą działalności gospodarczej dla następujących zrzeszeń szkolnych: „Pszczółka” w Zespole Szkół w Paszczynie, spółdzielnia uczniowska w Zespole Szkół nr 3 w Hrubieszowie, „Karmelka” w Gimnazjum nr 2 w Lubartowie, „Plastus” w Zespole Szkół w Ryczowie, „Łasuch” w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Lublińcu, „Dziupła” w Zespole Szkół Ogólnokształcących nr 29 w Kielcach, „Junior” w Gimnazjum nr 1 im. Króla Bolesława Chrobrego w Łęcznej, „Sknerus” w Zespole Szkół Społecznych nr 1 w Krakowie, „Talarki” w Zespole Szkół Powiatowych w Łysych, „Miodzio” w Zespole Szkół Samorządowych w Sulkowicach Bołęcinie, „Smakołyki” w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych nr 4 im. Jana Pawła II w Nowej Soli, „Wiewiórek” w Zespole Szkół Publicznych

¹ Zgromadzone materiały źródłowe dokumentują, że dla 15 spółdzielni uczniowskich sklepik szkolny był jedyną formą działalności, na której opierały swoje istnienie. Dla 21 zwykle był jedną z wielu prowadzonych form aktywności. Wątpliwą kwestią okazała się działalność jednej spółdzielni uczniowskiej, tj. zrzeszenia szkolnego niemającego nazwy własnej w Zespole Szkół Niepublicznych w Tarnowie. Na stronie internetowej tejże szkoły widnieje zapis o utworzeniu spółdzielni uczniowskiej jako jednej z form organizacji czasu wolnego. Wnioskuje, że opierała się na prowadzeniu sklepiku szkolnego, czyli najczęstszej aktywności w Polsce w latach 1989–2016 w placówkach, dlatego liczba sklepików szkolnych wynosi 37.

im. Tkaczy Chełmskich w Chełmsku Śląskim, spółdzielnia uczniowska w Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego w Andrychowie, „Pychotka” w Zespole Szkół Specjalnych nr 105 im. Kazimierza Kirejczyka w Warszawie i „Smakuś” w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych nr 5 w Siedlcach.

Łączenie sklepiku szkolnego z prowadzeniem innej działalności gospodarczej obrały pozostałe zrzeszenia, tj. Spółdzielnia Uczniowska w Zespole Szkół im. Zygmunta Chmielewskiego w Nałęczowie ze sprzedażą pieczywa, kawiarenką i punktem ksero; „Przyszłość” w Zespole Szkół Ekonomicznych w Tarnogrodzie z bufetem i punktem ksero; „Ekonomik” w Zespole Szkół Zawodowych nr 4 w Ostrołęce z bufetem i obsługą uroczystości; „Ptyś” w Zespole Szkół nr 4 w Jaśle z bufetem; „Winien-Ma” w Zespole Szkół Hotelarsko-Turystycznych w Zakopanem z kawiarnią i cateringiem; „Rockefeller” w Zespole Szkół Ekonomicznych nr 2 w Krakowie z usługami i kawiarnią; „U Pasika” w Zespole Szkół Ekonomiczno-Usługowych w Zabrze z kawiarenką; „Grosik” w Zespole Szkół w Januszkowicach, „Modraczek” w Zespole Placówek Edukacyjnych w Olsztynie oraz „Emma” w Gimnazjum nr 2 Wodzisławiu Śląskim z usługami; „Kramik” w Publicznym Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Drużbicach, „Trio” w Zespole Szkół nr 8 im. Stanisława Staszica oraz „Akacja” w Zespole Szkół w Reszlu z usługami i wytwórstwem; „Zorza” w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych im. Witolda Witosa w Giebułtowie, „Chatka Puchatka” w Zespole Szkolnym Podstawowo Gimnazjalnym nr 1 w Chełmku i „Sezam” w Zespole Szkół w Dziaduszykach z wytwórstwem; „Jutrzenka” w Zespole Szkół w Nagawczynie z usługami krawiec-kimi; „Pszczółka” w Złotej, „Jedność” w Zespole Szkół w Pustkowie oraz „Krokus” w Zespole Szkół Zawadzie ze Szkolną Kasą Oszczędności. Największą liczbą profesji wykazały się „Szarotka” w Zespole Szkół w Jordanowie – łącząca prowadzenie sklepiku szkolnego z wytwórstwem, uprawą roślin, organizacją imprez czy SKO, a także Spółdzielnia Uczniowska w Zespole Szkół Niepublicznych w Tarnowie – łącząca prowadzenie sklepiku szkolnego z organizacją czasu wolnego.

W szkołach ponadpodstawowych sklepik był zatem jedyną formą aktywności w 15 placówkach, a dla 22 stanowił jedną z możliwych form działalności gospodarczej. Jak już wspomniałam, zarówno w szkołach podstawowych, jak i ponadpodstawowych sklepik szkolny przeważał nad innymi aktywnościami gospodarczymi prowadzonymi w spółdzielniach uczniowskich. Różnica polegała na tym, że w szkołach ponadpodstawowych był wybierany jako jedna z wielu aktywności gospodarczej, a nie jedyna.

Analiza źródeł wskazuje, że w latach 1989–1999 funkcjonowały w większości spółdzielcze sklepiki szkolne, które powstały długo przed transformacją ustrojową i kontynuowały swoją aktywność po 1989 roku (tabela 4.2)².

² „Cisowiec” 2018, nr 29, s. 18, <http://new.zeromskilo.pl/wp-content/uploads/2017/07/Cisowiec-2018.pdf> (27.04.2020); R. Wojas, *Spółdzielnia Uczniowska „Pszczółka” przy Gimnazjum w Złotej*, w: *Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2010*, Luxor, Kraków 2009; Podsumowanie działalności spółdzielni uczniowskich za 2017 r. Spółdzielczość świętokrzyska, http://www.spoldzielczoscswietokrzyska.pl/Podsumowanie_dzialalnosci_Spoldzielni_Uczniowskich_za_2017_r. (4.05.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Pszczółka” w Paszczynie, <https://slideplayer.pl/slide/62173/> (8.05.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Pszczółka”, <https://paszczyna.ugdebica.pl/dla-ucznia/organizacje-uczniowskie/spoldzielnia-uczniowska-pszczolka> (8.05.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Przyszłość”, <http://www.zse-tarnogrod.lbl.pl/spoldzielnia.htm> (25.04.2020); Sklepik wzorowy – smaczny i zdrowy, <https://zsnr3.pl/uczniowie/sklepik-szkolny/> (2.05.2020); Statut II Liceum Ogólnokształcącego w Hrubieszowie, <http://zsnr3.pl/wp-content/uploads/2016/11/statut.pdf> (8.05.2020); *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie*, Fundusze Europejskie Program Regionalny (b.m. i r.), s. 24; Zespół Szkół Ekonomicznych, https://www.zse-2.krakow.pl/articles.php?article_id=33 (30.04.2020); A. Bulka, *Przedsiębiorczość społeczna*, s. 20 <http://docplayer.pl/5008260-Szczecin-14-12-2013-anna-bulka.html> (8.05.2020); Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka” w Zespole Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie na rok szkolny 2016/2017; Historia Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”, <http://zsdjordanow.iap.pl/spoldzielnia-uczniowska-szarotka> (28.04.2020); informacje podane przez Annę Mironiuk – była opiekunkę SU „Szarotka”, 17.04.2020; 90 lat Spółdzielczości Uczniowskiej w Lubartowie, <https://lubartow24.pl/informacje/lokalne/110286/90-lat-spoldzielczosci-uczniowskiej-w-lubartowie/> (8.05.2020); R. Ozonek, „Karmelka” świętowała, <http://www.lubartowiak.com.pl/fakty/karmelka-swietowala/?fbclid=IwAR2r4gpYLSOteWVj1R55-UFi5C1bQW8t8e-iNFaux1JZ8gtofTV3h4Sgzxo> (8.05.2020); *Spółdzielnia Uczniowska „Karmelka” w Gimnazjum nr 2 im. Henryka Sienkiewicza w Lubartowie w latach 1999–2017*, w: *90-lecie tradycji lubartowskiej spółdzielczości uczniowskiej*, Gimnazjum nr 2 im. Henryka Sienkiewicza w Lubartowie, Lubartów 2017, s. 39–58; E. Tyrpa, *Trzy pytania do...*, <https://dziennikpolski24.pl/trzy-pytania-do/ar/2922006> (28.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Jedność”, <https://pustkow.ugdebica.pl/dla-ucznia/organizacje/spoldzielnia-uczniowska> (28.04.2020); Szkolna Kasa Oszczędności, <https://pustkow.ugdebica.pl/dla-ucznia/organizacje/szkolna-kasa-oszczednosci> (28.04.2020); Patron dla szkoły, <https://dziennikpolski24.pl/patron-dla-szkoly/ar/1677292> (7.05.2020); J. Kołodziej, *SU „Plastus” w Ryczowie*, w: *Kalendarz Ucznia 2006*, Luxor, Kraków 2005, s. 106–111; Spółdzielnia Uczniowska „Krokus”. Historia Spółdzielni, <https://zawada.ugdebica.pl/nasza-szkola/spoldzielnia-uczniowska----krokus> (26.04.2020); T. Świętoń, *Spółdzielnie w powiecie dębickim*, „Tęcza Polska” 2015, nr 1(190), s. 18; Winien-Ma. Nasza działalność, <http://zsht.pl/su/nasza-dzialalnosc/> (28.04.2020); Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki, <http://www.spoldzielniauczniowska.pl/index.php/biblioteka-wiedzy/dobre-praktyki.html> (28.04.2020); Spółdzielnia uczniowska. Szkolny sklepik „Łasuch”, <http://ponadgimnazjalna.soswlubliniec.pl/spo-dzielnia-uczniowska.html> (29.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Łasuch”, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie...*; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej w województwie wielkopolskim” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego, Poznań 2014, s. 8–9; Uroczyste przyjęcie nowych członków do Spółdzielni Uczniowskiej „Dziupła”, http://www.spoldzielczoscswietokrzyska.pl/uroczyste_przyjecie_nowych_czlonkow_do%20

Tabela 4.2. Wykaz spółdzielni uczniowskich w szkołach ponadpodstawowych działających w formie sklepików szkolnych w latach 1989–1999

Nazwa spółdzielni uczniowskiej	Szkoła	Rok rozpoczęcia działalności
Bez nazwy	Zespół Szkół im. Zygmunta Chmielewskiego w Nałęczowie	1930
„Pszczółka”	Gimnazjum w Złotej	1949
„Pszczółka”	Zespół Szkół w Paszczynie	1959/1967–2016
„Przyszłość”	Zespół Szkół Ekonomicznych w Tarnogrodzie	1962
Brak nazwy	Zespół Szkół nr 3 w Hrubieszowie	1964
„Rockefeller”	Zespół Szkół Ekonomicznych nr 2 w Krakowie	1963
„Szarotka”	Zespół Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie	około 1968
„Karmelka”	Gimnazjum nr 2 w Lubartowie	1986
„Zorza”	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych im. Witolda Witosa w Giebułtowie	1971
„Jedność”	Zespół Szkół w Pustkowie	przed 1988
„Plastus”	Zespół Szkół w Ryczowie	lata 90. XX wieku
Krokus”	Zespół Szkół w Zawadzie	1989
„Winien-Ma”	Zespół Szkół Hotelarsko-Turystycznych w Zakopanem	1989
„Łasuch”	Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Lublińcu	1994

spółdzielni_ uczniowskiej_dziupla (21.04.2020); SU. Akcje charytatywne w Gimnazjum nr 1, <http://sp7.kielce.eu/content/akcje-charytatywne-w-gimnazjum-nr-1> (21.04.2020); Wsparcie spółdzielczości uczniowskiej, <https://krs.org.pl/projekty/wsparcie-spoldzielczosci-uczniowskiej> (21.04.2020); J. Sobiecki, *Szkoły spółdzielczych wartości*, „Tęcza Polska” 2010, nr 9(139), s. 7–8; B. Parzych, *Spółdzielczość uczniowska*, „Tęcza Polska” 2018, nr 5; Ekonomik w Ostrołęce, w: *Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2012*, Luxor, Kraków 2011; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” ZSZ nr 4 w Ostrołęce, w: I. Kędziera, *Ekonomia społeczna dla dzieci i młodzieży*, Humanus, Janów Lubelski 2012, s. 20; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik”, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie...*; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 17–18.

Nazwa spółdzielni uczniowskiej	Szkoła	Rok rozpoczęcia działalności
„Dziupla”	Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 29 w Kielcach	brak danych
„Ekonomik”	Zespół Szkół Zawodowych nr 4 w Ostrołęce	1995

Źródło: opracowano na podstawie źródeł podanych w przypisie nr 2.

W latach 2000–2010 powstało 11 spółdzielczych sklepików szkolnych (tabela 4.3)³.

³ Informacja od opiekuna spółdzielni Beaty Danielczyk oraz zarządu SU Macieja Zagrody i Karoliny Włodarczyk, 2019 (w archiwum FRSU); Spółdzielnia Uczniowska „Kramik” znów na II miejscu w kraju, <https://www.druzbyce.pl/index.php/dla-mieszkancow/aktualnosci/777-spoldzielnia-uczniowska-kramik-znow-na-ii-miejscu-w-kraju> (23.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Kramik”, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie...*; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 20–21; O spółdzielni Uczniowskiej „Trio”, <http://www.trio.spoldzielniauczniowska.pl/index.php/o-spoldzielni> (20.04.2020); Statut SU „Trio”, <http://zs8.szczecin.pl/wp-content/uploads/2014/12/STATUT-ZS-pa%C5%BAdziernik-2017.pdf> (20.04.2020); Spółdzielnia „Trio” – czyli jak być przedsiębiorczym w szkole?, <http://zs8.szczecin.pl/spoldzielnia-trio-czyli-jak-byc-przedsiębiorczym-w-szkole/> (20.04.2020); T. Świętoń, *Spółdzielnie...*, s. 18; B. Klimczak, *Spółdzielczość uczniowska*, „Tęcza Polska” 2018, nr 5, s. 22; Bądź zero waste, <http://www.ckziuandrychow.pl/index.php/szkola/102-aktualnosci/newsy/865-badz-zero-waste> (4.05.2020); Informacja od Spółdzielni Uczniowskiej „Sezam” Gimnazjum w Dziaduszycach, NIP 695-13-75-797, Regon: 000587672 (w archiwum FRSU); Zespół Szkół Niepublicznych, http://zsn.com.pl/?page_id=10 (28.04.2020); Gimnazjum nr 1 im. Króla Bolesława Chrobrego, <https://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=H07096> (27.04.2020); J. Gołofit, *Kalejdoskop regionalny. Reportaż Czesławy Borowik „Strzał w dziesiątkę”* (29.10.2016), <https://radio.lublin.pl/2016/10/29-10-2016-kalejdoskop-regionalny-reportaz-czeslawy-borowik-strzal-w-dziesiatke/> (27.04.2020); Konkurs, <http://www.spzoz.powiatleczynski.pl/stroyny,show,1158,ii-edycja-powiatowego-konkursu-wiedzy-o-zdrowiu-trzymaj-forme.html> (27.04.2020); Społeczność uczniowska, <http://www.e-bip.pl/Start/12393/BasicInformations/2> (29.04.2020); Sknerus, <http://www.zss1krakow.edu.pl/?page=samorzad/sknerus;> (20.04.2020); Roczna informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Sknerus” w Zespole Szkół Społecznych nr 1 w Krakowie za rok 2016, s. 1; ZS Januszkowice, <http://www.zsjanuszkowice.pl/> (6.05.2020); Spółdzielnia uczniowska z ZSE najlepsza na śląsku, <https://www.rybnik.com.pl/wiadomosci,spoldzielnia-uczniowska-z-zse-u-najlepsza-na-slasku,wia5-3277-31949.html> (6.05.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Ptyś”, https://ekonomik.org.pl/index.php?cat=szkola&pag=54,95-spoldzielnia_uczniowska_ptys (7.05.2020); Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki...

Tabela 4.3. Wykaz spółdzielni uczniowskich w szkołach ponadpodstawowych działających w formie sklepików szkolnych w latach 2000–2010

Nazwa spółdzielni uczniowskiej	Szkoła	Rok rozpoczęcia działalności
„Kramik”	Publiczne Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Rasach	2001
„Trio”	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 4 im. Jana Pawła II w Szczecinie	2003
„Jutrzenka”	Zespół Szkół w Nagawczynie	2003
„Chatka Puchatka”	Zespół Szkolny Podstawowo-Gimnazjalny nr 1 w Chełmku	2004
„Sezam”	Zespół Szkół w Dziaduszytach	2005
„Spółdzielnia Szkolna”	Zespół Szkół Niepublicznych w Tarnowie	2005
„Junior”	Gimnazjum nr 1 im. Króla Bolesława Chrobrego w Łęcznej	2005
„Sknerus”	Zespół Szkół Społecznych nr 1 w Krakowie	2006
„Grosik”	Zespół Szkół w Januszkowicach	2008
„U Pasika”	Zespół Szkół Ekonomiczno-Usługowych w Rybniku	2008
„Ptyś”	Zespół Szkół nr 4 w Jasle	2010

Źródło: opracowano na podstawie źródeł podanych w przypisie nr 3.

W ostatnim analizowanym przedziale czasowym obejmującym lata 2011–2016 powstało 10 sklepików w szkołach (tabela 4.4)⁴.

⁴ Spółdzielnia Uczniowska „Akacja”, <http://www.zsreszel.pl/spoldzielnia-uczniowska/60-spoldzielnia-uczniowska-akacja.html?jij=1514937640002> (15.04.2020); R. Gordon, R. Wojewodziec, *Spółdzielczość uczniowska*, „Tęcza Polska” 2018, nr 5; Działania, <http://www.kalendarz.szkoła-bolecina.pl/pedagog.html> (27.04.2020); Historia szkoły, <http://www.szkoła1chelmek.pl/index.php/historia-szkoły> (24.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Smakołyk”, <http://www.zsp4.net.pl/index.php/dla-ucznia/22-dla-ucznia/spoldzielnia-uczniowska-smakolyk> (20.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Smakołyk” – Statut, <http://www.zsp4.net.pl/index.php/component/search/?searchword=sp%C3%B3%C5%82dzielnia&searchphrase=all&Itemid=682> (7.05.2020); W Gimnazjum nr 2 powstała Spółdzielnia Uczniowska, <https://www.tuwodzislaw.pl/wiadomosci,w-gimnazjum-nr-2-powstala-spoldzielnia-uczniowska,wia5-3277-10031.html> (24.04.2020); A. Biernat, *Wodzisław Śląski: Uczennice prowadzą sklep*, <https://dziennikzachodni.pl/wodzislaw-slaski-uczennice-prowadza-sklep-zdjecia-wideo/ar/3782695> (11.05.2020); Spółdzielnia uczniowska, <http://gimnazjum.chelmsko.eu/artukul/17-gimnazjum-w-chelmsku-slaskim/686-spoldzielnia-uczniowska> (21.04.2020); Bądź zero waste...; Prowadzą sklepik szkolny i spółdzielnię. Są jednymi z najlepszych w kraju!, <https://www.wadowice24.pl/nowe/wydarzenia/10104-prowadza-sklepik-szkolny-i-spoldzielnie-sa-jednymi-z-najlepszych-w-kraju.html> (4.05.2020); M. Majdak, *Spółdzielczość uczniowska*, „Tęcza Polska” 2018, nr 5; Kronika Spółdzielni Uczniowskiej „Pychotka”, ZSS nr 105 Warszawa, ul. Długa 9,

Tabela 4.4. Wykaz spółdzielni uczniowskich w szkołach ponadpodstawowych działających w formie sklepików szkolnych w latach 2011–2016

Nazwa spółdzielni uczniowskiej	Szkoła	Rok rozpoczęcia działalności
„Akacja”	Zespół Szkół w Reszlu	2011
„Talarek”	Zespół Szkół Powiatowych w Łysych	2011
„Miodzio”	Zespół Szkół Samorządowych w Sułkowicach Bołęcinie	2014
„Smakotyki”	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 4 im. Jana Pawła II w Nowej Soli	2015
„Emma”	Gimnazjum nr 2 w Wodzisławiu Śląskim	2015
„Wiewiórek”	Zespół Szkół Publicznych im. Tkaczy Chełmskich w Chełmsku Śląskim	2015
„Spółdzielnia Uczniowska”	Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego w Andrychowie	2016
„Psychotka”	Zespół Szkół Specjalnych nr 105 im. Kazimierza Kirejczyka w Warszawie	2016
„Smakuś”	Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 5 w Siedlcach	2016
„Modraczek”	Zespół Placówek Edukacyjnych w Olsztynie	2016

Źródło: opracowano na podstawie źródeł podanych w przypisie nr 4.

W latach 1989–1999 powstało 5 sklepików czasowych, a pozostałe 10 przetrwało transformację ustrojową i kontynuowało swoją aktywność. Analiza materiałów wykazała, że w następnym przedziale czasowym, tj. w latach 2000–2010, 11 sklepików w szkołach ogłosiło swoje powstanie. A w latach 2011–2016 roku założono 10. Podkreślić należy, że żaden z analizowanych sklepików szkolnych od 1989 do 2016 roku nie ogłosił swojej upadłości czy zamknięcia, wszystkie 37 przetrwały.

2016/2017 udostępniona 3.08.2020 r. na kursie dla opiekunów spółdzielni uczniowskiej, w którym uczestniczyłam; Informacje uzyskane od opiekunów Spółdzielni Uczniowskiej „Psychotka”, tj. Leszka Polkowskiego i Beaty Boguszewskiej, Warszawa, 3.08.2020; Patronat „SPOŁEM” WSS Śródmieście nad Spółdzielnią Uczniowską „Psychotka” z Zespołu Szkół Specjalnych w Warszawie, <https://kzrss.spolem.org.pl/index.php/1-sis-2017/618-patronat-spolem-wss-srodmiescie-nad-spoldzielnia-uczniowska-psychotka-z-zespołu-szkół-specjalnych-w-warszawie> (16.04.2020); J. Jędrzejewska, *Urodziny „Psychotki”*, „Społemowiec Warszawski” 2017, nr 12(610), s. 1–2; Spółdzielnia Uczniowska „Smakuś”, <http://www.zsp5.edu.pl/index.php/46-aktualnosci-2016/118-spoldzielnia-uczniowska-smakus> (11.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „MODRACZEK”, https://krs.org.pl/images/pdfy2019/SU_MODRACZEK.pdf (15.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „MODRACZEK” Facebook, <https://www.facebook.com/Sp%C3%B3%C5%82dzielnia-Uczniowska-MODRACZEK-904305449739092/> (11.05.2020).

Jeśli chodzi o powody zakładania spółdzielni uczniowskich w formie sklepików szkolnych w szkołach ponadpodstawowych, to analiza materiałów źródłowych dowiodła, że przyczyny te różniły się nieco od siebie, co było spowodowane czasem, w którym sklepiki powstawały. W latach 1989–1999 spółdzielnie „Pszczółka” w Pszczynie, „Karmelka” w Lubartowie, „Szarotka” w Jordanowie, „Jedność” w Pustkowie, „Krokus” w Zawadzie, sklepik szkolny w Nałęczowie i Hrubieszowie za przesłankę swojego istnienia podały kontynuację cieszącej się w środowisku szkolnym działalności handlowej sprzed transformacji ustrojowej. Długoletnia aktywność wymienionych spółdzielni uczniowskich wynikała nie tylko z większej samodzielności uczniów, ale też z wartości wychowawczych, w które wyposażała uczniów praca w zrzeszeniu. Znaczenie wartości wychowawczych przypisują sobie także „Rockefeller” w Krakowie, „Jedność” w Pustkowie, „Szarotka” w Jordanowie, „Zorza” w Giebułtowie i „Pszczółka” w Paszcznie oraz spółdzielnie uczniowskie powstałe w 1989, czyli „Winien-Ma” w Zakopanem, „Krokus” w Zawadzie, a także powstałe po 1989 roku „Łasuch” w Lublińcu i „Ekonomik” w Ostrołęce. „Sknerus” jako przyczynę podaje chęć posiadania swojego sklepiku i prowadzenia go według własnego pomysłu. Część spółdzielni uczniowskich nie podała przyczyny oparcia działalności gospodarczej na sklepiku szkolnym. Należą do nich: „Przyszłość” w Toporzysku, „Pszczółka” w Złotej, „Plastuś” w Ryczowie i „Dziupła” w Kielcach.

Podsumowując, w pierwszym przedziale czasowym sklepiki szkolne zakładane były z dwóch głównych powodów. Po pierwsze, kontynuowano prosperującą działalność handlową w duchu spółdzielczym. Po drugie, sklepiki miały wartości wychowawcze, kładąc nacisk na wyposażenie młodzieży w takie cechy jak uczciwość, gospodarność, obowiązkowość, punktualność i dbałość o wspólne dobro („Jedność”, „Jutrzenka”, „Winien-Ma”), szacunek dla pieniędzy oraz umiejętność pracy zespołowej („Szarotka”). Podkreślano, że praca umożliwia dbanie o wspólny interes i wyposaża w niezbędne umiejętności, takie jak samodzielność w podejmowaniu decyzji (np. zamawianie towarów), praktyczne myślenie, demokratyczne zarządzanie i rozwiązywanie problemów („Ekonomik”, „Szarotka”, „Pszczółka” w Paszcznie). Zaanżowanie w działalność spółdzielni uczniowskiej tworzy podwaliny pod ukształtowanie dojrzałości intelektualnej, niezbędnej do wykonywania zawodu w przyszłości („Rockefeller” w Krakowie, „Zorza” w Giebułtowie). Wartości leżące u podstaw spółdzielni uczniowskich były wzmacniane przez rozwijające się więzi między uczniami, co sprzyjało integracji młodych spółdzielców i tworzeniu właściwej atmosfery sprzyjającej pracy („Zorza”, spółdzielnia uczniowska w Hrubieszowie).

W kolejnych latach powyższe spółdzielnie uczniowskie rozwijały swoją działalność bądź przypisywały do niej kolejne walory. Było tak w przypadku zrzeszenia

spółdzielczego „Jedność”, które przedstawiało korzyści wynikające z pracy w spółdzielni, dotyczące przygotowania do prowadzenia własnej firmy. „Szarotka” uczyła rozpoznawania znajomości rynku, a „Krokus” i „Winien-Ma” opowiadały się za nauką i prowadzeniem księgowości. Spółdzielnie uczniowskie powstałe w latach 2000–2010 jako główną przyczynę rozpoczęcia działalności wskazywały wartości edukacyjne, jak: nauka rachunkowości („Sknerus” w Krakowie, „Grosik” w Januszkowicach), nauka ekonomii w praktyce („Junior” w Łęcznej), pogłębienie wiedzy i umiejętności przedsiębiorczych („Trio” w Szczecinie), uzupełnienie zdobytej wiedzy teoretycznej działaniem praktycznym, nabycie umiejętności menadżerskich, umiejętne ocenianie siebie, swojej pracy i możliwości („Ptyś” w Jasle). Przedstawiane – choć w mniejszym zakresie w porównaniu z poprzednimi ramami czasowymi – były wartości wychowawcze i idea spółdzielcza („Chatka Puchatka” w Chełmku, „U Pasika” w Rybniku) czy organizacja czasu wolnego (sklepik szkolny w Tanowie)⁵. W zgromadzonych materiałach źródłowych przyczyny powstania sklepiku szkolnego nie podają spółdzielnie uczniowskie „Kramik” w Rasach, „Sezam” w Dziaduszycach i „Jutrzenka” w Nagawczyńce.

W latach 2000–2010 przyczyną powstania spółdzielczego sklepiku szkolnego były walory edukacyjne przygotowujące do pracy zawodowej. Praca w handlu była uzupełnieniem teoretycznej wiedzy nabywanej w szkole podczas realizacji podstawy programowej. Podkreślić należy, że mimo odmiennych motywów ich zakładania, nadal ważne były wartości wychowawcze i tradycje spółdzielcze, choć nie stanowiły już głównego powodu powołania do życia sklepiku szkolnego.

W latach 2011–2016 nieco odmienne powody skłoniły do rozpoczęcia działalności spółdzielczej w szkole. Celem Spółdzielni Uczniowskiej „Miodzio” w Sułkowicach Bołęcinie było propagowanie zdrowego trybu życia poprzez sprzedaż odpowiednich artykułów spożywczych. „Emma” dążyła do eliminacji agenta i przejęcia jego aktywności w celu obniżenia cen w sklepiku. Korzyści materialne jako powód rozpoczęcia działalności podały też zrzeszenia „Wiewiórek” w Chełmsku Śląskim i „Talarki” w Łysych, jako argument podając chęć pomocy uczniom i szkole. Podobnie do ubiegłego okresu do walorów edukacyjnych odniosły się sklepiki: w Warszawie „Pychotka” (nauka samodzielności), „Smakuś” w Siedlcach (ukierunkowanie na zawód w takiej branży), spółdzielnia uczniowska w Andrychowie (określając sklepik jako pracownię

⁵ ZS Januszkowice...; Gimnazjum nr 1 im. Króla Bolesława Chrobrego...; J. Gołofit, *Kalejdoskop regionalny...*; Konkurs...; Społeczność uczniowska...; Spółdzielnia Uczniowska. Zespół Szkół nr 8...; Statut SU „Trio”...; Spółdzielnia „Trio”...; O spółdzielni Uczniowskiej „Trio”...; Spółdzielnia Uczniowska „Ptyś”...; Historia szkoły...; B. Klimczak, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 22; Spółdzielnia uczniowska z ZSE najlepsza na śląsku...; Zespół Szkół Niepublicznych...

ekonomiczno-handlową) czy „Wiewiórek” w Chełmsku Śląskim (uzupełniając swoje działanie o umiejętność prowadzenia działalności gospodarczej).

Dodać należy, że wpisy na stronach internetowych w tym czasie były uzupełniane o kwestie edukacyjne przez sklepiki powstałe w dwóch poprzednich ramach czasowych. Przykład stanowią m.in. „Rockefeller” (uczenie prowadzenia własnego biznesu, pomaganie w odnalezieniu się na rynku pracy, uczenie planowania wydatków), „Jutrzenka” (przedsiębiorczość, tj. liczenie towaru, ocena jego jakości, kontakt z klientem, prawidłowe naliczanie i wydawanie reszty, inwentaryzacja, dokumentacja sklepiku), spółdzielnia uczniowska w Hrubieszowie (reklama sklepiku, ustalanie cen, odbiór i zamawianie towaru, rozpoznawanie rynku), spółdzielnia uczniowska w Nałęczowie (nauka księgowości i rozpoznawanie potrzeb społeczności szkolnej), „Ekonomik” (prowadzenie własnej firmy). Do wartości wychowawczych w tym czasie odniosły się: „Modraczek” w Olsztynie (nauka samodzielności, uczciwości) i „Akacja” (empatia, pomoc drugiemu człowiekowi, rozwijanie zainteresowań) oraz „Psychotka” (samodzielność). Spółdzielnia Szkolna „Łasuch” zadeklarowała wzorowanie się w swojej aktywności na alfabecie pracy stworzonym przez Marię Dąbrowską⁶. Nie odnalazłam informacji o motywach otwarcia Spółdzielni Uczniowskiej „Smakołyki” w Nowej Soli.

⁶ R. Gordon, R. Wojewodziec, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 22; M. Paczyńska, *Eko-sklepik w szkole*, <https://radioandrychow.pl/eko-sklepik-w-szkole/> (24.08.2020); W Gimnazjum nr 2 powstała Spółdzielnia Uczniowska...; A. Biernat, *Wodzisław Śląski...*; Spółdzielnia uczniowska...; Spółdzielnia Uczniowska „Talarki”, <http://www.zsplyse.isq.pl/miniprzedsiębiorstwo/spoldzielnia-uczniowska-talarki.html> (10.04.2020); Historia Zespołu Szkół Powiatowych w Łysych, <https://zsplyse.isq.pl/o-szkole.html> (10.04.2020); Aktualności w oświacie, https://www.powiatostrolecki.pl/339,aktualnosci-oswiata?tresc=2744#akapit_1158 (10.04.2020); Informacje uzyskane od opiekunów Spółdzielni Uczniowskiej „Psychotka”, tj. Leszka Polkowskiego i Beaty Boguszewskiej, Warszawa, 3.08.2020; Patronat „SPOŁEM” WSS Śródmieście...; J. Jędrzejewska, *Urodziny „Psychotki”...*, s. 1–2; Spółdzielnia Uczniowska „Smakuś”...; Bądź zero waste...; Prowadzą sklepik szkolny i spółdzielnię...; M. Majdak, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 22; Spółdzielnia Uczniowska...; *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie...*, s. 24; Zespół Szkół Ekonomicznych...; A. Bulka, *Przedsiębiorczość społeczna...*, s. 20; T. Świętoń, *Spółdzielnie...*, s. 18; Sklepik wzorowy...; Statut II Liceum Ogólnokształcącego w Hrubieszowie...; Zespół Szkół nr 2 w Nałęczowie, <http://zs2.naleczow.pl/spoldzielnia-uczniowska/> (29.04.2020); „Cisowiec” 2018, nr 29, s. 18; J. Sobiecki, *Szkoły spółdzielczych wartości...*, s. 7–8; B. Parzych, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 22; *Ekonomik w Ostrołęce...*; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” ZSZ nr 4 w Ostrołęce...; s. 20; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 17–18; W ZPE powstała pierwsza w Olsztynie spółdzielnia uczniowska, <https://www.olsztyn24.com/news/27566-w-zpe-powstala-pierwsza-w-olsztynie-spoldzielnia-uczniowska.html> (15.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „MODRACzeK”...; Spółdzielnia Uczniowska „MODRACzeK” Facebook...; Spółdzielnia Uczniowska „Akacja”; Spółdzielnia uczniowska. Szkolny sklepik „Łasuch”...; Spółdzielnia Uczniowska „Łasuch”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 8–9.

Powoływanie spółdzielczych sklepików szkolnych w latach 2011–2016 miało różne przyczyny. Najczęściej wynikały one z chęci uzyskania korzyści materialnych, które sprowadzały się do możliwości ich osiągnięcia poprzez pracę w sklepiku szkolnym według zasad spółdzielczych. Dzięki temu wyróżniły się kolejne atuty wychowawcze i edukacyjne niezbędne do wyposażenia młodzieży w odpowiednie umiejętności oraz kompetencje.

Podstawowym elementem utrzymania takiej spółdzielczej działalności handlowej było umiejętne rozpoznawanie potrzeb uczniów i popyt na artykuły znajdujące się w sklepiku szkolnym. Drugi argument dotyczył współpracy z dorosłymi w zakresie pozyskiwania i/lub kupowania asortymentu, a trzeci obejmował jego wyposażenie w sprzęty (piekarnik, lodówka, czajnik, ekspres do kawy, sokowirówki, roboty kuchenne – thermomix). Wszystkie te elementy miały wpływ na sprzedawane artykuły, które zmieniały się w poszczególnych ramach czasowych.

W latach 1989–1999 wszystkie sklepiki szkolne w szkołach ponadpodstawowych objęte badaniami trudniły się handlem artykułami spożywczymi i/lub papierniczymi. „Karmelka” w Lubartowie oferowała głównie produkty mleczarskie, pączki, chipsy, batony, lizaki, słodkie napoje, gumy i cukierki, a z artykułów szkolnych zeszyty, podobnie jak „Pszczółka” w Paszczynie. „Szarotka” wzbogaciła swój asortyment o kanapki i podręczniki, a „Plastus” odsprzedawał m.in. zbiory testów, dyskiety, ołówki, długopisy, zeszyty i linijki oraz słodką żywność (drożdżówki, pączki, napoje). W Spółdzielni Uczniowskiej „Przyszłość” można było zaopatrzyć się również w artykuły papiernicze oraz kupić wyroby cukiernicze, a w „Winien-Ma” w podręczniki. W szkolnych zrzeszeniach, takich jak w SU bez nazwy w Hrubieszowie oraz w spółdzielniach „Jedność”, „Krokus”, „Ekonomik”, „Rockefeller” czy w zrzeszeniu w Nałęczowie (miała duży wybór), wydaje się, że asortyment był podobny. W analizowanych dokumentach tych spółdzielni uczniowskich jest zapis o zaopatrywaniu się w artykuły spożywcze i papiernicze, ale bez szczegółowego wymienienia asortymentu⁷. Pozostałe cztery zrzeszenia, tj. „Pszczółka” w Złotej, „Zorza”, „Dziupla” i „Łasuch”, nie przedstawiły swojego asortymentu handlowego w latach 1989–1999.

W kolejnych latach (2000–2010) niektóre ze spółdzielni szkolnych rozszerzyły swoją ofertę handlową. Było tak w przypadku „Karmelki”, która rozpoczęła sprzedaż

⁷ 90 lat Spółdzielczości Uczniowskiej w Lubartowie...; R. Ozonek, „Karmelka” świętowała...; Spółdzielnia Uczniowska „Karmelka” w Gimnazjum nr 2..., s. 39–58; Spółdzielnia Uczniowska „Pszczółka” w Paszczynie...; J. Kołodziej, SU „Plastus” w Ryczowie..., s. 106–111; Spółdzielnia Uczniowska „Przyszłość...; Sklepik wzorowy...; Winien-Ma. Nasza działalność...; Spółdzielnia Uczniowska „Jedność”...; T. Świętoń, *Spółdzielnie...*, s. 18; Spółdzielnia Uczniowska „Krokus”...

soków i owoców, oraz „Szarotki”, mającej w ofercie również owoce, a także kawę i herbatę. Podobnie spółdzielnia „Winien-Ma” oferowała w tym czasie gorące napoje z automatu i podręczniki szkolne. W „Plastusiu” można było już kupić papier ksero, płyty CD oraz soki. W nowych sklepikach szkolnych powstałych w latach 2000. asortyment powtarzał się i zawierał te same artykuły spożywcze i papiernicze, które oferowały spółdzielnie podejmujące swoją działalność wcześniej. Dla przykładu spółdzielnia „Sknerus” sprzedawała słodczyce, napoje, drożdżówki, obwarzanki i artykuły szkolne. Spółdzielnie „Jutrzenka”, „U Pasika”, „Sezam” i „Grosik” miały w ofercie artykuły higieniczne, a „Junior” słodkie wypieki. W materiałach źródłowych dotyczących „Ptysia” odnaleźć można lakoniczny zapis o sprzedawanych towarach – wiadomo, że zmieniały się one wraz z zapotrzebowaniem uczniów⁸. Źródła nie zawierały informacji o asortymencie spółdzielni „Chatka Puchatka”, „Kramik”, „Trio” ani o sklepiku w Tarnowie.

Wszystkie wymienione sklepiki szkolne powstałe w latach 1989–1999 oraz 2000–2010 utrzymały swoją działalność, choć artykuły w nich sprzedawane nieco się zmieniały. Każdy z nich utrzymał jednak tę samą branżę handlową (artykuły papiernicze i spożywcze). W kolejnym przedziale czasowym niektóre spółdzielnie uczniowskie działające w formie sklepiku szkolnego wprowadziły zmiany w asortymencie, wynikające z Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 26 sierpnia 2015 roku w sprawie grup środków spożywczych przeznaczonych do sprzedaży dzieciom i młodzieży w jednostkach systemu oświaty oraz wymagań, jakie muszą spełniać środki spożywcze stosowane w ramach żywienia zbiorowego dzieci i młodzieży w tych jednostkach⁹. Mianowicie chodziło o ograniczenia w nich ilości cukru (np. w spółdzielniach „Szarotka”, „Rockefeller”, „Sknerus” czy „Ekonomik”).

W latach 2011–2016 częściowo zmieniła się oferta handlowa. Spółdzielnia „Tarlarki” oferowała pizzę, słodczyce, chipsy, żelki i napoje gazowane, a od 2015 roku chipsy z suszonych owoców i naturalne soki. Spółdzielnia „Miodzio” zaproponowała

⁸ Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; Historia Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; Informacje podane przez Annę Mironiuk – była opiekunkę SU „Szarotka”, 17.04.2020; Sknerus...; Roczna informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Sknerus...”, s. 1; T. Świętoń, *Spółdzielnie...*, s. 18; Spółdzielnia uczniowska z ZSE najlepsza na śląsku...; Informacja od Spółdzielni Uczniowskiej „Sezam”... (w archiwum FRSU); ZS Januszkowice...; Gimnazjum nr 1 im. Króla Bolesława Chrobrego...; J. Gołofit, *Kalejdoskop regionalny...*; Konkurs...; Społeczność uczniowska...; Spółdzielnia Uczniowska „Ptyś”...; Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki...

⁹ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 26 sierpnia 2015 roku w sprawie grup środków spożywczych przeznaczonych do sprzedaży dzieciom i młodzieży w jednostkach systemu oświaty oraz wymagań, jakie muszą spełniać środki spożywcze stosowane w ramach żywienia zbiorowego dzieci i młodzieży w tych jednostkach, Dz.U. 2015, poz. 1256.

produkty wytworzone na bazie miodu, tj. lizaki, krówki miodowe, saszetki miodu, pierniki i gumy rozpuszczalne. Cztery kolejne sklepiki też postawiły na asortyment o ograniczonej ilości cukru, np. „Modraczek” sprzedawał kanapki z tuńczykiem, sałatkę ziemniaczaną, kanapki, batony zbożowe, gofry, owocowe koktajle, soki i kawę z ekspresu; „Emma” – kanapki, napoje niegazowane, kakao, herbatę, wafle ryżowe i kukurydziane, a także zeszyty, długopisy, gumki do włosów i chusteczki; „Smakołyki” – naturalną lemoniadę; „Pychotka” – jabłka, mandarynki, ciasteczka, paluszki, jogurty, drożdżówki „radziłówki” i wodę do picia. W spółdzielni uczniowskiej w Andrychowie sprzedawano drożdżówki, kawę i herbatę. Jednocześnie wprowadzono zakaz używania plastikowych mieszadełek, opakowań i pudełek. Przedstawione przykłady udowodniły, że w szkole po 2010 roku sprzedaż artykułów papierniczych nie cieszyła się popularnością (tylko „Emma” miała je w swojej ofercie), ale utrzymała się w większości sklepików o dłuższym czasie funkcjonowania¹⁰. W przypadku pozostałych trzech spółdzielni („Wiewiórek”, „Akacja” i „Smakus”) źródła nie podają informacji o ich asortymencie.

Oprócz spółdzielni uczniowskich w formie sklepików szkolnych w szkołach ponadpodstawowych działały spółdzielnie w formie wytwórni. Analiza źródeł dowiodła, że w latach 1989–2016 10 z nich trudniło się wytwarzaniem dóbr materialnych. Jednak trudno cokolwiek o nich napisać, ponieważ nie odszukałam materiałów źródłowych z lat 90. XX wieku dotyczących tej formy działalności spółdzielni uczniowskich.

Jeśli chodzi o kolejny przedział czasowy, tj. o lata 2000–2010, to zgodnie z analizą źródeł można stwierdzić, że młodzież spółdzielcza „Jutrzenki”, „Kramiku” i „Trio” rozpoczęła wytwarzanie kartek okolicznościowych (urodzinowych, imieninowych, z okazji Dnia Nauczyciela, z okazji osiągnięcia pełnoletności). Członkowie spółdzielni „Zorza” trudnili się wytwarzaniem ozdób świątecznych (wielkanocnych, bożonarodzeniowych w postaci m.in. bombek, łańcuchów, świeczników, wieńców-stroików). Spółdzielnie uczniowskie proponowały klientom wykonanie dekoracji

¹⁰ Spółdzielnia Uczniowska „Talarki”...; Historia Zespołu Szkół Powiatowych w Łysych...; Aktualności w oświacie...; R. Gordon, R. Wojewodziec, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 22; M. Paczyńska, Eko-sklepik w szkole...; Działania...; W ZPE powstała pierwsza w Olsztynie spółdzielnia uczniowska...; Spółdzielnia Uczniowska „MODRACZEK”...; Spółdzielnia Uczniowska „MODRACZEK” Facebook...; W Gimnazjum nr 2 powstała Spółdzielnia Uczniowska...; A. Biernat, Wodzisław Śląski...; Spółdzielnia Uczniowska „Smakołyk...; Spółdzielnia Uczniowska „Smakołyk” – Statut...; Informacje uzyskane od opiekunów Spółdzielni Uczniowskiej „Pychotka”, tj. Leszka Polkowskiego i Beaty Boguszeńskiej, Warszawa, 3.08.2020; Patronat „SPOŁEM” WSS Śródmieście...; J. Jędrzejewska, *Urodziny „Pychotki”*..., s. 1–2; Bądź zero waste...; Prowadzą sklepik szkolny i spółdzielnię...; M. Majdak, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 22.

(na urodziny, komunie, imprezy okolicznościowe w szkole i przedstawienia) oraz zaproszeń na te wydarzenia. Przedmioty użyteczne (zwykle pomoce dydaktyczne) na rzecz szkoły wykonywali członkowie spółdzielni „Jutrzenka” i „Chatka Puchatka”. Spółdzielnia Uczniowska „Sesam” w swoim opisie podaje jedynie informację, że wytwarzała przedmioty (bez ich precyzowania).

Prawdopodobnie w latach 2011–2016 „Szarotka” rozszerzyła swoją działalność o wykonywanie stroików świątecznych, ozdobnych mydełek, kartek okolicznościowych i zaproszeń na wybrane uroczystości. Podobną aktywnością zajmowali się członkowie spółdzielni „Akacja”, uzupełniając ją o tworzenie dekoracji wnętrz (obrazy, figurki), oraz spółdzielni „Vzór”, która jako jedyna w Polsce projektowała własne książeczki o tematyce swojego regionu. Spółdzielnia „Modraczek” zajmowała się rękodziełem artystycznym (brakowało dokładniejszych informacji na ten temat)¹¹.

Można więc stwierdzić, że wytwórstwo w spółdzielniach uczniowskich w szkołach ponadpodstawowych wybierane było przez młodzież głównie od 2000 roku, z tym że od 2011 roku pojawiły się nowe formy.

Sześć spółdzielni uczniowskich działało w formie bufetu, z czego dla dwóch („Amigos” w Gimnazjum Gminnym w Rajsku i „Pod Kopytkiem” w Zespole Szkół Spożywczych w Zabrze) był on jedyną formą gospodarowania, a dla pozostałych czterech spółdzielni uczniowskich („Przyszłość” w Zespole Szkół Ekonomicznych w Tarnogrodzie, „Ekonomik” w Zespole Szkół Zawodowych nr 4 w Ostrołęce, „Ptyś” w Zespole Szkół nr 4 w Jaśle, „Vzór” w Zespole Szkół Mechanicznych im. Komisji Edukacji Narodowej w Poznaniu) stanowił jedną z form działalności¹².

W latach 1989–1999 bufet prowadzony był tylko przez Spółdzielnię Uczniowską „Przyszłość”, na co wskazuje wyposażenie pomieszczenia w odpowiednie sprzęty. Dzięki temu dla całej społeczności szkolnej podczas organizowanych imprez

¹¹ A. Mironiuk, *Historia*, <http://mateusz608.prv.pl/historia.html> (24.08.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Akacja...; W ZPE powstała pierwsza w Olsztynie spółdzielnia uczniowska...; R. Gordon, R. Wojewodziec, *Spółdzielczość uczniowska*, „Tęcza Polska” 2018, nr 5, s. 21; Formularz zgłoszeniowy. Przykłady dobrych praktyk w edukacji „Dzielimy się doświadczeniami”, <http://www.frsu.pl/uploads/attachments/85f0061a3ba43c338c2e1178c6efd12c.pdf> (22.04.2020); Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej, <http://www.frsu.pl/> (22.04.2020); Event Spółdzielni Uczniowskiej „Vzór”, <https://slideplayer.pl/slide/9858148/> (22.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Vzór”, http://zskn.pl/?page_id=2314 (22.04.2020); Książka na rok szkolny 2016/2017 „stąd jesteśmy” – Czyli gwarowo o naszym mieście, regionie o nas samych i nie tylko..., <http://zskn.pl/1/vzor/KSI%C4%84%C5%BBKA%20SU%20VZ%20C3%93R%20na%20rok%20szkolny%202016-2017.pdf> (22.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „MODRACzeK”...; Spółdzielnia Uczniowska „MODRACzeK” Facebook...

¹² Spółdzielnia Uczniowska „Amigos”, <https://ggrajsko.gminaoswiecim.pl/pl/3261/0/spoldzielnia-amigos-.html> (29.04.2020).

oferowała ciepłe posiłki typu fast food (frytki, hamburgery, hot-dogi, zapiekanki) oraz gorące napoje (kawę i herbatę)¹³. W latach 2000–2010 do swojej oferty „Ekonomik”¹⁴ wprowadził bufet otwierany na czas uroczystości szkolnych. Źródła nie zawierają jednak informacji na temat oferowanych uczniom produktów. W tym czasie powstały „Amigos” i „Ptyś”, które otwierały bufet codziennie, aby sprzedawać w nim śniadania (bułki, kanapki, herbata, sałatki)¹⁵. W latach 2011–2016 dwie spółdzielnie uczniowskie zauważyły popyt wśród uczniów na taką działalność. Należały do nich spółdzielnia „Pod Kopytkiem”, codziennie oferująca kanapki, ciastka, kawę i herbatę, oraz spółdzielnia „Vzór”, która podczas okazyjnych imprez w placówce miała w ofercie fontannę czekoladową, popcorn, hot-dogi, zapiekanki i gorące napoje¹⁶. Analizy źródeł wykazały, że spółdzielnie uczniowskie, funkcjonujące w formie bufetów, przetrwały cały badany okres i mimo upływu lat nadal działały.

Inną formą działalności gospodarczej spółdzielni uczniowskich w szkołach ponadpodstawowych były kawiarnie. Najczęściej działalność kawiarni była łączona ze sklepikiem szkolnym. Oznaczało to, że kawiarnie nie miały w szkołach własnego niezależnego miejsca. Spółdzielnia rozstawiała stoliki i krzesła przed sklepikiem, a podawany towar klientom pochodził z tego sklepiku, którego asortyment był rozszerzany na potrzeby kawiarni. Dzięki temu młodzi spółdzielcy mogli prowadzić dwie formy

¹³ Spółdzielnia Uczniowska „Przyszłość”...; Moja przygoda ze spółdzielnią uczniowską – rozstrzygnięcie konkursu, <https://krs.org.pl/aktualnosci/1628-moja-przygoda-ze-spoldzielnia-uczniowska-rozstrzygnięcie-konkursu> (24.08.2020); Informacje uzyskane od Roberta Pendziałka – opiekuna SU, 27.06.2019; J. Sobiecki, *Szkoły spółdzielczych wartości...*, s. 7–8; B. Parzych, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 22; Ekonomik w Ostrołęce...; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” ZSZ nr 4 w Ostrołęce..., s. 20; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 17–18; R. Gordon, R. Wojewodzik, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 21; Formularz zgłoszeniowy. Przykłady dobrych praktyk...; Fundacja Rozwoju Spółdzielczości uczniowskiej...; Event Spółdzielni Uczniowskiej „Vzór”...; Spółdzielnia Uczniowska „Vzór...; Książka na rok szkolny 2016/2017 „stąd jesteśmy”...

¹⁴ W latach 1989–1999 Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” mieściła się w piwnicy, a jej wyposażenie było skromne ze względu na to, że sponsorował je Komitet Rodzicielski. Dzięki pracy młodzieży w tym zrzeszeniu udało się wypracować i zaoszczędzić pieniądze, które zostały zainwestowane w sprzęt, który umożliwił rozwinięcie nowych aktywności: dopasowywanie się do harmonogramu imprez szkoły, planowanie menu, przyrządzanie różnych posiłków i ich serwowanie.

¹⁵ J. Sobiecki, *Szkoły spółdzielczych wartości...*, s. 7–8; B. Parzych, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 22; Ekonomik w Ostrołęce...; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” ZSZ nr 4 w Ostrołęce..., s. 20; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 17–18; Spółdzielnia Uczniowska „Amigos...; Spółdzielnia Uczniowska „Ptyś”...; Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki...

¹⁶ Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki...

działalności gospodarczej i czerpać z nich korzyści. Analiza materiałów źródłowych pozwoliła na przedstawienie pięciu takich form działalności gospodarczej, powstałych prawdopodobnie w tym samym przedziale czasowym. W latach 1989–1999 nie powstała żadna kawiarnia, o czym świadczą ówczesne zasoby materialne spółdzielni szkolnych (źródła wskazują, że wyposażenie pojawiło się później – ekspres do kawy, czajnik, krzesła i stoły) oraz zapisy na stronach internetowych danych spółdzielni uczniowskich powstałych w tych latach. Chodzi tu o spółdzielnię w Nałęczowie w Zespole Szkół im. Zygmunta Chmielewskiego, zrzeszenie uczniowskie „Winien-Ma” w Zespole Szkół Hotelarsko-Turystycznych w Zakopanem oraz spółdzielnie szkolne „Szarotka” w Zespole Szkół w Jordanowie i „Rockefeller” w Zespole Szkół Ekonomicznych w Krakowie¹⁷.

Zmieniło się to w kolejnym przedziale czasowym (2000–2010). Wówczas cztery wymienione spółdzielnie rozszerzyły swoją działalność, wprowadzając do swojej oferty kawiarnię. W tych samych latach i na tych samych zasadach działania powstała również kawiarnia w Rybniku „U Pasika”. Wszystkie pięć kawiarni oferowało niemal ten sam asortyment, na który składały się słodkie produkty – wypieki, pączki (podawane na talerzykach) oraz gorące napoje – kawa i herbata (podawane w filiżankach, kubkach). Powodem do otworzenia spółdzielczej kawiarni było zorganizowanie miejsca do spotkań towarzyskich w szkole przy komfortowym spożywaniu posiłku oraz zwiększenie zysków spółdzielców¹⁸.

W latach 2011–2016 objęte badaniami zrzeszenia szkolne nie wykazały takiej działalności w swojej ofercie, a te powstałe wcześniej nie ogłosiły swojego zamknięcia. W latach 1989–2016 działało zatem pięć kawiarenek szkolnych przy sklepikach spółdzielczych.

Taka sama liczba spółdzielni uczniowskich (pięć) podjęła działalność gospodarczą polegającą na organizacji imprez. Prekursorem takiej działalności była

¹⁷ „Cisowiec” 2018, nr 29, s. 18; Winien-Ma. Nasza działalność...; Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; Historia Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; Informacje podane przez Annę Mironiuk – była opiekunką SU „Szarotka”, 17.04.2020; A. Mironiuk, *Historia...*; Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki...; Zespół Szkół Ekonomicznych...; Spółdzielnia Uczniowska „Winien-Ma” Facebook, <https://www.facebook.com/WinienMa/> (24.04.2020); Winien-Ma. Nasza działalność...; H. Babis, A. Budziewicz-Guźlecka, A. Drab-Kurowska, M. Jankowski (red.), *Spółdzielnia uczniowska, Praktyczna nauka podstaw kooperacji i przedsiębiorczości wśród uczniów. Przewodnik*, Polska Fundacja Społeczeństwa Przedsiębiorczego, Szczecin 2016.

¹⁸ H. Babis, A. Budziewicz-Guźlecka, A. Drab-Kurowska, M. Jankowski (red.), *Spółdzielnia uczniowska...*; Spółdzielnia uczniowska z ZSE najlepsza na śląsku...; Szkoła. Forum nk.pl, <https://nk.pl/szkoła/22011/forum/19> (27.04.2020).

Spółdzielnia „Ekonomik” w Zespole Szkół Zawodowych nr 4 w Ostrołęce¹⁹ – włączając do swojej spółdzielczej oferty obsługę uroczystości, polegającą na dekoracji sali i zapewnieniu sprzętu nagłaśniającego. W latach 2000–2010 żadna spółdzielnia uczniowska nie rozpoczęła działalności w zakresie organizowania zabaw. Rozkwit tej aktywności przypada na lata 2011–2016, gdy zajęły się tym cztery spółdzielnie. Działające już szkolne zrzeszenia „Szarotka” w Zespole Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie i „Winien-Ma” w Zespole Szkół Hotelarsko-Turystycznych w Zakopanem poszerzyły swoją ofertę właśnie o organizowanie imprez. Były to zwykle „osiemnastki” (imprezy z okazji 18. urodzin), zabawy tematyczne (andrzejki, bal karnawałowy, śledzik) oraz animacje mikołajkowe dla najmłodszych (spółdzielcy przebierali się za Mikołaja i jego pomocników, a następnie odwiedzali przedszkola oraz rodziny z małymi dziećmi). Dwie kolejne spółdzielnie powstałe w tym czasie działały podobnie, z tym że „Vzór” w Zespole Szkół Mechanicznych im. Komisji Edukacji Narodowej w Poznaniu oferował jeszcze osobę prowadzącą imprezę (DJ), a Spółdzielnia Uczniowska „Company” w Zespole Szkół Zawodowych nr 3 im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Ostrołęce zajmowała się animacjami na przyjęciach urodzinowych i komuniach świętych dla dzieci. Spółdzielcy przebierali się za znane dzieciom postacie i umilali im czas trwania imprezy np. poprzez malowanie twarzy czy pokazywanie magicznych sztuczek²⁰.

¹⁹ Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” w latach 90. otrzymała od ówczesnego dyrektora placówki używany sprzęt nagłaśniający i od tego czasu zaczęli organizować dyskoteki i uroczystości, zarabiając w ten sposób pierwsze pieniądze.

²⁰ J. Sobiecki, *Szkoły spółdzielczych wartości...*, s. 7–8; B. Parzych, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 22; *Ekonomik w Ostrołęce...*; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” ZSZ nr 4 w Ostrołęce..., s. 20; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik”..., Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 17–18; Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”..., Historia Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”..., Informacje podane przez Annę Mironiuk – była opiekunkę SU „Szarotka”, 17.04.2020; A. Mironiuk, *Historia...*; Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki..., Zespół Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie. Aktualności, <http://zsdjordanow.iap.pl/spoldzielnia-uczniowska-szarotka/aktualnosci-1> (28.04.2020); Krajowa Rada Spółdzielcza, <https://krs.org.pl/en/?Itemid=271> (28.04.2020); Winien-Ma. Nasza działalność..., Spółdzielnia Uczniowska „Winien-Ma” Facebook...; H. Babis, A. Budziewicz-Guźlecka, A. Drab-Kurowska, M. Jankowski (red.), *Spółdzielnia uczniowska...*; Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki..., R. Gordon, R. Wojewodzik, *Spółdzielczość uczniowska*, s. 21; Fundacja Rozwoju Spółdzielczości uczniowskiej..., Event Spółdzielni Uczniowskiej „Vzór”..., Spółdzielnia Uczniowska „Vzór”..., Książka na rok szkolny 2016/2017 „stąd jesteśmy”..., Spółdzielnia Uczniowska „Company”, <https://www.facebook.com/Sp%C3%B3%C5%82dzielnia-Uczniowska-Company-578070225652871/> (23.04.2020); A. Bulka, *Przedsiębiorczość społeczna...*, s. 37.

Trzy spośród analizowanych spółdzielni uczniowskich oparły swoją działalność gospodarczą na usługach kserograficznych. W latach 1989–1999 były to „Przyszłość” w Zespole Szkół Ekonomicznych w Tarnogrodzie oraz spółdzielcza organizacja szkolna w Zespole Szkół im. Zygmunta Chmielewskiego w Nałęczowie. Obie organizacje zakończyły swoją działalność w kolejnym badanym okresie. W źródłach nie ma informacji na temat przyczyn ich zamknięcia. Można przypuszczać, że nie cieszyły się popularnością wśród społeczności szkolnej. Źródła nie podają również informacji o rozszerzaniu działalności w zakresie usług kserograficznych innych zrzeszeń uczniowskich. Natomiast lata 2011–2016 to czas, w którym usługi kserograficzne oferował „Rockefeller” w Zespole Szkół Ekonomicznych nr 2 w Krakowie²¹.

Uprawy roślin w celu otrzymania plonów podjęły się dwie spółdzielnie uczniowskie. W latach 1989–1999 „Szarotka” w Zespole Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego zajmowała się hodowlą pomidorów, a w 2000–2010 przekwalifikowała się na pielęgnację kwiatów i krzewów na potrzeby dekoracji szkoły. Kontynuowała tę aktywność również w ostatnim przedziale czasowym objętym badaniami. W latach 2011–2016 również zrzeszenie spółdzielcze „Emma” w Gimnazjum nr 2 w Wodzisławiu Śląskim podjęła się uprawy ogródka – to stanowi jedyną informację o tej działalności²².

W spółdzielniach uczniowskich szkół ponadpodstawowych powstawały nowe i odmienne formy działalności niż w szkołach podstawowych. Z powodu braków źródłowych nie odnotowano ich jednak w latach 1989–1999. W przedziale czasowym 2000–2010 były to głównie usługi świadczone dla społeczności szkolnej i lokalnej, np. pomoc w lekcjach dla uczniów oferowana przez „Kramik” w Publicznym Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Rasach, organizacja czasu wolnego jako propozycja od Spółdzielni Uczniowskiej w Zespole Szkół Niepublicznych w Tarnowie, wykonywanie przez spółdzielców „Grosika” w Zespole Szkół w Januszkowicach prac porządkowych na terenie szkoły czy usługi krawieckie „Jutrzenki” w Zespole Szkół w Nagawczynie. W „Trio” w Zespole Szkół nr 8 im. S. Staszica w Szczecinie młodzież wypożyczała swoje dekoracje okolicznościowe (urodzinowe, komunijne), świadczyła usługi dla rodziców w zakresie tworzenia systemu identyfikacji wizualnej ich firm (np. logo, wizytówki, ulotki, papier firmowy) oraz rozliczała podatki

²¹ Spółdzielnia Uczniowska „Przyszłość”...; J. Łowczak, Młodzi i przedsiębiorczy, <https://www.naleczow.com.pl/wiadomosci/szkoly/308-mlodzi-i-przedsiębiorczy.html> (24.08.2020); Zespół Szkół Ekonomicznych...

²² Historia Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; Informacje podane przez Annę Mironiuk – była opiekunkę SU „Szarotka”, 17.04.2020; A. Karcz, J. Woźniczka, *Spółdzielczość uczniowska*, <https://docplayer.pl/6329796-Spoldzielczosc-uczniowska.html> (28.04.2020); W Gimnazjum nr 2 powstała Spółdzielnia Uczniowska...; A. Biernat, Wodzisław Śląski...

dochodowe od osób fizycznych na zlecenie rodziców bądź innych osób ze społeczności lokalnej. Punkt sprzedaży pieczywa oferowała spółdzielnia uczniowska w Zespole Szkół im. Zygmunta Chmielewskiego w Nałęczowie²³.

Podobnie w latach 2011–2016 Spółdzielnia „Company” w Zespole Szkół Zawodowych nr 3 im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Ostrołęce trudniła się sprzedażą kanapek oraz rozliczaniem PIT-ów. „Winien-Ma” w Zespole Szkół Hotelarsko-Turystycznych w Zakopanem zajmował się cateringiem, „Akacja” w Zespole Szkół w Reszlu usługami ogrodniczymi i stolarskimi, a „Modraczek” w Zespole Placówek Edukacyjnych w Olsztynie na zlecenie wykonywał pranie dywanów oraz malowanie koszulek i toreb²⁴. Powyższe formy działalności wynikały z możliwości szkoły. Żadna z wymienionych spółdzielni uczniowskich nie rozszerzyła i nie dokumentowała powyższych aktywności w formie zdjęć lub opisu.

Podsumowując, poddane analizom spółdzielnie uczniowskie funkcjonujące w szkołach ponadpodstawowych podejmowały następujące formy działalności gospodarczej: sklepik szkolny (37), wytwórstwo (10), bufet (6), kawiarnia (5), organizacja imprez (5), punktu ksero (3), uprawy (2) i inne formy (10). Różniły się one od form prowadzonych w spółdzielniach uczniowskich w szkołach podstawowych. Przede wszystkim dotyczyły większej samodzielności uczniów, ich zainteresowań oraz profilu szkoły.

²³ Archiwum FRSU. Informacja od opiekuna spółdzielni Beaty Danielczyk oraz zarządu SU Macieja Zagody i Karoliny Włodarczyk, 2019; Spółdzielnia Uczniowska „Kramik” znów na II miejscu...; Spółdzielnia Uczniowska „Kramik”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 20–21; Zespół Szkół Niepublicznych...; ZS Januszkowice...; T. Świętoń, *Spółdzielnie...*, s. 18; Spółdzielnia Uczniowska. Zespół Szkół nr 8...; Statut SU TRIO...; Spółdzielnia „Trio” – czyli jak być przedsiębiorczym...; Spółdzielnia „Trio”...; O spółdzielni Uczniowskiej „Trio”...; „Cisowiec” 2018, nr 29, s. 18.

²⁴ Spółdzielnia Uczniowska „Company”...; Zespół Szkół Zawodowych nr 3 w Ostrołęce, <https://szkolnictwo.pl/liceum%2Ckog%C3%B3lnokszta%C5%82c%C4%85ce%2COstro%C5%82%C4%99ka%2CPB5086%2CZesp%C3%B3%C5%82+Szk%C3%B3%C5%82+Zawodowych+nr+3> (23.04.2020); ZSZ w Ostrołęce. Spółdzielnia Uczniowska, <http://zsz3.ostroleka.pl/dla-uczniow/spoldzielnia-uczniowska/> (23.04.2020); Spółdzielnia uczniowska. Przewodnik, <http://www.spoldzielniauczniowska.pl/pliki/przewodnik.pdf> (28.04.2020); Winien-Ma. Nasza działalność...; Spółdzielnia Uczniowska „Winien-Ma” Facebook...; Spółdzielnia Uczniowska „Akacja”...; W ZPE powstała pierwsza w Olsztynie spółdzielnia uczniowska...; Zespół Placówek Edukacyjnych w Olsztynie. Spółdzielnia Uczniowska „MODRACzeK”...; Spółdzielnia Uczniowska „MODRACzeK” Facebook...

4.2. Działalność kulturalno-edukacyjna i prace społecznie użyteczne

Działalność społeczna składa się z dwóch elementów, tzn. z prac społecznie użytecznych i działalności kulturalno-edukacyjnej. Analogicznie do szkół podstawowych ten pierwszy element dotyczył nakładu własnego i oznaczał wykonywanie pewnych czynności w celu pomocy innym bez czerpania korzyści materialnych. Są one jednak potrzebne w realizacji drugiego aspektu, pozyskuje się bowiem fundusze z prowadzonych aktywności spółdzielczych w szkołach po to, aby przeznaczyć je na konkretny cel.

Prace społecznie użyteczne wykonywane w spółdzielniach uczniowskich w szkołach ponadpodstawowych były zbliżone do siebie tematycznie, co świadczy głównie o podobnych obszarach zainteresowań młodych ludzi. Najczęściej były to różnego rodzaju zbiórki (surowców wtórnych, żywności, pieniędzy), bezinteresowna pomoc osobom potrzebującym i akcje charytatywne („Góra Grosza”, „Sprzątanie Świata”, „Świąteczna Paczka”, „Szlachetna Paczka”, „Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy”, „Paczka dla Zwierzątek”, „PCK”). Informacji o prowadzonych pracach użytecznych nie podaje 15 spółdzielni uczniowskich, tj. w Nałęczowie w Zespole Szkół im. Zygmunta Chmielewskiego, w Tarnowie w Zespole Szkół Niepublicznych, w Hrubieszowie w Zespole Szkół nr 3, „Pod Kopytkiem” w Zespole Szkół Spożywczych w Zabrze, „Chatka Puchatka” w Zespole Szkolnym Podstawowo-Gimnazjalnym nr 1 w Chełmku, „Sezam” w Zespole Szkół w Dziaduszytach, „Wiewiórek” w Zespole Szkół Publicznych im. Tkaczy Chełmskich w Chełmsku Śląskim, „Akacja” w Zespole Szkół w Reszlu, „Amigos” w Gimnazjum Gminnym w Rajsku, „Modraczek” w Zespole Placówek Edukacyjnych w Olsztynie, „Przyszłość” w Zespole Szkół Ekonomicznych w Tarnogrodzie, „Smakuś” w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych nr 5 w Siedlcach, „Emma” w Gimnazjum nr 2 w Wodzisławiu Śląskim, „Pychotka” w Zespole Szkół Specjalnych nr 105 im. Kazimierza Kirejczyka w Warszawie i „Smakołyki” w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych nr 4 im. Jana Pawła II w Nowej Soli.

W pozostałych spółdzielniach uczniowskich podejmowano podobne działania o charakterze społecznie użytecznym. W latach 1989–1999 popularną praktyką było organizowanie zbiorów surowców wtórnych w celu ochrony środowiska naturalnego oraz integracji młodzieży podczas wykonywania tego rodzaju prac. Młodzi ludzie angażowali się w tego typu inicjatywy w spółdzielniach uczniowskich, takich jak „Szarotka” w Zespole Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie, „Ekonomik” w Zespole Szkół Zawodowych nr 4 w Ostrołęce, „Jedność” w Zespole Szkół w Pustkowie oraz „Krokus” w Zespole Szkół w Zawadzie. Spółdzielnia „Zorza” w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych im. Witolda Witosa w Giebułtowie aktywnie uczestniczyła w działalności społecznej, choć nie podano konkretnych działań podejmowanych

przez nią. Natomiast spółdzielnia „Łasuch” informowała społeczność szkolną o swoich działaniach w różnych obszarach poprzez tworzenie gazetek szkolnych²⁵.

Wymienione sześć spółdzielni uczniowskich wykazało swoją aktywność społeczną. Pozostałe spółdzielnie powstałe w latach 1989–1999 nie miały opisu swojej działalności. Jednakże można przypuszczać, że aktywność społeczna poszczególnych zrzeszeń uczniowskich była praktykowana ze względu na zadania statutowe, zawierające konieczność zajęcia się pracami społeczno-użytecznymi i kulturalnymi.

W następnym przedziale czasowym sytuacja uległa zmianie, a w materiałach źródłowych poszczególnych zrzeszeń szkolnych można odnaleźć bardziej szczegółowe informacje. W latach 2000–2010 spółdzielnie uczniowskie („Szarotka”, „Krokus”, „Jedność”, „Zorza”) kontynuowały, a co więcej, również poszerzały swoją działalność. „Szarotka” brała udział w ekologicznych akcjach charytatywnych oraz organizowała rozpoczęcia i zakończenia roku szkolnego, Dnia Edukacji, Jasełek (w formie apeli bądź przedstawień). Swoją repertuar (jasełek) powielala w Domu Pomocy Społecznej w Jordanowie dla osób starszych. Pomocą młodzi spółdzielcy służyli parafialnemu Zespołowi Caritas „Barka” w Jordanowie, biorąc udział w przygotowaniach wigilii dla osób ubogich i samotnych. „Szarotka” rozpoczęła również organizację bezpłatnych zawodów sportowych i reklamowanie ekologii oraz zdrowego stylu życia poprzez redagowanie gazetek szkolnych. W Spółdzielni Uczniowskiej „Krokus” zainteresowano się uczestnictwem w akcjach charytatywnych (Pola Nadziei, Pomóżmy Dzieciom). Młodzież Spółdzielni Uczniowskiej „Jedność” brała udział w różnych akcjach ekologicznych na terenie szkoły i akcjach charytatywnych. Zbiórką surowców wtórnych zajmowali się też uczniowie przynależący do „Pszczółki” w Pszczynie, „Pszczółki” w Złotej, „Plastusia” w Ryczowie, „Rockefellera” w Krakowie, „Zorzy” w Giebułtowie, „Sknerusa” w Krakowie i „Grosika” w Januszkowicach. W tym „Pszczółka” w Pszczynie sprawowała opiekę nad grobem patrona szkoły Jana Piątka i miejscem pamięci narodowej obozu zagłady – Górą Śmierci. Podobnie członkowie Spółdzielni „Plastus” zajęli się sprzątnięciem terenu wokół pomnika lotników w Ryczowie. Młodzież ze

²⁵ Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; A. Karcz, J. Woźniczka, *Spółdzielczość uczniowska...*; Historia Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; Informacje podane przez Annę Mironiuk – była opiekunkę SU „Szarotka”, 17.04.2020; A. Mironiuk, *Historia...*; J. Sobiecki, *Szkoły spółdzielczych wartości...*, s. 7–8; B. Parzych, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 22; *Ekonomik w Ostrołęce...*; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” ZSZ nr 4 w Ostrołęce..., s. 20; Spółdzielnia Uczniowska „Jedność”...; T. Świętoń, *Spółdzielnie...*, s. 18; Spółdzielnia Uczniowska „Krokus”...; Informacje uzyskane od Zarządu Spółdzielni i opiekuna spółdzielni, Giebułtów, 22.02.2017, s. 1–2; E. Tyrpa, *Trzy pytania do...*; Spółdzielnia uczniowska. Szkolny sklepik „Łasuch”...; Spółdzielnia Uczniowska „Łasuch”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 8–9.

Spółdzielnia „Zorza” udzielała pomocy w Domu Pomocy Społecznej im. L.A. Helców w Krakowie, a ze zrzeszenia „Rockefeller” zbierali karmę dla zwierząt. W akcjach charytatywnych brała udział Spółdzielnia „Winien-Ma” oraz udzielała pomocy misji w Kongu i Tanzanii. Spółdzielcy z „Karmelki” pomagali w bibliotece szkolnej układać książki i w krakowskim szpitalu dziecięcym w Lubartowie, umilając malcom czas w przebraniu Mikołaja²⁶.

Dopiero co powstałe w tym czasie spółdzielnie uczniowskie od razu wskazywały na swoją aktywność w zakresie prac użytecznych. Było tak w Spółdzielni „Talarek” – zbiórka nakrętek plastikowych i żywności dla najuboższych, w zrzeszeniu „Sknerus” – organizacja Dnia Nauczyciela (apele) oraz akcji ekologicznych. Akcje ekologiczne były popularne wśród spółdzielni uczniowskich, o czym świadczy to, że prowadziły je również takie zrzeszenia, jak: „Grosik”, „Kramik”, „Jutrzenka”, „U Pasika” i „Trio”. Ponadto „Kramik” i jego członkowie sprząтали teren wokół szkoły i pielęgnowali ogródek, zbierali nakrętki plastikowe na wózek inwalidzki dla osób niepełnosprawnych, a na lekcjach wychowawczych przedstawiali prezentację multimedialną o znaczeniu wody w życiu każdego człowieka. W Spółdzielni „Jutrzenka” poszukiwano interesujących okazów przyrodniczych, a jej członkowie uczestniczyli w akcjach charytatywnych i tworzyli gazetki szkolne promujące zdrowy styl życia i zdrową żywność. Gazetki te były charakterystycznym elementem działalności zrzeszenia szkolnego „Trio”, które także organizowało warsztaty dla młodzieży gimnazjalnej w ramach Dni Otwartych Szkoły, skupiając się na tematach związanych z twórczością artystyczną. Ponadto „Trio” angażowało się w działania charytatywne. Spółdzielnie „Junior” i „Ptyś” podejmowały działalność charytatywną, a spółdzielcy z „Dziupli” trudnili się zbiórką słodczyz dla uczniów polskiej szkoły w Wilnie²⁷.

²⁶ Spółdzielnia Uczniowska „Łasuch”..., s. 8–9; Spółdzielnia Uczniowska „Pszczółka”...; R. Wojaś, Spółdzielnia Uczniowska „Pszczółka”...; Podsumowanie działalności spółdzielni uczniowskich za 2017 r....; J. Kołodziej, SU „Plastuś” w Ryczowie..., s. 106–111; Spółdzielnia uczniowska. Przewodnik...; *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie*..., s. 24; Zespół Szkół Ekonomicznych...; Sknerus...; Spółdzielnia Uczniowska „Winien-Ma” Facebook...; Winien-Ma. Nasza działalność...; Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki...; 90 lat Spółdzielczości Uczniowskiej w Lubartowie...; R. Ozonek, „Karmelka” świętowała...; Spółdzielnia Uczniowska „Karmelka” w Gimnazjum nr 2..., s. 39–58.

²⁷ Spółdzielnia Uczniowska „Talarki”...; Historia Zespołu Szkół Powiatowych w Łysych...; Aktualności w oświacie...; Sknerus...; Roczna informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Sknerus”..., s. 1; ZS Januszkowice...; Archiwum FRUS. Informacja od opiekuna spółdzielni Beaty Danielczyk oraz zarządu SU Macieja Zagrody i Karoliny Włodarczyk, 2019 rok. Spółdzielnia Uczniowska „Kramik” znów na II miejscu...; Spółdzielnia Uczniowska „Kramik”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 20–21; T. Świętoń, *Spółdzielnie*..., s. 18; Spółdzielnia uczniowska z ZSE najlepsza na śląsku...; Szkoła. Forum nk.pl...; O Spółdzielni Uczniowskiej „Trio”...; Statut SU TRIO...; Spółdzielnia TRIO...; Spółdzielnia Uczniowska.

W następnych latach wymienione prace społeczne były kontynuowane przez poszczególne spółdzielnie uczniowskie. Powstałe w ostatnim przedziale czasowym zrzeszenia w placówkach ponadpodstawowych zajmowały się niemal takimi samymi akcjami ekologicznymi i charytatywnymi, jak przedstawione powyżej. Spółdzielnia „Company” w Zespole Szkół Zawodowych nr 3 im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Ostrołęce udzielała pomocy dzieciom z domów dziecka, osobom niepełnosprawnym i ubogim, np. odwiedzając je i spędzając z nimi czas (czytanie bajek, spacer). Członkowie zrzeszenia „Vzór” w Zespole Szkół Mechanicznych im. Komisji Edukacji Narodowej w Poznaniu i spółdzielnia uczniowska w Andrychowie w Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego zajmowały się promowaniem ekologii i recyklingu, zachęcając uczniów do segregacji śmieci, rezygnacji z plastikowych kubków („Naucz się być ZERO WASTE”). Spółdzielnia „Miodzio” w Zespole Szkół Samorządowych w Sułkowicach Bołecinie reklamowała zdrowe żywienie w tworzonych gazetkach szkolnych²⁸.

Podsumowując, w latach 1989–2016 w zakresie prac użytecznych najbardziej popularne okazały się działalność na rzecz ekologii i ochrony środowiska oraz aktywność podejmowana w celu pomocy innym.

Drugim elementem działalności spółdzielni uczniowskich była aktywność edukacyjna, w tym także kulturalno-rozrywkowa prowadzona w szkołach ponadpodstawowych. Informacji z lat 1989–1999 w tym zakresie nie przedstawiają: „Jedność” w Zespole Szkół w Pustkowie, „Pszczółka” w Gimnazjum w Złotej, spółdzielnia uczniowska w Zespole Szkół im. Zygmunta Chmielewskiego w Nałęczowie, „Plastuś” w Zespole Szkół w Ryczowie i „Łasuch” w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Lublińcu. Pozostałe, czyli powstałe w tym czasie bądź kontynuowane po roku 1989, jedynie wspominają najważniejsze osiągnięcia w latach 90.

Zespół Szkół nr 8...; Gimnazjum nr 1 im. Króla Bolesława Chrobrego...; Spółdzielnia Uczniowska „Ptyś”...; Uroczyste przyjęcie nowych członków...; SU. Akcje charytatywne w Gimnazjum nr 1...; Wsparcie spółdzielczości uczniowskiej...

²⁸ Wsparcie spółdzielczości uczniowskiej...; Spółdzielnia Uczniowska „Company”...; A. Bulka, Przedsiębiorczość społeczna..., s. 37; Spółdzielnia, <https://www.youtube.com/watch?v=9GMO-faqyQ70&feature=youtu.be&fbclid=IwAR1bZfqGcqW5GyQY4nHzXrZGBO5bRuqj--pg-pG6te44Q-6cXCTPMUYvJku4> (23.04.2020); Spółdzielnia Uczniowska „Company”...; Zespół Szkół Zawodowych nr 3 w Ostrołęce...; ZSZ w Ostrołęce. Spółdzielnia Uczniowska...; R. Gordon, R. Wojewodziec, *Spółdzielczość uczniowska*..., s. 21; Formularz zgłoszeniowy. Przykłady dobrych praktyk...; Event Spółdzielni Uczniowskiej „Vzór”...; Spółdzielnia Uczniowska „Vzór”...; Książka na rok szkolny 2016/2017 „stąd jesteśmy”...; Bądź zero waste...; Prowadzą sklepik szkolny i spółdzielnię...; M. Majdak, *Spółdzielczość uczniowska*..., s. 22; M. Paczyńska, *Eko-sklepik w szkole*...; Działania...; R. Gordon, R. Wojewodziec, *Spółdzielczość uczniowska*..., s. 22.

„Karmelka” rozpoczęła wtedy organizowanie loterii świątecznych, utrzymała tradycję szkoły w zakresie zawodów latawcowych i sponsorowała dla zwycięzców nagrody, a „Dziupla” w celu pozyskania funduszy na spółdzielcze zaspokajanie potrzeb organizowała kiermasze. „Krokus” wykazał się dużym zaangażowaniem również w społeczności lokalnej, o czym świadczy pierwsze miejsce w konkursie „Działamy samorządnie, oszczędnie i nowocześnie” zorganizowanym przez Gminną Spółdzielnię „Samopomoc Chłopska” w Dębicy, pierwsze miejsce (1993) w konkursie „Nasza Spółdzielnia dobrze pracuje” zorganizowanym przez GS „SCH” w Dębicy, pierwsze miejsce (1995) w konkursie „Poznajemy historię Gminnej Spółdzielni SCH w Dębicy” zorganizowanym przez Fundację Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej. (FRSU) w Krakowie oraz otrzymana odznaka (1998) od Krajowej Rady Spółdzielczej „Za Zasługi dla Spółdzielczości”. Podobnie „Pszczółka” z Paszczyny rozpoczęła współpracę z GS „SCH” w Dębicy, która stała się jej patronem. Polegało to na uczestniczeniu młodzieży w spotkaniach GS dotyczących prowadzenia działalności gospodarczej oraz braniu udziału w organizowanych przez nią uroczystościach (wigilii). „Szarotka” trudniła się w konkursach szkolnych – na najlepsze przebranie z okazji dnia wiosny, „Ekonomik” organizował spółdzielcze wigilie, a „Rockefeller” – walentynki. Dzięki temu były one w stanie dofinansować biwaki, remonty klas i wycieczki, co również czyniła spółdzielnia uczniowska w Hrubieszowie. W tym czasie największy wkład w kwestii inwestycji w placówkę wniosła „Przyszłość”, zakupując telewizor, magnetowid, sprzęt sportowy i zasłony do trzech klas lekcyjnych oraz dopłacając do szkolnych komputerów, a „Winien-Ma” je zakupił²⁹.

²⁹ 90 lat Spółdzielczości Uczniowskiej w Lubartowie...; R. Ozonek, „Karmelka” świętowała...; Spółdzielnia Uczniowska „Karmelka” w Gimnazjum nr 2..., s. 39–58; Podsumowanie działalności spółdzielni uczniowskich za 2017 r....; Uroczyste przyjęcie nowych członków...; T. Świętoń, *Spółdzielnie*..., s. 18; Spółdzielnia Uczniowska „Krokus”...; Spółdzielnia Uczniowska „Pszczółka”...; Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki...; Kronika Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”; Zespół Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie. Aktualności...; Krajowa Rada Spółdzielcza...; Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; A. Karcz, J. Woźniczka, *Spółdzielczość uczniowska*...; Historia Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; Informacje podane przez Annę Mironiuk – była opiekunkę SU „Szarotka”, 17.04.2020; A. Mironiuk, Historia...; J. Sobiecki, *Szkoły spółdzielczych wartości*..., s. 7–8; B. Parzych, *Spółdzielczość uczniowska*..., s. 22; Ekonomik w Ostrołęce...; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” ZSZ nr 4 w Ostrołęce..., s. 20; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 17–18; Zespół Szkół Ekonomicznych...; A. Bulka, *Przedsiębiorczość społeczna*..., s. 20; Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki...; Zespół Szkół Ekonomicznych nr 2 w Krakowie, https://www.facebook.com/search/top/?q=Zesp%C3%B3%C5%82%20Szk%C3%B3%C5%82%20Ekonomicznych%20Nr%20%20w%20Krakowie%20sp%C3%B3%C5%82dzielnia&pa=SEARCH_BOX (30.04.2020); Statut II Liceum Ogólnokształcącego w Hrubieszowie...; Spółdzielnia Uczniowska „Przyszłość”...; Sklepik wzorowy...; Winien-Ma. Nasza działalność...; Spółdzielnia Uczniowska „Winien-Ma”

W kolejnych latach, tj. 2000–2010, nierzadko powyższe spółdzielnie nadal podtrzymywały działalność z lat 90. XX wieku, zamieniały ją na inną albo umieszczały ją na nowo powstałych stronach internetowych. Przykład stanowią: „Karmelka” w Gimnazjum nr 2 w Lubartowie, „Jedność” w Zespole Szkół w Pustkowie, „Krokus” w Zespole Szkół w Zawadzie, „Winien-Ma” w Zespole Szkół Hotelarsko-Turystycznych w Zakopanem, „Szarotka” w Zespole Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie, „Ekonomik” w Zespole Szkół Zawodowych nr 4 w Ostrołęce, „Pszczołka” w Zespole Szkół w Paszczynie, „Pszczołka” w Gimnazjum w Złotej, „Plastuś” w Zespole Szkół w Ryczowie, spółdzielnia uczniowska w Zespole Szkół im. Zygmunta Chmielewskiego w Nałęczowie, „Rockefeller” w Zespole Szkół Ekonomicznych nr 2 w Krakowie, „Zorza” w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych im. W. Witosa w Giebułtowiu, „Dziupla” w Zespole Szkół Ogólnokształcących nr 29 w Kielcach i spółdzielnia uczniowska w Zespole Szkół nr 3 w Hrubieszowie.

„Karmelka” aktywnie uczestniczyła w konkursach organizowanych przez Społeczeństwo – „Zawsze razem” oraz w rywalizacji o tytuł najlepiej funkcjonującej spółdzielni uczniowskiej w kraju, ogłaszanej przez FRSU. Dodatkowo organizowała różnorodne wydarzenia szkolne, których celem było pozyskiwanie funduszy. Młodzi członkowie spółdzielni przeznaczali zebrane pieniądze na różne cele, takie jak zakup prezentów (książki, bilety do kina, cyrku, muzeum, wycieczki) z okazji różnych świąt i wydarzeń szkolnych, nagradzanie szkolnych sportowców, finansowanie obiadów dla potrzebujących uczniów, wsparcie finansowe dla uczestników wycieczek oraz dofinansowanie nagród w szkolnych konkursach ortograficznych, mitologicznych, matematycznych, języka angielskiego, plastycznych, recytatorskich oraz muzycznych. Spółdzielnia „Jedność” wspierała finansowo biedniejszych uczniów, umożliwiając im udział w wycieczkach oraz wspomagając organizowane przez szkołę konkursy poprzez dofinansowanie nagród³⁰.

„Krokus” zajął pierwsze miejsce (2000) w konkursie kronik SU zorganizowanym przez GS „SCH” w Dębicy; zorganizował w szkole powiatowe obchody 100-lecia działalności spółdzielni uczniowskich w Polsce; otrzymał wyróżnienie (2002) w wojewódzkim konkursie „Dziś Oszczędzam w SKO, Jutro w PKO” przez PKO Bank Polska; zrealizował projekt (2005) „Równać szanse” Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności („Krokus” otrzymał 8000 zł); zajął pierwsze miejsce w latach 2005–2007

Facebook...; Winien-Ma. Nasza działalność...; Spółdzielnia uczniowska. Przewodnik...; Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki...

³⁰ 90 lat Spółdzielczości Uczniowskiej w Lubartowie...; R. Ozonok, „Karmelka” świętowała...; Spółdzielnia Uczniowska „Karmelka” w Gimnazjum nr 2..., s. 39–58; Spółdzielnia Uczniowska „Jedność”...

w konkursie „Zaopatrujemy SU w towar w placówkach GS” zorganizowanym przez GS „SCH” w Dębicy; wziął udział w I Olimpiadzie „Wiem wszystko o polskiej spółdzielczości” (2008) oraz w pierwszym Kongresie SU. „Winien-Ma” ponownie inwestował w swoją szkołę, kupując 16 komputerów, 4 rzutniki multimedialne, programy finansowo-księgowe (Symfonia, CDN) oraz programy obsługujące sprzedaż (FAKT, FPP – współpracującego z kasą do pracowni ekonomiki), kasy fiskalne, skaner, stół kasowy, pomógł także w sfinansowaniu wyposażenia szkolnego biura maklerskiego, doposażeniu pracowni ekonomicznych oraz rozrywek, tj. wycieczek dla spółdzielców (50%) do Czech (2012) i Paryża (2013)³¹.

„Szarotka” nie tylko wspomagała finansowo organizację wycieczek, ale również angażowała się w remonty klas oraz organizację studniówek. Aktywnie uczestniczyła także w konkursach organizowanych przez FRSU, sejmikach oraz kongresach, podobnie jak „Ekonomik”. „Pszczółka” z Paszczyny organizowała różnorodne imprezy szkolne, np. andrzejkowe, mikołajkowe czy walentynkowe, z których dochód przeznaczano na rozrywki dla członków spółdzielni, jak wycieczki do kina i teatru, prezenty za pracę w spółdzielni oraz wsparcie finansowe dla wycieczek klasowych. Natomiast „Pszczółka” w Złotej przeznaczyła wypracowany dochód na remont sal lekcyjnych i uczestnictwo w konkursach FRSU. „Plastus” dzięki organizacji imprez takich jak mikołajki, walentynki, Święto Rodziny czy Dzień Dziecka gromadził środki, które inwestowano w zakup żaluzji do sal lekcyjnych, nagrody dla uczniów zaangażowanych w działalność spółdzielni oraz wycieczki integracyjne. „Rockefeller” organizował uroczyste pożegnania dla członków spółdzielni kończących szkołę, a także sponsorował wycieczki, wyjścia do kina i teatru oraz prezenty mikołajkowe dla dzieci z domu dziecka w Podgórzu. Zarząd „Zorzy” potwierdzał prowadzenie działalności kulturalno-edukacyjnej, jednak nie udzielił szczegółowych informacji. Natomiast spółdzielnia uczniowska w Hrubieszowie dzięki sprawnemu zarządzaniu była sponsorem słodkich poczęstunków na uroczystościach szkolnych, finansowała wycieczki i studniówki dla członków spółdzielni, przyznawała nagrody za pracę w spółdzielni, dekorowała szkołę oraz oferowała pomoc materialną uczniom potrzebującym, dzieciom z miejskiego szpitala oraz placówki opiekuńczo-wychowawczej w Łabuniach poprzez wręczanie upominków mikołajkowych³².

³¹ Spółdzielnia Uczniowska „Krokus”...; Spółdzielnia Uczniowska „Winien-Ma” Facebook...; Winien-Ma. Nasza działalność...

³² Winien-Ma. Nasza działalność...; Spółdzielnia Uczniowska „Jedność”...; Szkolna Kasa Oszczędności...; Podsumowanie działalności spółdzielni uczniowskich za 2017 r...; J. Kołodziej, SU „Plastus” w Ryczowie..., s. 106–111; „Cisowiec” 2018, nr 29, s. 18; J. Łowczak, *Młodzi*

Powstałe w latach 2000–2010 spółdzielnie uczniowskie również wykazywały zaangażowanie w działalność kulturalno-edukacyjną i społeczną. Najczęstszym przejawem takiej aktywności było organizowanie wydarzeń szkolnych. „Trio” miało w swojej ofercie kiermasze okolicznościowe (śledzik, baranek, choinka) i imprezy sportowe, a „Sknerus” – Dzień Baśni, dyskoteki, zabawy karnawałowe. Zrzeszenie „Jutrzenka” urządzało festyny, loterie fantowe i kiermasze oraz konkursy (przyrządzanie zdrowych posiłków). Kiermasze i pikniki rodzinne były domeną Spółdzielni „Kramik”, która również współorganizowała wydarzenia związane z ekologią (Dzień Ziemi, Dzień Czystego Powietrza). „Junior” organizował koncerty w szkole, a członkowie zrzeszenia „U Pasika” jarmarki świąteczne i dzień otwarty szkoły. Popularność zyskały też wydarzenia i konkursy organizowane przez FRSU, w których uczestniczyły m.in. „Sknerus”, „U Pasika”, „Kramik” czy „Jutrzenka”. Ta ostatnia urządzała kursy dotyczące prowadzenia rachunkowości w takiej organizacji szkolnej, brała udział w akcjach promujących zdrowe odżywianie oraz racjonalne zakupy i sposoby na spędzanie wolnego czasu. Informacje o dofinansowaniu wydarzeń szkolnych i zakup potrzebnych dla szkoły i organizacji szkolnych przedmiotów przedstawiają następujące zrzeszenia: „Grosik” (zakup dekoracji dla szkoły, nagród dla laureatów konkursów organizowanych przez szkołę, zakup nagród dla spółdzielców za roczną pracę), „Trio” (zakup nagród na konkursy i loterie, kupno programów edukacyjnych dla szkoły, biletów na spektakle, wspomaganie finansowe w zakresie dopłat do biwaków, wycieczek klasowych i szkolnych), „Chatka Puchatka” (wyposażenie dla swojej placówki i nagrody za udział w różnych szkolnych konkursach), „Kramik” (wycieczki, kolonie, zielone szkoły oraz wyjścia do teatru i kina), „Sknerus” (dofinansowanie konkursów organizowanych przez samorząd uczniowski, książek do biblioteki, zakupu świec Caritas przed Bożym Narodzeniem, upominków na Dzień Nauczyciela i sponsorowanie paczków dla uczniów zdających egzamin gimnazjalny). Niektóre spółdzielnie, w tym „Ptyś” utworzony w tym czasie, nie ujawniły swojej aktywności kulturalno-edukacyjnej, podobnie zachowały się zrzeszenia: „Sezam”, „Akacja” i spółdzielnia uczniowska w Tarnowie³³.

i przedsiębiorczy...; E. Tyrpa, *Trzy pytania do...*; Konferencja „Świadomy wybór kształcenia zawodowego”, <https://zspgiebultow.edupage.org/news/?zac=360> (28.04.2020).

³³ Spółdzielnia Uczniowska. Zespół Szkół nr 8...; Statut SU „Trio”...; Spółdzielnia „Trio”...; Sknerus...; Roczna informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Sknerus”..., s. 1; Patron dla szkoły...; Spółdzielnia Uczniowska „Kramik” znów na II miejscu...; Spółdzielnia Uczniowska „Kramik”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 20–21; Zespół Szkół Zawodowych nr 3 w Ostrołęce...; Kalejdoskop regionalny. Zdjęcie. Spółdzielcy w Gimnazjum nr 1 im. Króla Bolesława Chrobrego, <https://www.facebook.com/Kalejdoskopregionalny/photos/a.1276632929070592/1276633092403909/?type=3> (2.05.2020); Spółdzielnia uczniowska z ZSE

Lata 2011–2016 przynoszą dodatkowe informacje na temat działalności wcześniej powstałych spółdzielni uczniowskich. Oto przykłady ich aktywności. „Karmelka” uczestniczyła w warsztatach dla nauczycieli z Mazowsza na temat zakładania spółdzielni uczniowskich („Spółdzielnie uczniowskie szkołą aktywności”, 2016), warsztatach wakacyjnych w Kwapince koło Raciechowiec oraz zdobyła nagrodę w konkursie „Na najlepszy pomysł na kampanię społeczną w społeczności lokalnej”. Organizowała również konkursy dla uczniów dotyczące historii swojej spółdzielni oraz na najlepszą reklamę spółdzielni. „Krokus” regularnie brał udział w konkursie „Zaopatrujemy SU w towar w placówkach GS” organizowanym przez GS „SCH” w Dębicy i organizował konkursy szkolne o spółdzielczości. „Ekonomik” organizował turnieje wiedzy o spółdzielczości, wycieczki do Sejmu RP i Centralnego Zarządu PSS „Społem” w Warszawie. „Plastus” prowadził konkursy na logo spółdzielni i reklamę, wybór najmilszego ucznia oraz ślubowania dla klas pierwszych. Dofinansowywał wycieczki, zakupywał bajki do świetlicy i sponsorował nagrody w szkolnych konkursach (recytatorskich, plastycznych, matematycznych, przyrodniczych, fotograficznych). „Jutrzenka” dofinansowywała pomoce dydaktyczne (papier ksero, tusz do drukarek), rajdy i wycieczki. „Chatka Puchatka” zakupywała wyposażenie do szkoły i nagrody dla zwycięzców w szkolnych współzawodnictwach. „Winien-Ma” dofinansowywał wycieczki (Paryż, Czechy, Włochy), organizował konkursy na stroik świąteczny, uczestniczył w ogólnopolskiej Olimpiadzie Statystycznej organizowanej przez GUS, promował równość dla wszystkich uczniów (w tym osób niepełnosprawnych), brał udział w konkursie rachunkowym zorganizowanym przez Stowarzyszenie Księgowych Oddział Kraków. „Szarotka”, „Karmelka”, „Krokus”, „Sknerus”, „Winien-Ma”, „Ekonomik”, „Plastus” i „U Pasika” kontynuowały lub rozpoczęły współpracę z FRSU, biorąc udział w konkursach, sejmikach, kongresach i spotkaniach dla opiekunów spółdzielni uczniowskich. „Ptyś” dofinansowywał imprezy klasowe, studniówki, tzw. półmetek, wyjścia do kina i teatru, nagrody za pracę na rzecz spółdzielni oraz oferował pomoc finansową dla spółdzielców w trudnych sytuacjach losowych³⁴.

najlepsza na śląsku...; Szkoła. Forum nk.pl...; Prezentacja multimedialna „Jutrzenka”, http://www.frsu.pl/uploads/attachments/prezentacja_jutrzenka.pdf (7.05.2020); ZS Januszkowice...; Historia szkoły...; B. Klimczak, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 22; Spółdzielnia Uczniowska „Ptyś”...; Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki...; Informacja od Spółdzielni Uczniowskiej „Sezam”... (w archiwum FRSU); Spółdzielnia Uczniowska „Akacja”...; W ZPE powstała pierwsza w Olsztynie spółdzielnia uczniowska...; Zespół Szkół Niepublicznych...

³⁴ 90 lat Spółdzielczości Uczniowskiej w Lubartowie...; R. Ozon, „Karmelka” świętowała...; Spółdzielnia Uczniowska „Karmelka” w Gimnazjum nr 2..., s. 39–58; Gimnazjum nr 1 im. Króla Bolesława Chrobrego...; Spółdzielnia Uczniowska „Krokus”...; T. Świętoń, *Spółdzielnia...*, s. 18; J. Sobiecki, *Szkoły spółdzielczych wartości...*, s. 7–8; B. Parzych, *Spółdzielczość*

Spośród powstałych w tym czasie (tj. 2011–2016) spółdzielczych zrzeszeń szkolnych „Talarki” organizowały imprezy szkolne, ale młodzież nie podaje ich szczegółów, a poza murami szkoły uczestniczyły w akcji „Przedsiębiorcza młodzież – spółdzielczość uczniowska” pod patronatem Agencji Rozwoju Regionalnego. „Company” zajmował się kiermaszami, konkursami z okazji 100-lecia banków spółdzielczych i „Wiem wszystko o polskiej spółdzielczości” oraz organizował kursy dla opiekunów spółdzielni uczniowskich – organizatorów turystyki i rekreacji w szkole. „Pod Kopytkiem” poprzez e-dziennik reklamował swój bufet, tym samym popularyzując ideę spółdzielczości. „Vzór” brał udział w projekcie „Podaruj serdeczne serducho” (2016) oraz „Dzień Kobiet nadchodzi, tulipan nie zaszkodzi” (2016), organizował także wróżby andrzejkowe. „Miodzio” zajmował się organizacją kiermaszów i Dni Promocji Zdrowia; spółdzielnia uczniowska rozpoczęła współpracę z FRSU, podobnie jak spółdzielnia uczniowska w Andrychowie. „Wiewiórek” propagował ideę spółdzielczości w szkole. „Modraczek” brał udział w „Wojewódzkim Konkurs Umiejętności Kulinarynych”, akcji ekologicznej „Przynieś bidon – bądź eko”, „Śniadanie Wielkanocne dla samotnych” i organizowaniu quizu o Świętach Wielkanocnych. „Pychotka” organizowała kiermasze. „Smaкус” brał udział bądź zajmował się organizacją imprez szkolnych – to jedyna informacja. Z organizowanych aktywności wszystkie spółdzielnie uczniowskie pobierały korzyści w postaci pieniędzy, dzięki czemu mogły wspomóc też innych. Było tak w przypadku zrzeszenia „Talarki” – młodzież sponsorowała drugie śniadanie (w czasie wyjazdów na zawody) szkolnych sportowców, poczęstunek do osób odwiedzających szkołę i różne imprezy (andrzejki, mikołajki, koncert kolęd i pastorałek). „Company” dokładał się do obozów, kolonii i zielonych szkół. „Vzór” dofinansowywał cele charytatywne. „Miodzio” dołożył się do profesjonalnego oświetlenia dyskotekowego. „Modraczek” zakupił sprzęt AGD i dofinansowywał imprezy szkolne i zajęcia kulinarne w szkole. „Pod Kopytkiem” w formie bonów podarunkowych do marketu doceniał pracę młodzieży dla spółdzielni, finansował prezenty z okazji Dnia Dziecka oraz pomagał w realizacji warsztatów gastronomicznych

uczniowska..., s. 22; *Ekonomik w Ostrołęce...*; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” ZSZ nr 4 w Ostrołęce..., s. 20; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 17–18; J. Kołodziej, SU „Plastus” w Ryczowie..., s. 106–111; Historia szkoły...; B. Klimczak, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 22; Winien-Ma. Nasza działalność...; Spółdzielnia Uczniowska „Winien-Ma” Facebook...; Spółdzielnia uczniowska. Przewodnik...; Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej...; Spółdzielnia Uczniowska „Ptyś”...; Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki...

w szkole (dokładając pieniądze). Natomiast „Ekonomik” rozpoczął wystawianie referencji młodym spółdzielcom ubiegającym się o pracę po ukończeniu szkoły³⁵.

Informacji o działalności kulturalno-edukacyjnej nie podały „Akacja” w Zespole Szkół w Reszlu, „Emma” w Gimnazjum nr 2 w Wodzisławiu Śląskim i „Smakołyki” w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych nr 4 im. Jana Pawła II w Nowej Soli.

Podsumowując, niemal każda spółdzielnia uczniowska funkcjonująca w szkole ponadpodstawowej w latach 1989–2016 prowadziła działalność kulturalno-edukacyjną i prace społecznie użyteczne. Pozostałe, czyli te, które nie pozostawiły śladu o swojej aktywności w tym zakresie, zapewne również ją praktykowały. Taki wniosek wynika z powinności ruchu spółdzielczego w placówkach, statutów i sprawozdań zrzeszeń szkolnych objętych analizą.

Podejmowane działania spółdzielni uczniowskich w szkołach ponadpodstawowych w Polsce w latach 1989–2016 zależały nie tylko od miejsca i realizowanej formy gospodarczej, poparcia dyrekcji i zaangażowania nauczycieli, ale również od powziętej przez młodzież współpracy ze środowiskiem szkolnym i lokalnym. Taka aktywność przyczyniła się do rozwoju szkolnego przedsiębiorstwa i jego utrzymania w danej placówce oświatowej.

W latach 1989–1999 „Karmelka” współpracowała z Komitetem Rodzicielskim (później Radą Rodziców) w aspekcie organizowania i finansowania imprez, w czym pomagała też Powszechna Spółdzielnia „Społem” (dokładała się do kuligów, ognisk, imprez, nagród w zawodach latawcowych, zaopatrywała sklepik w produkty spożywcze) oraz wspomogła ją, przeprowadzając remont sklepiku (łada sklepowa, półki, czajnik) czy świadcząc swoją pomoc merytoryczną. Ta lubartowska spółdzielnia otrzymywała wsparcie od lokalnych firm, tj. Star Foods (kupowanie towaru, stojak

³⁵ Spółdzielnia Uczniowska „Company”...; Zespół Szkół Zawodowych nr 3 w Ostrołęce...; ZSZ w Ostrołęce. Spółdzielnia Uczniowska...; Informacje uzyskane od Roberta Pendziałka – opiekuna SU, 27.06.2019; R. Gordon, R. Wojewodziec, *Spółdzielczość uczniowska*..., s. 21; Formularz zgłoszeniowy. Przykłady dobrych praktyk...; Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej...; Event Spółdzielni Uczniowskiej „Vzór”...; Książka na rok szkolny 2016/2017 „stąd jesteśmy”...; M. Paczyńska, Eko-sklepik w szkole...; Działania...; Bądź zero waste...; A. Biernat, Wodzisław Śląski...; M. Majdak, Spółdzielczość uczniowska..., s. 22; Spółdzielnia uczniowska...; Spółdzielnia Uczniowska „MODRACzeK”...; Spółdzielnia Uczniowska „MODRACzeK” Facebook...; Kronika Spółdzielni Uczniowskiej „Pychotka”...; Informacje uzyskane od opiekunów Spółdzielni Uczniowskiej „Pychotka”, Leszka Polkowskiego i Beaty Boguszewskiej, Warszawa, 3.08.2020; Patronat „SPOŁEM” WSS Śródmieście...; Spółdzielnia Uczniowska „Smakuś”...; Spółdzielnia Uczniowska „Talarki”...; Historia Zespołu Szkół Powiatowych w Łysych...; Aktualności w oświacie...; J. Sobiecki, *Szkoły spółdzielczych wartości*..., s. 7–8; B. Parzych, *Spółdzielczość uczniowska*..., s. 22; Ekonomik w Ostrołęce...; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” ZSZ nr 4 w Ostrołęce..., s. 20; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 17–18.

na ten towar), hurtowni lubartowskich: PSS „Merkury”, PSS „Jedność”, Mazpol, Ekwipol, „EL-KA”, wytwórni wód gazowanych Rafa, firm: Wedel, Coca-cola, Eldorado, Ballsen, Frito Lay Poland, Ed-Ma oraz Banku PKO w Lubartowie. Spółdzielnia Uczniowska „Jedność” też wykraczała poza mury szkoły w celu rozwijania swojej działalności i współdziałała z GS „SCH” w Dębicy, tak samo jak „Krokus”, „Pszczołka” w Paszczynie i „Szarotka”. Ta ostatnia kupowała od nich artykuły do sklepu szkolnego, a uczniowie z klas ekonomicznych odbywali praktyki zawodowe w GS, tak samo jak w Banku Spółdzielczym w Jordanowie. W szkole współpracowano z samorządem uczniowskim w zakresie organizacji imprez szkolnych oraz biblioteką szkolną w zakresie pomocy oprawiania książek, porządkowania księgozbioru. „Ekonomik” od początku swojej działalności podjął współpracę z PSS „Społem”, dzięki której powstało to zrzeszenie, oraz z rodzicami i samorządem uczniowskim. Zrzeszenie „Winien-Ma” korzystało z pomocy spółdzielni spóżywców dorosłych „Społem” w Zakopanem. „Pszczołka” w Paszczynie rozpoczęła tworzenie bądź odnawianie pomocy dydaktycznych dla szkoły. „Plastuś” liczył się ze zdaniem samorządu uczniowskiego, podobnie jak „Zorza”, „Łasuch” i „Rockefeller”, z tym że ten ostatni nawiązał kontakt ze Spółdzielnią Handlową „Jubilat” w Krakowie (dofinansującą wycieczki i nagrody). O współpracy z FRSU w tym czasie informowały spółdzielnie uczniowskie: „Krokus”, „Szarotka”, „Ekonomik”, „Pszczołka” w Złotej, „Plastuś”, „Rockefeller”, biorąc udział w organizowanych przez nich konkursach³⁶.

Zgromadzone materiały źródłowe pozwoliły na opisanie współpracy 12 spółdzielni uczniowskich funkcjonujących w tym czasie. Pozostałe cztery, tj. „Dziupla”

³⁶ 90 lat Spółdzielczości Uczniowskiej w Lubartowie...; R. Ozonek, „Karmelka” świętowała...; Spółdzielnia Uczniowska „Karmelka” w Gimnazjum nr 2..., s. 39–58; Spółdzielnia Uczniowska „Jedność”...; Szkolna Kasa Oszczędności...; Spółdzielnia Uczniowska „Krokus”...; T. Świętoń, *Spółdzielnie*..., s. 18; Spółdzielnia Uczniowska „Pszczołka”...; Kronika Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; Zespół Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie. Aktualności...; Krajowa Rada Spółdzielcza...; Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; A. Karcz, J. Woźniczka, *Spółdzielczość uczniowska*...; Historia Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; Informacje podane przez Annę Mironiuk – byłą opiekunkę SU „Szarotka”, 17.04.2020; A. Mironiuk, *Historia*...; J. Sobiecki, *Szkoły spółdzielczych wartości*..., s. 7–8; B. Parzych, *Spółdzielczość uczniowska*..., s. 22; Ekonomik w Ostrołęce...; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” ZSZ nr 4 w Ostrołęce..., s. 20; Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej”..., s. 17–18; Winien-Ma. Nasza działalność...; Spółdzielnia Uczniowska „Winien-Ma” Facebook...; Spółdzielnia uczniowska. Przewodnik...; J. Kołodziej, *SU „Plastuś” w Ryczowie*..., s. 106–111; E. Tyrpa, Trzy pytania do...; Konferencja „Świadomy wybór...”; Spółdzielnia uczniowska. Szkolny sklepik „Łasuch”...; Spółdzielnia Uczniowska „Łasuch”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej”..., s. 8–9; Poznajemy spółdzielnie uczniowskie..., s. 24; Zespół Szkół Ekonomicznych...; A. Bulka, *Przedsiębiorczość społeczna*..., s. 20; Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki...; Zespół Szkół Ekonomicznych Nr 2 w Krakowie...

w Zespole Szkół Ogólnokształcących nr 29 w Kielcach, „Przyszłość” w Zespole Szkół Ekonomicznych w Tarnogrodzie oraz spółdzielnie uczniowskie w Zespole Szkół im. Zygmunta Chmielewskiego w Nałęczowie i Hrubieszowie w Zespole Szkół nr 3, nie przedstawiają informacji w tym zakresie.

W latach 2000–2010 działalność spółdzielni uczniowskich była szeroko zakrojona i zróżnicowana. „Karmelka” kontynuowała współpracę z rodzicami i samorządem uczniowskim, angażując się w różne szkolne inicjatywy. „Krokus” rozpoczął współpracę z kołem łowieckim „Lis”, co mogło obejmować wspólne akcje edukacyjne i ekologiczne. „Winien-Ma” nawiązał współpracę z FRSU, wzmacniając swoje działania na rzecz spółdzielczości uczniowskiej. „Szarotka” współpracowała z prasą lokalną, aby propagować idee spółdzielczości, oraz z Ligą Ochrony Przyrody, organizując akcje takie jak „Ratujmy kasztanowce”, sprzątanie otoczenia czy dokarmianie ptaków. „Ekonomik” pod patronatem „Społem” umożliwiał uczniom naukę przedsiębiorczości spółdzielczej poprzez spotkania w różnych spółdzielniach, takich jak spółdzielnie mleczarskie, mieszkaniowe, pracy i inwalidzkie. Współpracował również z Wyższą Szkołą Ekonomiczno-Społeczną w Ostrołęce, Centrum Europejskim w Ostrołęce oraz Ostrołęckim Towarzystwem Naukowym. „Pszczółka” w Złotej współpracowała ze szkołą w organizacji akcji charytatywnych oraz działań na rzecz ochrony przyrody. Współpracowała także z firmą Gim Spółka Hubert Jaworski, zaopatrującą sklepik szkolny w artykuły. „Zorza” współpracowała z Domem Pomocy Społecznej, co mogło obejmować różne formy wsparcia i wspólnych inicjatyw na rzecz społeczności lokalnej. Wszystkie te działania przyczyniły się do wzmocnienia więzi społecznych, promowania idei spółdzielczości oraz rozwijania przedsiębiorczości i odpowiedzialności wśród uczniów³⁷.

Powstałe w latach 2000–2010 spółdzielcze zrzeszenia szkolne kontynuowały tradycje swoich poprzedników, angażując się w różnorodne inicjatywy i współprace. Oto szczegóły ich działań. Współpracę z FRSU polegającą na wspieraniu działań na rzecz spółdzielczości uczniowskiej podjęły „Sknerus”, „Jutrzenka”, „U Pasika” i „Kramik”. Praca ze społecznością szkolną dotyczyła spółdzielni „Sknerus”, „Grosik”, „Jutrzenka” i „U Pasika”, które współpracowały głównie z samorządem uczniowskim i rodzicami, angażując się w szkolne inicjatywy. „Grosik” współpracował ze szkolnym kołem Caritas. „Jutrzenka” nawiązała współpracę z GS „SCH” w Dębicy, uczestnicząc w zebraniach grup członkowskich i przedstawicieli członków, spotkaniach opłatkowych oraz z kołami łowieckimi „Łoś” i „Lis”, które dostarczały runo leśne do dokarmiania zwierząt zimą. Współpracowała również z urzędem pracy i urzędem skarbowym.

³⁷ Zespół Szkół Ekonomicznych Nr 2 w Krakowie..., B. Krawczyk, *Szkolna Kasa Oszczędności...*, s. 154–157; R. Wojas, *Spółdzielnia Uczniowska „Pszczółka”...*

„Kramik” współpracował z Radą Gminy Drużbice, pomagając w organizacji kiermaszu świątecznego i sponsorując kielbaski na piknik. Współpracował też z firmą Cezmar Budownictwo z Bełchatowa (sponsor nagród), pasieką Maszewo z województwa zachodniopomorskiego (tani zakup miodów), Ochotniczą Strażą Pożarną (pierwsza pomoc), hurtownią „Hurtex” (sponsor wody mineralnej na piknik) oraz Radą Pedagogiczną (przygotowania Dnia Ziemi, Dnia Czystego Powietrza, pikniku rodzinnego i obchodów dnia walki z AIDS). „Trio” ze Szczecina rozwinęło współpracę z Domem Samotnej Matki, domami dziecka i świetlicą środowiskową, organizując przedstawienia i imprezy okolicznościowe dla dzieci oraz zbiórki ubrań, zabawek, środków czystości i artykułów papierniczych. Współpracowała także ze szkołą tańca „Astra” (organizacja turniejów tanecznych) oraz pensjonatem „U Śnieżków” w zakresie promowania produktów regionalnych³⁸.

W latach 2000–2010 oraz w kolejnych okresach połowa powstałych spółdzielni uczniowskich nie podała żadnych informacji o współpracy ani ze środowiskiem szkolnym, ani lokalnym. Do takich spółdzielni należały: „Chatka Puchatka” w Zespole Szkolnym Podstawowo-Gimnazjalnym nr 1 w Chełmku, „Sezam” w Zespole Szkół w Dziaduszytach, „Amigos” w Gimnazjum Gminnym w Rajsku, „Junior” w Gimnazjum nr 1 im. Króla Bolesława Chrobrego w Łęcznej, „Ptyś” w Zespole Szkół nr 4 w Jasle i Spółdzielnia Uczniowska w Zespole Szkół Niepublicznych w Tarnowie. Żadna z tych spółdzielni nie przedstawiła informacji o ewentualnym zerwaniu współpracy z innymi podmiotami. Brak tych danych może wynikać z braku współpracy lub z niedokumentowania działań na szerszą skalę. Z kolei spółdzielnie, które wykazywały swoją aktywność, nie zgłaszały zerwania współpracy z jakimkolwiek partnerem, co świadczy o trwałości i stabilności ich relacji z otoczeniem szkolnym i lokalnym.

W ostatnim przedziale czasowym, tj. w latach 2011–2016, wiele spółdzielni uczniowskich nawiązało współpracę z nowymi podmiotami, rozszerzając zakres swoich działań oraz wzmacniając relacje z różnymi organizacjami. Oto kilka przykładów. „Jedność” nawiązała współpracę z Bankiem Spółdzielczym w Ropczycach (wycieczki do banku w celu edukacji o usługach bankowych i działalności banków). „Szarotka” z pedagogiem szkolnym w zakresie pomocy przygotowania sali gimnastycznej na spotkania profilaktyczne. „Karmelka” rozpoczęła współpracę z FRSU

³⁸ Sknerus...; Roczna informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Sknerus”..., s. 1; Patron dla szkoły...; T. Świętoń, *Spółdzielnie...*, s. 18; Spółdzielnia uczniowska z ZSE najlepsza na śląsku...; Szkoła. Forum nk.pl...; Spółdzielnia Uczniowska „Kramik” znów na II miejscu...; Spółdzielnia Uczniowska „Kramik”...; Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej...”, s. 20–21; O Spółdzielni Uczniowskiej „Trio”; Statut SU TRIO...; Spółdzielnia TRIO...

i „Winien-Ma”³⁹. „Plastuś” prawdopodobnie w tym czasie współpracował z lokalnymi władzami – współorganizowali festyn majowy „Święto Rodziny” dla mieszkańców Ryczowa⁴⁰.

W latach 2011–2016 nowo powstałe organizacje szkolne aktywnie nawiązywały współpracę ze środowiskiem lokalnym, co zaowocowało wieloma wspólnymi inicjatywami i projektami. Oto szczególne przykłady takich współprac: „Talarki” z Katolickim Stowarzyszeniem Młodzieży (wspólna organizacja Dnia Babci i Dziadka, Balu Karnawałowego dla dzieci z parafii) w Łysych; „Company” z prasą „Tęczę Polską” i „Kurierem Ostrołęckim”; „Pod Kopytkiem” z nauczycielami (wystawianie referencji) oraz osobami prywatnymi (darowizny); „Vzór” z PSS „Społem” w Poznaniu (patronat) i Regionalnym Ośrodkiem Polityki Społecznej; „Miodzio” z Przedsiębiorstwem Pszczelarskim Tomasza Łysonia (dostarcza miód do sklepiku, sponsor, wyposażył sklepike); „Akacja” i „Smakuś” z samorządem szkolnym; „Psychotka” ze Społem WSS „Śródmieście” (patronat) – które wyposażył sklepike w ladę, regały, KRS (udział ich w projekcie „Spółdzielnie Uczniowskie szkołą aktywności”) i Cepelią (udostępniała miejsce do sprzedaż prac uczniów na kiermaszu). „Smakołyki” zgłoszyła swoje istnienie do Krajowej Rady Spółdzielczej. Wszystkie te spółdzielnie współpracowały z samorządem uczniowskim, angażując się w organizację imprez szkolnych, pomoc w sprzedaży i promocji oferowanych artykułów oraz przygotowywanie dekoracji. Niektóre z nich, takie jak „Company”, „Vzór”, „Psychotka” i spółdzielnia uczniowska w Andrychowie, nawiązały także współpracę z FRSU. Nie ma informacji o współpracy w „Wiewiórku” w Zespole Szkół Publicznych im. Tkaczy Chełmskich w Chełmsku Śląskim, „Modraczku” w Zespole Placówek Edukacyjnych w Olsztynie i „Emmie” w Gimnazjum nr 2 w Wodzisławiu Śląskim.

Niezależnie od czasu funkcjonowania danej spółdzielni uczniowskiej, czyli w latach 1989–2016, współpraca była najczęściej podejmowana z samorządem

³⁹ Nie ma informacji, od kiedy rozpoczęła się współpraca z Fundacją Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej w Krakowie, ale w latach 2011–2016 była ona praktykowana.

⁴⁰ Szkolna Kasa Oszczędności...; Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; A. Karcz, J. Woźniczka, *Spółdzielczość uczniowska*...; Historia Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”...; Informacje podane przez Annę Mironiuk – byłą opiekunkę SU „Szarotka”, 17.04.2020; A. Mironiuk, Historia...; J. Kołodziej, SU „Plastuś” w Ryczowie..., s. 106–111; 90 lat Spółdzielczości Uczniowskiej w Lubartowie...; R. Ozonok, „Karmelka” świętowała...; Spółdzielnia Uczniowska „Karmelka” w Gimnazjum nr 2..., s. 39–58; Winien-Ma. Nasza działalność...; Spółdzielnia Uczniowska „Winien-Ma”. Facebook...; Winien-Ma. Nasza działalność...; Spółdzielnia uczniowska. Przewodnik...; Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki...; Spółdzielnia Uczniowska „Smakuś”...

uczniowskim, lokalnymi przedsiębiorcami, dorosłymi spółdzielcami („Społem”, „Samopomoc Chłopska”) i FRSU.

Kolejnym zagadnieniem objętym analizami były nazwy poszczególnych spółdzielni uczniowskich. Podobnie jak w szkołach podstawowych były zwykle kontynuacją działalności gospodarczej z wcześniejszych lat i zwykle nie wymagały zmiany nazwy. W latach 1989–1999 nawiązywały do roślin, które można spotkać na ich terenie, np. „Szarotka” czy „Krokus”. Ta ostatnia to jedyna spółdzielnia uczniowska, która po 1989 roku zmieniła swoją pierwotną nazwę „Znicz” na nazwę kwiatka symbolizującego odrodzenie, zapowiedź czegoś nowego. „Pszczółka” w Złotej i „Pszczółka” w Pszczynie mogły odnosić się do polskiego przysłowia o pracowitości. Pozostałe nazwy stanowiły swojego rodzaju symbol przedsiębiorczości, jak np. „Ekonomik”, „Przyszłość”, „Rockefeller” czy „Winien-Ma”. Do wyrobów cukierniczych, słodkich nawiązała „Karmelka”, a do pracy w grupie – „Jedność”. Określenia małego miejsca – „Dziupla”, cechy charakteru – „Łasuch” bądź popularnej lektury szkolnej – „Plastuś” także przetrwały wiele lat⁴¹.

W latach 2000–2010 nazwy kształtowały się podobnie, o czym świadczą: „Grosik”, „Ptyś” oznaczający ciastko (asortyment w sklepiku), „Sezam” – chyba nie tyle chodziło o roślinę, ile o miejsce, w którym gromadzi się cenne przedmioty; „Chatka Puchatka”, czyli przyjemne, miłe miejsce; „Sknerus” – określający osobę skąpą, lubiącą oszczędzać. Spośród innych nazw powstałych w tym czasie np. „Junior” oznaczał młodego człowieka przed osiągnięciem dojrzałości, a „Kramik” nawiązywał do stoiska handlowego.

W ostatnim przedziale czasowym, czyli latach 2011–2016, nazwy najnowszych spółdzielni uczniowskich najczęściej odnosiły się do skojarzeń związanych z żywnością, np. „Talarki” (pieczone ziemniaki), „Miodzio” (produkty na bazie miodu), „Smakołyki”, „Pychotka” i „Smakuś” (smaczne produkty), bądź z nowoczesnością, jak „Vzór”, „Company” czy „Akacja”. „Pod Kopytkiem” również kojarzy się z gastronomią. W tym czasie najwięcej nazw powstało w drodze konkursu ogłaszanego przez spółdzielnię uczniowską dla społeczności szkolnej⁴².

⁴¹ Informacja podana przez Annę Mironiuk – była opiekunkę SU „Szarotka”, 17.04.2020; Spółdzielnia Uczniowska „Krokus”...; J. Kołodziej, *SU „Plastuś” w Ryczowie...*, s. 106–111.

⁴² R. Gordon, R. Wojewodziec, *Spółdzielczość uczniowska...*, s. 22; M. Paczyńska, *Eko-sklepik w szkole...*; Działania...; Informacje uzyskane od opiekunów Spółdzielni Uczniowskiej „Pychotka”, Leszka Polkowskiego i Beaty Boguszewskiej, Warszawa, 3.08.2020; Informacje uzyskane od Roberta Pendziałka – opiekuna SU „Pod Kopytkiem”, 27.06.2019.

4.3. Szkolne Kasy Oszczędności oparte na zasadach spółdzielczych i ich wartości edukacyjne

Podobnie jak w poprzednim podrozdziale oddzielnie dokonałam analizy Szkolnych Kas Oszczędności opartych na zasadach spółdzielczych funkcjonujących w szkołach ponadpodstawowych. Okazało się, że ostatnią działalnością gospodarczą wybieraną przez młodzież szkół ponadpodstawowych były Szkolne Kasy Oszczędności.

Tabela 4.5. Wykaz Szkolnych Kas Oszczędności opartych na zasadach spółdzielczych w szkołach ponadpodstawowych w latach 1989–2016

Województwo	Nazwa spółdzielni uczniowskiej	Szkoła	Miejscowość	Nazwa Banku Spółdzielczego	Rok rozpoczęcia działalności
Dolnośląskie	–	–	–	–	–
Kujawsko-pomorskie	–	–	–	–	–
Lubelskie	–	–	–	–	–
Lubuskie	–	–	–	–	–
Łódzkie	–	–	–	–	–
Małopolskie	„Szarotka”	Zespół Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego	Jordanów	Bank Spółdzielczy w Jordanowie	1989
Mazowieckie	–	–	–	–	–
Opolskie	–	–	–	–	–
Podkarpackie	„Jutrzenka”	Zespół Szkół	Nagawczyna	Brak informacji o BS w materiałach źródłowych	Około 2003
Podkarpackie	„Jedność”	Zespół Szkół	Pustków	Bank Spółdzielczy w Ropczycach – filia w Pustkowie Osiedlu	2010
Podlaskie	–	–	–	–	–
Pomorskie	–	–	–	–	–
Śląskie	–	–	–	–	–
Świętokrzyskie	„Pszczółka”	Gimnazjum	Złota	Bank Spółdzielczy w Pińczowie – Oddział w Złotej	2001
Warmińsko-mazurskie	–	–	–	–	–
Wielkopolskie	–	–	–	–	–
Zachodniopomorskie	–	–	–	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł podanych w przypisach nr 44–47.

Tabela 4.5 ilustruje stan SKO w latach 1989–2016 w szkolnictwie ponadpodstawowym. Organizacje te funkcjonowały tylko w południowej Polsce. Powstały w pierwszej i drugiej ramie czasowej objętej badaniami, natomiast w trzecim okresie (2011–2016) nie powstała żadna nowa Szkolna Kasa Oszczędności.

W latach objętych badaniami SKO istniały w pięciu spółdzielniach uczniowskich, tj. „Szarotce” w Zespole Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie, „Pszczołce” w Gimnazjum w Złotej, „Jedności” w Zespole Szkół w Pustkowie, „Jutrzence” w Zespole Szkół w Nagawczynie i „Krokusie” w Zespole Szkół w Zawadzie⁴³. Niemal wszystkie (z wyjątkiem SKO w „Krokusie”) były objęte patronatem banku spółdzielczego i działały na zasadach spółdzielczych. Dlatego w niniejszej pracy analizie podlegają Szkolne Kasy Oszczędności objęte pieczęią banków spółdzielczych (4 organizacje).

W latach 1989–1999 Szkolna Kasa Oszczędności działała: w Zespole Szkół w Jordanowie („Szarotka”, 1989–2016, pod opieką Banku Spółdzielczego w Jordanowie), w następnym przedziale czasowym, tj. w latach 2000–2010, w Gimnazjum w Złotej („Pszczołka”, 2001–2016, pod opieką Banku Spółdzielczego w Pińczowie – oddział w Złotej), Zespole Szkół w Nagawczynie („Jutrzenka”, około 2003–2016 – brak informacji o banku spółdzielczym) i Zespole Szkół w Pustkowie („Jedność”, 2010–2016, pod opieką Banku Spółdzielczego w Ropczycach – filia w Pustkowie Osiedlu). W ostatnich ramach czasowych obejmujących lata 2011–2016 analizowane materiały źródłowe nie wskazywały na utworzenie bądź zawieszenie Szkolnych Kas Oszczędności zarówno przy spółdzielniach uczniowskich, jak i tych samodzielnych – funkcjonujących pod opieką banku spółdzielczego⁴⁴.

⁴³ Spółdzielnia Uczniowska „Krokus” prawdopodobnie była objęta patronatem Banku PKO, o czym świadczy zapis o jej udziale w konkursie organizowanym właśnie przez ten bank (2002). Na temat współpracy z Bankiem Spółdzielczym nie ma żadnej informacji. Można zatem stwierdzić, że SKO w tej placówce nie podlega zasadom spółdzielczym, przez co nie została opisana jej działalność w niniejszej pracy, a jedynie wspomniano o jej istnieniu w badanych latach.

⁴⁴ Bank Spółdzielczy w Jordanowie. O banku, <http://bsjordanow.pl/o-banku> (13.05.2020); Informacje podane przez Annę Mironiuk – była opiekunkę SU „Szarotka”, 17.04.2020 r.; Krótka historia szkoły, <http://zszlota.szkolnastrona.pl/art,5,krotka-historia-szkoly> (12.05.2020); B. Krawczyk, *Szkolna Kasa Oszczędności...*, s. 154–157; Polski Bank Spółdzielczy w Wyszkowie, https://www.bankbps.pl/_data/assets/pdf_file/0003/24537/2010.2011.szczebel_regionalny_i_miejsce.pdf (12.05.2020); Bank Spółdzielczy w Pińczowie, <http://www.bspinczow.pl/aktualnosci.html> (12.05.2020); Szkolna Kasa Oszczędności...; Szkolne Blogi. Konkursy dla najlepiej oszczędzających w SKO, <https://www.szkolneblogi.pl/blogi/sko-zespol-szkol-nagawczyna/konkursy-dla-najlepiej-oszczedzajacych-w-sko/> (11.05.2020); Szkolne Blogi. Trochę historii o nas. Zespół Szkół w Nagawczynie, <https://www.szkolneblogi.pl/blogi/sko-zespol-szkol-nagawczyna/troche-historii-o-nas/> (11.05.2020); Prezentacja multimedialna „Jutrzenka”...

Przetrwanie i powoływanie Szkolnych Kas Oszczędności w szkołach ponadpodstawowych w latach 1989–2016 znacznie różni się pod względem ilościowym w porównaniu ze szkołami podstawowymi. Jednakże ich tworzenie i kontynuacja przy spółdzielniach uczniowskich – na wzór szkół podstawowych – świadczy o ich walorach wychowawczych i edukacyjnych nie tylko dla młodzieży, ale też placówki. Obie zalety przenikały się w działaniu, czego dowodem była aktywność podejmowana przez uczestników Szkolnych Kas Oszczędności.

Cztery Szkolne Kasy Oszczędności objęte badaniami przedstawiały ją na swoich stronach internetowych jako urozmaicenie oferty w szkole bądź spółdzielni uczniowskiej, a nie jako znaczącą aktywność podejmowaną przez młodych ludzi. Przyczyną małej popularności SKO wśród młodzieży okazał się wiek oszczędzających. Według nauczycieli w gimnazjum w Złotej (wypowiadających się za wszystkich nastolatków) młodzież preferowała bowiem przeznaczyć swoje pieniądze na przyjemności, tj. słodycze, napoje, gry komputerowe czy ubrania, niż oszczędzać na książeczce SKO⁴⁵.

We wszystkich szkołach ponadpodstawowych, w których funkcjonowały Szkolne Kasy Oszczędności, popularyzacja oszczędzania odbywała się wśród całej społeczności szkolnej i z jej pomocą, tj. spółdzielni uczniowskiej, samorządu uczniowskiego, rodziców i nauczycieli oraz społeczności lokalnej. Nie ma danych z lat 1989–1999 o SKO w Jordanowie oprócz tego, że była objęta opieką jordanowskiego banku spółdzielczego. Następnie w latach 2000–2010 powstałe w tym czasie SKO rozpoczęły swoją aktywność. Obejmowały one głównie działania wynikające z cyklicznych udziałów w konkursie „Dziś oszczędzam w SKO – jutro w Banku Spółdzielczym” organizowanych właśnie przez nie, do którego dołączyła szkoła w Jordanowie. Uczniowie w nich uczestniczący organizowali apele promujące oszczędzanie w różnym celu (wakacje, zielona szkoła) i tworzyli gazetki szkolne zachęcające do gromadzenia pieniędzy. Oprócz tego w Złotej zorganizowano wystawę monet dla całej społeczności szkolnej, przeprowadzono konkursy: „SKO – Szokujące Korzyści Oszczędzania”, „Międzyklasowe współzawodnictwo w systematycznym oszczędzaniu”, „Historia pieniądza”, „Z bankiem na Ty”, „Cechy pieniądza”. Zorganizowano konkursy plastyczne polegające na przedstawieniu oszczędzania w formie rysunku: „Plakat klasowy popularyzujący nawyki oszczędzania”, „Książeczka SKO”, „Zakładka do książki” czy „Koszyczek wielkanocny – promujący oszczędzanie”. W tej samej placówce podjęto oszczędzanie poprzez zbiórkę surowców wtórnych (kasztanów, makulatury

Konkurs „Zimowe Oszczędzanie z SKO” – szkoły od 101 do 300 uczniów, https://www.pkobp.pl/media_files/2dde317d-0aee-4b7e-a122-b67db59eedaf.pdf (11.05.2020).

⁴⁵ Konkurs „Zimowe Oszczędzanie z SKO”...; Krótka historia szkoły...; B. Krawczyk, Szkolna Kasa Oszczędności..., s. 154–157; Polski Bank Spółdzielczy w Wyszkowie...

i puszek aluminiowych) oraz zorganizowano dla mieszkańców akcję o oszczędzaniu, przekazując im w formie ulotek zalety takiego działania, a okazją były obchody Dnia Oszczędzania. Uczniowie należący do SKO organizowali też konkursy literackie wymagające ułożenia haseł na ten temat; było tak w Złotej, w Nagawczynie i Jordanowie. W tej ostatniej miejscowości w zespole szkół uczniowie współpracując ze swoim bankiem, uczestniczyli w lekcjach i warsztatach prowadzonych przez pracowników banku, a dodatkowo bank stwarzał im możliwość odbycia praktyk zawodowych⁴⁶.

W latach 2011–2016 wszystkie powyższe Szkoły Kasy Oszczędności kontynuowały swoje działania i je urozmaicały. Na przykład „Pszczółka” w Złotej wprowadziła zajęcia o oszczędzaniu – przeprowadzając je na lekcjach wiedzy o społeczeństwie. W tym czasie założono Szkolną Kasę Oszczędności także w Zespole Szkół w Pustkowie, choć w nieco innym wydaniu – bez udziału w popularnym konkursie o oszczędzaniu, ponieważ jej członkowie trudnili się głównie oszczędzaniem zasobów naturalnych, które były przez nich sprzedawane. Przyczyniając się do ochrony środowiska, gromadzili środki finansowe poprzez: zbiórkę makulatury, złomu, baterii oraz puszek. Takie oszczędzanie rozpoczęte już w poprzedniej ramie czasowej zostało uznane za nowoczesne zarabianie⁴⁷.

Pedagodzy czy opiekunowie, a przede wszystkim członkowie Szkolnych Kas Oszczędności przedstawiali jej liczne zalety. Dominowały wśród nich rozmaite korzyści w postaci umiejętności świadomego dysponowania pieniędzmi i własnymi zasobami (systematyczność, wytrwałość, stronięcie od pokus). Zarządzanie wytworami przyrody i wspólnie wypracowanym dobrem w SKO również przyczyniało się do kształtowania oszczędzania. Bez wątpienia uczniów motywował udział w konkursach organizowanych przez ich banki spółdzielcze, które uczyły rozumnego i uczciwego współzawodnictwa. Szkoły w Pustkowie i Jordanowie zwróciły uwagę na to, że takie inicjatywy integrowały biorących w nim udział uczestników i kształtowały zespołowe działanie. Placówka w Złotej wskazała, że przeprowadzone akcje charytatywne były

⁴⁶ Bank Spółdzielczy w Jordanowie. O banku...; Informacje podane przez Annę Mironiuk – była opiekunkę SU „Szarotka”, 17.04.2020; Zespół Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie, <http://zsdjordanow.iap.pl/spoldzielnia-uczniowska-szarotka/sukcesy> (13.05.2020); A. Bulka, Informacja o przebiegu ogólnopolskiego sejmiku SU, <http://www.frstu.pl/pages/read/52.html> (13.05.2020); A. Bulka, *Przedsiębiorczość społeczna...*; Echo Jordanowa, <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/plain-content?id=53619> (13.05.2020); Krótka historia szkoły...; B. Krawczyk, *Szkolna Kasa Oszczędności...*, s. 154–157; Polski Bank Spółdzielczy w Wyszkowie...; Bank Spółdzielczy w Pińczowie...; Zespół Placówek Oświatowych w Złotej, <http://zpozlota.edupage8.org/news/?zac=740> (12.05.2020); Szkolne Blogi. Trochę historii...; Szkolna Kasa Oszczędności...; Szkolne Blogi. Konkursy...; Prezentacja multimedialna „Jutrzenka”...; Konkurs „Zimowe Oszczędzanie z SKO”...

⁴⁷ Konkurs „Zimowe Oszczędzanie z SKO”...

wartością samą w sobie ze względu na bezinteresowną pomoc drugiemu człowiekowi – co kształtuje empatię.

Ze względu na korzyści edukacyjne Szkolne Kasy Oszczędności w szkołach ponadpodstawowych były zgodne, jeśli chodzi o wartości wychowawcze tych organizacji szkolnych, argumentując je zdobywaniem wiedzy o bankowości, tzn. poznaniem usług bankowych i działania tych instytucji. Jako drugi czynnik wychowawczy wskazały naukę przedsiębiorczości jako niezbędnego elementu w życiu zawodowym. Szkolna Kasa Oszczędności funkcjonująca w Zespole Szkół w Pustkowie i Zespole Szkół w Gimnazjum w Złotej podała walory komunikacyjne, rozwijane poprzez pracę w grupie oraz wartości językowe, kształtowane poprzez tworzenie gazetek szkolnych o tematyce oszczędzania. Podobne walory wychowawcze rozwijano w Zespole Szkół w Nagawczynie przez formę ich upowszechniania, czyli prowadzenie własnego bloga. Zdobywanie wiedzy i praktyczne jej wykorzystanie to podstawowy element edukacji o finansach – tak twierdzili opiekunowie i uczestnicy SKO w Jordanowie. Dodali, że dzięki współpracy z pracownikami spółdzielczego banku uczą się załatwiać swoje interesy, co owocowało m.in. wynegocjowaniem dofinansowania do ich spółdzielni uczniowskiej. Pod względem świadomości ekologicznej doceniano pracę na rzecz środowiska (poprzez oszczędzanie zasobów i selekcję zgromadzonych materiałów) w Pustkowie, Złotej i Nagawczynie. Przesłanką do utworzenia i utrzymania takiej aktywności spółdzielczej w szkołach ponadpodstawowych okazały się korzyści materialne i niematerialne wynikające z pracy młodych ludzi i ich szacunku do niej.

Z powyższych analiz, krótkich ze względu na nieliczną liczbę Szkolnych Kas Oszczędności funkcjonujących w szkołach ponadpodstawowych oraz braki źródeł, wynika, że SKO nie były zbyt popularne wśród młodzieży szkolnej. Prawdopodobną przyczyną był wiek uczniów. Nastolatkom preferowali gospodarowanie swoimi pieniędzmi samodzielnie, bez żadnej pomocy, przeznaczając je na bieżące przyjemności, a ich oszczędzanie w takiej formie nie było atrakcyjne. Warto również dodać, że SKO w szkołach ponadpodstawowych stanowiły urozmaicenie oferty spółdzielni uczniowskich, podejmujących działania gospodarcze w innych formach.

Zakończenie

Spółdzielczość uczniowska, której geneza sięga początków XX wieku, posiada ugruntowany dorobek teoretyczny i praktyczny oraz znaczące osiągnięcia ilościowe i jakościowe. Spółdzielczość uczniowska w szkolnictwie polskim w latach 1989–2016, której jest poświęcona niniejsza praca, z jednej strony opierała się na doświadczeniach oraz dorobku organizacyjnym, społecznym, edukacyjnym i ekonomicznym spółdzielczości uczniowskiej lat międzywojennych oraz okresu Polski Ludowej. Z drugiej zaś transformacja systemowa (polityczna, ekonomiczna, społeczna, kulturowa) stworzyła nowe warunki funkcjonowania tych organizacji szkolnych.

Analiza literatury przedmiotu wykazała, że działalność spółdzielni uczniowskich w latach 1989–2016 opierała się na treści ustawy Prawo Spółdzielcze z 16 września 1982 roku. Na jej podstawie sporządzano dokument zwany wzorcowym statutem, który stanowił punkt wyjścia do kontynuowania, zakładania i prowadzenia działalności spółdzielczej na gruncie szkolnictwa polskiego w latach 1989–2016. Wzorcowy statut, nazywany „konstytucją spółdzielni uczniowskich”, precyzował przepisy funkcjonowania zrzeszeń szkolnych, dla których określał cel i zakres ich działalności, obowiązki członków, organy spółdzielni, fundusze i rachunkowość spółdzielni oraz inne sprawy.

Jak wspomniano wyżej, transformacja systemowa stworzyła nowe warunki działalności spółdzielni uczniowskich. Zachodzące po 1989 roku przemiany ustrojowe nie sprzyjały jednak rozwojowi ruchu spółdzielczego dorosłych, od którego zależała działalność spółdzielni uczniowskich. Spółdzielnie dorosłego pokolenia przestały świadczyć zrzeszeniom szkolnym pomoc materialną (pomoc finansową, dostawy produktów i towarów, zaopatrzenie dla podjętej działalności handlowej). Zabrakło również wsparcia niematerialnego dotyczącego pomocy instruktażowej czy koncepcyjnej. Na początku lat 90. XX wieku w Polsce wiele spółdzielni dorosłych przeszło w stan likwidacji, a te, które pozostały, w celu poszukiwania oszczędności zwalniały osoby pracujące na stanowiskach opiekunów spółdzielni uczniowskich. Ruch spółdzielczy, kojarzony z minioną epoką, władzą i państwem socjalistycznym, stracił zainteresowanie wśród spółdzielców i społeczeństwa. Podobnie stało się ze

spółdzielczością uczniowską. Zrzeszenia uczniowskie również ulegały powolnej likwidacji. Z drugiej strony nowa sytuacja polityczna i nowe regulacje prawne umożliwiły tworzenie stowarzyszeń, dzięki czemu powstała Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej, która wspólnie z Krajową Radą Spółdzielczą zaopiekowały się spółdzielczością uczniowską i uratowały ją przed całkowitym zanikiem.

Te spółdzielnie dorosłych i uczniowskie, które przetrwały, musiały dostosować się nie tylko do nowej sytuacji politycznej, ale także gospodarczej, społecznej i kulturowej. Nowe czasy charakteryzowało wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej, własności prywatnej, pluralizmu społecznego, społeczeństwa obywatelskiego, zmiany mentalności i akceptacji nowych reguł. Dość wspomnieć przemiany związane z globalizmem, szeroko rozumianym humanizmem, demokratyzacją życia, rozwojem techniki, technologii i informatyki oraz zmiany w zakresie kultury, dostępności do jej różnych przejawów i inne. Z jednej strony sprawiły one, że społeczeństwu trudno było odnaleźć się w nowym łańdzu, z drugiej zaś spowodowały wzrost jakości życia. Polski ruch spółdzielczy zarówno dorosłych, jak i uczniów musiał odnaleźć się w tych nowych warunkach politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, reformując dotychczasowe sposoby funkcjonowania. Zaistniałe przemiany umożliwiły młodym spółdzielcom podejmowanie nowych form działalności spółdzielczej oraz kontynuowanie zmodyfikowanej działalności spółdzielni uczniowskich funkcjonujących przed 1989 rokiem.

Nowe warunki do rozwoju ruchu spółdzielczości uczniowskiej stworzyły również przemiany oświatowe podjęte w latach 1989–2016. Wprowadzone reformy oświatowe dowiodły, że dążyły one do edukacji i wychowania młodego pokolenia zgodnie z „europejskim duchem”, a ich urzeczywistnieniem mogły być organizacje szkolne, w tym spółdzielnie uczniowskie, które swoją ideą wpisywały się w nowe założenia oświatowe.

Spółdzielnie uczniowskie i Szkolne Kasy Oszczędności w latach 1989–2016 działały na terenie całej Polski w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych. Analizom poddano 106 spółdzielni uczniowskich, do których zaliczono po pierwsze zrzeszenia uczniowskie prowadzące różne formy działalności gospodarczej (oprócz oszczędnościowej), stanowiące 65% ogólnej liczby, a po drugie – Szkolne Kasy Oszczędności oparte na zasadach spółdzielczych, stanowiące 35% ogólnej liczby. Młodzi ludzie chętniej wybierali uczestnictwo w spółdzielniach uczniowskich niż w Szkolnych Kasach Oszczędności. Badania dowiodły, że ruch spółdzielczości uczniowskiej najbardziej był rozwinięty w południowej i południowo-wschodniej części Polski. Najmniej organizacji spółdzielczych odnaleziono w północno-wschodnich

i północno-zachodnich obszarach kraju. Spółdzielczość uczniowska funkcjonowała niejednolicie na terenie całej Polski.

Działalność gospodarcza spółdzielni uczniowskich funkcjonujących w szkołach podstawowych przejawiała się w różnych formach, do których można zaliczyć sklepi-ki szkolne, bufety, kawiarnie, herbaciarnie, spółdzielnie oparte na wytwórstwie (pro-dukcji dóbr materialnych – kartek okolicznościowych, rozmaitych ozdób, biżuterii), Szkolne Kasy Oszczędności oraz spółdzielnie zajmujące się uprawą roślin. Takie for-my działalności gospodarczej były podejmowane ze względu na wartości wychowaw-cze, korzyści materialne oraz doświadczenia wynikające z kontynuacji działalności gospodarczej prowadzonej przed 1989 rokiem. Aktywność spółdzielcza odbywała się zgodnie z ugruntowanymi wytycznymi, zapisanymi w statutach organizacji uczniow-skich, które precyzowały m.in. prawa i obowiązki młodych spółdzielców. Ważną rolę odgrywały organy kolegialne spółdzielni, tj. walne zgromadzenie, rada nadzorcza i zarząd, które uczyły nie tylko pracy spółdzielczej, ale także wzajemnych relacji, współpracy, szacunku i innych wartości. Zadaniem zarówno członków spółdzielni uczniowskiej, jak i ich opiekuna było przestrzeganie demokratycznych zasad, stano-wiących fundament spółdzielczych przedsięwzięć.

Przyczyną zakładania spółdzielni szkolnych były korzyści materialne i wartości edukacyjne tych organizacji szkolnych. Wyniki badań wskazały na to, że integralną część prawidłowej działalności spółdzielni szkolnych i ich organów, oprócz działalno-sci gospodarczej, stanowiła praca organizacyjna, rozrywkowa, edukacyjna i społecznie użyteczna. Obejmowały one współpracę ze środowiskiem szkolnym i lokalnym, udział w akcjach charytatywnych i w życiu kulturalno-edukacyjnym. Były spoiwem łączącym działalność gospodarczą spółdzielni uczniowskich z życiem w społeczno-sci szkolnej i pozaszkolnej. Analizy źródeł wykazały, że wszystkie powyższe obsza-ry działalności spółdzielni uczniowskich przyczyniały się do kształtowania systemu wartości młodego pokolenia oraz postaw społecznych.

Wypracowane zyski przeznaczane były na działalność kulturalno-edukacyjną i społeczną, które zależały od zainteresowań młodych spółdzielców. W szkołach pod-stawowych członkowie zrzeszeń najczęściej brali udział w konkursach i imprezach szkolnych, organizowali konkursy, warsztaty i kiermasze. Spółdzielnie uczniowskie udzielały wsparcia finansowego szkołom, w których funkcjonowały, oraz dofinanso-wywały różne przedsięwzięcia odbywające się na terenie szkół. Redagowały tematycz-ne gazetki szkolne oraz zajmowały się popularyzowaniem idei i zasad spółdzielczych, opartych na współpracy, współdziałaniu i wzajemnej pomocy. Powinnością spół-dzielni uczniowskich były prace użyteczne podejmowane na rzecz szkoły i najbliższe-go otoczenia. U młodszych uczniów dotyczyły one dbania o najbliższe środowisko,

organizacji bezpłatnych wydarzeń w szkole, wykonywania usług na rzecz szkoły oraz pomocy młodszym uczniom i zwierzętom.

Spółdzielnie uczniowskie jako organizacje szkolne współpracowały z różnymi organami szkoły – dyrekcją, radą pedagogiczną, samorządem uczniowskim i radą rodziców, a także z rodzicami i nauczycielami. Celem tej współpracy było urozmaicenie oferty szkoły dotyczącej organizacji imprez, konkursów czy innych form spędzania czasu wolnego. Kolejnym powodem współpracy było popularyzowanie idei spółdzielczych, prezentowanie osiągnięć spółdzielni uczniowskiej na forum szkoły oraz uświadamianie, jakie korzyści dla placówki edukacyjnej wynikają z posiadania spółdzielni uczniowskiej. Współpraca dotyczyła również środowiska lokalnego i przejawiała się we współdziałaniu z innymi spółdzielniami uczniowskimi i spółdzielniami dorosłych, osobami prywatnymi, podmiotami zaangażowanymi w działalność spółdzielni uczniowskich, choćby z wojewódzkimi i powiatowymi radami spółdzielni uczniowskich. Zaangażowanie w szkolny ruch spółdzielczy osób dorosłych miało na celu zaopatrywanie spółdzielni w asortyment po konkurencyjnych cenach i sponsorowanie spółdzielcom wyposażenia sklepiku czy innej formy działalności gospodarczej.

Analiza źródeł dowiodła, że podobnie działały spółdzielnie uczniowskie funkcjonujące w szkołach ponadpodstawowych. Z jednej strony oparły działalność gospodarczą na tych samych formach co spółdzielnie uczniowskie w szkołach podstawowych, prowadząc: sklepiki szkolne, bufety, kawiarnie, spółdzielnie wytwórstwa, Szkolne Kasy Oszczędności i spółdzielnie uprawy roślin. Z drugiej strony powołały do życia nowe formy działalności gospodarczej, wynikające m.in. z zaistniałych przemian społeczno-kulturowych i potrzeb członków spółdzielni uczniowskich, do których można zaliczyć: organizowanie imprez, punkty ksero, wypożyczalnię dekoracji okolicznościowych, organizowanie czasu wolnego, pomoc w lekcjach, prace porządkowe, catering i różnego rodzaju usługi (krawieckie, ogrodnicze, stolarskie, informatyczne, pranie dywanów, malowanie odzieży i akcesoriów, rozliczanie podatków dochodowych).

Rozbudowana działalność gospodarcza spółdzielni uczniowskich w szkołach ponadpodstawowych wynikała z charakteru tych placówek, które stwarzały odpowiednie warunki do podejmowania nowych inicjatyw ekonomicznych, oraz z wieku spółdzielców, pozwalającego na bardziej samodzielne i zróżnicowane aktywności gospodarcze.

Analogicznie do szkół podstawowych działalność spółdzielni usytuowanych w szkołach ponadpodstawowych dotyczyła z jednej strony aktywności kulturalno-edukacyjnej, a z drugiej strony prac społecznie użytecznych. Działalność społeczna

tych spółdzielni wynikała z dojrzałego wieku młodych ludzi, ich potrzeb i zainteresowań, a także potrzeb bliższego i dalszego środowiska oraz z zachodzących przemian społeczno-kulturowych. Pozyskiwane fundusze spożytkowano na wycieczki krajowe i zagraniczne, wyjścia do kin i muzeów, zakup upominków okolicznościowych i poczęstunku na imprezy. Część funduszy przeznaczano na potrzeby szkół, w których funkcjonowały zrzeszenia. Dofinansowywano bądź sponsorowano zakup sprzętu, wyposażenia i gadżetów szkolnych czy nawet remonty sal lekcyjnych. Świadczone pomoc materialną na rzecz potrzebujących uczniów, sponsorowano nagrody oraz zajmowano się organizowaniem rozrywek. Prace społeczne w szkołach ponadpodstawowych wiązały się z udziałem w licznych akcjach charytatywnych i ekologicznych, pomocą osobom potrzebującym, wolontariatu, tworzeniem gazetek szkolnych, organizowaniem wydarzeń edukacyjnych i rozrywkowych, a także szerzeniem idei spółdzielczej. Współpraca spółdzielni uczniowskich usytuowanych w szkołach ponadpodstawowych dotyczyła środowiska szkolnego, lokalnego oraz krajowego i przedstawiała się niemal identycznie jak w szkołach podstawowych.

Reasumując, problematyka spółdzielczości uczniowskiej w Polsce w latach 1989–2016 jest ważnym zagadnieniem badawczym nie tylko dla teorii pedagogicznej, ale przede wszystkim praktyki pedagogicznej. Dorobek spółdzielczości uczniowskiej w analizowanym okresie może stanowić inspirację do urozmaicenia działalności szkolnictwa podstawowego i ponadpodstawowego. Kształcenie i wychowanie w duchu spółdzielczym łączy szkołę z życiem codziennym, a zdobyte w spółdzielni uczniowskiej wiedza, umiejętności i ukształtowane postawy mogą służyć pomocą w odnalezieniu się w życiu zawodowym oraz stworzyć system wartości potrzebny na całe życie.

Problematyka podjęta w niniejszej monografii jest obszerna i wymaga dalszych pogłębionych badań w skali kraju. Wobec tego można wytyczyć dalsze kierunki badań, które mogą dotyczyć:

- działalności spółdzielni uczniowskich w Polsce po 2016 roku,
- zaangażowania uczniów w działalność spółdzielni uczniowskich,
- zaangażowania nauczycieli w rozwijanie spółdzielczości uczniowskiej,
- innych aspektów funkcjonowania spółdzielni uczniowskich w szkołach.

Kwestie dotyczące udziału dorosłych spółdzielców w spółdzielczości uczniowskiej zostaną poruszone w następnej monografii.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Krajowej Rady Spółdzielczej

Kodeks dobrych praktyk spółdzielczych, KRS, Warszawa 2009.

Ulotka reklamowa International Camp (2011 r.).

Archiwum Fundacji Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej

Informacja od opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Kramik” Beaty Danielczyk oraz zarządu SU Macieja Zagody i Karoliny Włodarczyk, 2019 (ARCHIWUM FRUS).

Informacja od Spółdzielni Uczniowskiej „Sezam” Gimnazjum w Dziaduszycach, NIP 695-13-75-797, Regon: 000587672.

Informacja od byłej opiekunki SU „Szarotka” Anny Mironiuk, 17.04.2020.

Prezentacja multimedialna. Jutrzenka.

Roczna informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Sknerus” w Zespole Szkół Społecznych nr 1 w Krakowie za rok 2016.

Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka” w Zespole Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie na rok szkolny 2016/2017.

Źródła rękopiśmienne

Kronika Spółdzielni Uczniowskiej „Pychotka”, Zespół Szkół Specjalnych nr 105 Warszawa, 2016/2017 (Biblioteka szkoły).

Kronika spółdzielni uczniowskiej „Szarotka”, Zespół Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie (Zbiory prywatne Anny Mironiuk).

Źródła drukowane

Źródła normatywne

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty z 15 lipca 1958 roku nr 8, poz. 107.

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty z 20 grudnia 1962 roku nr 13, poz. 149.

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty z 30 kwietnia 1958 roku nr 5, poz. 57.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym

- w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.
- Monitor Spółdzielczy z 31 grudnia 1964 r., nr 6, poz. 17.
- Obwieszczenie Ministra Finansów z 10 maja 1995 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Prawo spółdzielcze, Dz.U. z 1995, nr 54, poz. 288.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14 lutego 2017 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. MEN 2017, poz. 356.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 26 sierpnia 2015 roku w sprawie grup środków spożywczych przeznaczonych do sprzedaży dzieciom i młodzieży w jednostkach systemu oświaty oraz wymagań, jakie muszą spełniać środki spożywcze stosowane w ramach żywienia zbiorowego dzieci i młodzieży w tych jednostkach, https://wsseopole.pis.gov.pl/plikijednostki/wsseopole/userfiles/Rozp_%20ws%20zywienia%20i%20sklepikow%20szkolnych.pdf.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 26 sierpnia 2015 roku w sprawie grup środków spożywczych przeznaczonych do sprzedaży dzieciom i młodzieży w jednostkach systemu oświaty oraz wymagań, jakie muszą spełnić środki spożywcze stosowane w ramach żywienia zbiorowego dzieci i młodzieży w tych jednostkach, Dz.U. 2015, poz. 1256.
- Ustawa z 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe, Dz.U. 2017, poz. 59.
- Ustawa z 16 września 1982 roku – Prawo spółdzielcze, Dz.U. 1982, nr 30, poz. 210.
- Ustawa z 17 maja 1989 roku o gwarancji wolności sumienia i wyznania, Dz.U. 1989, nr 29, poz. 155.
- Ustawa z 20 stycznia 1990 roku o zmianach w organizacji i działalności spółdzielczości, Dz.U. 1990, nr 6, poz. 36.
- Ustawa z 21 lipca 1995 roku o zmianie ustawy o systemie oświaty, Dz.U. 1995, nr 101, poz. 504.
- Ustawa z 23 lutego 1991 roku o zmianie ustawy o fundacjach, Dz.U. 1991, nr 19, poz. 82.
- Ustawa z 31 października 2016 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o systemie oświaty, Dz.U. z 2016 roku, poz. 1943.
- Ustawa z 7 kwietnia 1989 roku o stowarzyszeniach, Dz.U. 1989, nr 20, poz. 104.
- Ustawa z 7 lipca 1994 roku o zmianie ustawy – Prawo spółdzielcze oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. z 1994, nr 90, poz. 419 ze zm.
- Ustawa z 7 września 1991 roku o systemie oświaty, Dz.U. 1991, nr 35, poz. 425.
- Ustawa z 8 stycznia 1999 roku – Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego, Dz.U. 1999, nr 12, poz. 96.

Kalendarze spółdzielcze

Ekonomik w Ostrołęce, w: *Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2012*, Luxor, Kraków 2011.

Jeziorowska M., *Spółdzielnie uczniowskie z powiatu lublinieckiego w województwie śląskim*, w: *Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2011*, Luxor, Kraków 2010.

Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2010, Luxor, Kraków 2009.

Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2011, Luxor, Kraków 2010.

Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2012, Luxor, Kraków 2011.

Kalendarz Młodego Spółdzielcy, KRS, FRSU, Warszawa 2009.

Kalendarz Młodego Spółdzielcy, KRS, FRSU, Warszawa, wrzesień 2009–2010.

Kalendarz Spółdzielcy 2000, Spółdzielnia Pracy Czasopisma „Spółdzielca”, Warszawa 1999.

Kołodziej J., SU „Plastus” w Ryczowie, w: *Kalendarz Ucznia 2006*, Luxor, Kraków 2005.

Rada i Zarząd SU „Jutrzenka”, w: *Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2011*, Luxor, Kraków 2010.

Spółdzielnia Handlowo-Usługowa „Kłos” w Krakowie – lider wśród spółdzielni, w: *Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2010*, Luxor, Kraków 2009.

Wojas R., Nowak M., *Spółdzielnia Uczniowska „Pszczółka” przy Gimnazjum w Złotej*, w: *Kalendarz Młodego Spółdzielcy*, KRS, FRSU, Warszawa 2009.

Wojas R., *Spółdzielnia Uczniowska „Pszczółka” przy Gimnazjum w Złotej*, w: *Kalendarz Młodego Spółdzielcy 2010*, Luxor, Kraków 2009.

Inne źródła drukowane

Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej w województwie wielkopolskim” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego, Poznań 2017.

Projekt „Kondycja rozwoju ekonomii społecznej w województwie wielkopolskim” współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego, Poznań 2014.

Referencje za wysoką ocenę pracy w spółdzielni uczniowskiej, Zabrze. Dokument przedstawiony przez opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Pod Kopytkiem” Roberta Pendziałka, 28 kwietnia 2017 roku.

Rozwój edukacji w Polsce: raport przygotowany przez Ministerstwo Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej: Międzynarodowa Konferencja Edukacyjna, 45 Sesja, Genewa, Wydaw. Tepis, Warszawa 1996.

Źródła prasowe

Cisowiec: pismo młodzieży i wychowawców Zespołu Szkół nr 2 w Nałęczowie, Nałęczów 2018.
<http://new.zeromskilo.pl/wp-content/uploads/2017/07/Cisowiec-2018.pdf>.

CH., *Powrócić do spółdzielczości uczniowskiej*, „Społemowiec Warszawski” 1996, nr 11 (241).

Dziubińska J., *Pierwsze spółdzielnie uczniowskie*, „Społem” 1936, nr 9.

Gordon R., Wojewodzik R., *Spółdzielczość uczniowska*, „Tęcza Polska” 2018, nr 5.

- Grodzki M., *Uczniowie i nauczyciele czekają na przepisy*, „Tęcza Polska” 2018, nr 5.
- Jędrzejewska J., *Urodziny „Pychotki”*, „Społemowiec Warszawski” 2017, nr 12(610).
- Klimczak B., *Spółdzielczość uczniowska*, „Tęcza Polska” 2018, nr 5, s. 22.
- Majdak M., *Spółdzielczość uczniowska*, „Tęcza Polska” 2018, nr 5.
- Mars, *Brawa dla spółdzielców*, *Dziennik Zachodni: Katowice, Bielsko-Biała, Częstochowa, Opole*, 30.11–01.12.1996, sobota–niedziela.
- Parzych B., *Spółdzielczość uczniowska*, „Tęcza Polska” 2018, nr 5.
- Podemski K., *Społeczeństwo obywatelskie w Polsce 25 lat po wielkiej zmianie*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 2014, nr 2.
- Sobiecki J., *Szkoły spółdzielczych wartości*, „Tęcza Polska” 2010, nr 9(139).
- Sosnowski S., *Więzi między spółdzielcami w nowych warunkach organizacyjnych*, „Społemowiec Warszawski” 1989, nr 3(149).
- Świętoń T., *Spółdzielnie w powiecie dębickim*, „Tęcza Polska” 2015, nr 1(190).
- Zygarowska K., Bulka A., *Mit pięciu tysięcy...*, „Tęcza Polska” 2016, nr 6 (207).

Źródła internetowe

- 90 lat Spółdzielczości Uczniowskiej w Lubartowie, <https://lubartow24.pl/informacje/lokalne/110286/90-lat-spoldzielczosci-uczniowskiej-w-lubartowie/>.
- Akt Notarialny z 27 grudnia 1990 roku nr rep. AI-19713/90 Państwowego Biura Notarialnego w Krakowie, <http://www.frso.pl/pages/read/2.html>.
- Aktualności w oświacie, https://www.powiatostrolecki.pl/339,aktualnosci=-oswiata?tresc-2744#akapit_1158.
- Bank Polskiej Spółdzielczości. Pierwszaki z SKO, <https://www.bankbps.pl/o-grupie-bps/aktualnosci/pierwszaki-z-sko>.
- Bank Spółdzielczy w Cycowie. SKO, <http://bscycow.pl/index.php?id=4&dzial=depozyty&prod=sko>.
- Bank Spółdzielczy w Czarnkowie, https://bsczarnkow.pl/?news&id_item=379.
- Bank Spółdzielczy w Jordanowie. O banku, <http://bsjordanow.pl/o-banku>.
- Bank Spółdzielczy w Leśnicy. SKO, <https://bslesnica.pl/103/239/sko.html>.
- Bank Spółdzielczy w Limanowej. SKO, <https://www.bs.limanowa.pl/sko>.
- Bank Spółdzielczy w Nałęczowie. SKO na terenie działania Banku Spółdzielczego w Nałęczowie, <https://bsnaleczow.pl/sko-na-terenie-dzialania-banku-spoldzielczego-w-naleczowie.html>.
- Bank Spółdzielczy w Pińczowie, <http://www.bspinczow.pl/aktualnosci.html>.
- Bank Spółdzielczy w Rabie Wyżnej, <https://bsrabawyzna.pl/>.
- Bank Spółdzielczy w Toruniu. SKO, <https://www.bstorun.pl/produkt/sko>.
- Bartos A., Spółdzielnia Uczniowska „Pracus”, <http://www.spgieblo.ogrodzieniec.pl/aktualnosci/373>.

- Bądź zero waste, <http://www.ckziuandrychow.pl/index.php/szkola/102-aktualnosci/newsy/865-badz-zero-waste>.
- Biernat A., *Wodzisław Śląski: Uczennice prowadzą sklep*, <https://dziennikzachodni.pl/wodzislaw-slaski-uczennice-prowadza-sklep-zdjecia-wideo/ar/3782695>.
- Bocian R., *Sklepik szkolny*, <http://sp2sokolowpodl.pl/aktualnosci/sklepik-szkolny/>.
- Bulka A., *Przedsiębiorczość społeczna*, <http://docplayer.pl/5008260-Szczecin-14-12-2013-anna-bulka.html>.
- Bulka A., *Informacja o przebiegu ogólnopolskiego sejmiku SU*, <http://www.frsu.pl/pages/read/52.html>.
- Działania, <http://www.kalendarz.szkolabolecina.pl/pedagog.html>.
- Echo Jordanowa, <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/plain-content?id=53619>.
- Eko-pracownia w Szkole Podstawowej w Drzewcach, <http://spdrzewce.szkolnastrona.pl/p,68,eko-pracownia>.
- Formularz zgłoszeniowy. Przykłady dobrych praktyk w edukacji „Dzielimy się doświadczeniami”, <http://www.frsu.pl/uploads/attachments/85f0061a3ba43c338c2e1178c6efd12c.pdf>.
- Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej, <http://www.frsu.pl/pages.html>.
- Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej, <http://www.frsu.pl/>.
- Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej, <http://www.frsu.pl/pages/cat/3/10.html>.
- Gimnazjum nr 1 im. Króla Bolesława Chrobrego, <https://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=H07096>.
- Gołofit J., *Kalejdoskop regionalny. Reportaż Czesławy Borowik „Strzał w dziesiątkę”*, <https://radio.lublin.pl/2016/10/29-10-2016-kalejdoskop-regionalny-reportaz-czeslawy-borowik-strzal-w-dziesiatke/>.
- Historia Spółdzielni Uczniowskiej „Szarotka”, <http://zsdjordanow.iap.pl/spoldzielnia-uczniowska-szarotka>.
- Historia szkoły, <http://www.szkola1chelmek.pl/index.php/historia-szkoly>.
- Historia Szkoły Podstawowej w Ożarowie, <http://spoazarow.jastkow.pl/historia.html>.
- Historia Szkoły w Piotrkowicach, <http://sppiotrkowice.civ.pl/historia-szkoly>.
- Historia Szkoły w Stąporkowie, <http://www.jedynka-staporkow.pl/index.php/historia-szkoy/3-trudne-lata>.
- Historia Zespołu Szkół Powiatowych w Łysych, <https://zsplyse.isq.pl/o-szkole.html>.
- Informacja o działalności Spółdzielni Uczniowskiej „Grosik” w Szkole Podstawowej w Wieliczce, <https://sp3wieliczka.pl/new/dla-ucznia/spoldzielnia-uczniowska-grosik/>.
- Informacje ogólne. Szkoła w Stąporkowie, <http://sptarlow.szkolnastrona.pl/p,431,informacje-ogolne>.
- Inne działania, <http://www.szkolabogucin.garbow.pl/nasza-szkola/inne-dzialania.html>.

Jak być przedsiębiorczym w szkole?, <http://zs8.szczecin.pl/spoldzielnia-trio-czyli-jak-byc-przedsiębiorczym-w-szkole/>.

Jedynka w Czarnkowie, <http://www.old.jedynka.czarnkow.pl/>.

Jubileusz spółdzielni uczniowskiej, http://nowa.zstoporzysko.h2.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=45:jubileusz-sp-ucz&catid=13&Itemid=106.

Kalejdoskop regionalny. Zdjęcie. Spółdzielcy w Gimnazjum nr 1 im. Bolesława Chrobrego, <https://www.facebook.com/Kalejdoskopregionalny/photos/a.1276632929070592/1276633092403909/?type=3>.

Kałamała J., Szkolna Spółdzielnia Uczniowska, http://www.zspww.pna.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=120:szkolna-spoldzielnia-uczniowska&catid=54&Itemid=101.

Kobiórska „Jutrzenka” ma już 60 lat, <http://www.pszczynska.pl/kobiorska-8222jutrzenka-8221-ma-juz-60-lat.html>.

Koła zainteresowań, <https://pspzareby.edupage.org/kruzyki/>.

Konferencja „Świadomy wybór kształcenia zawodowego”, <https://zspgiebultow.edupage.org/news/?zac=360>.

Konkurs, <http://www.spzoz.powiatleczynski.pl/strony,show,1158,ii-edycja-powiatowego-konkursu-wiedzy-o-zdrowiu-trzymaj-forme.html>.

Konkurs plastyczny, <http://www.spraba.rabawyzna.pl/pl/zobacz/sko/czytaj/wyniki-konkursu-plastycznego-banknot/1/>.

Konkurs „Zimowe Oszczędzanie z SKO” – szkoły od 101 do 300 uczniów, https://www.pkobp.pl/media_files/2dde317d-0aee-4b7e-a122-b67db59eedaf.pdf.

Konkursy i osiągnięcia w Szkole Podstawowej w Miłocinie, <https://spmilocin.edupage.org/a/konkursy-osiagniecia?eqa=dGV4dD10ZXh0L3RleHQ2JnN1YnBhZ2U9NA%3D%3D> (28.04.2020).

Krajowa Rada Spółdzielcza, <https://krs.org.pl/en/?Itemid=271>.

Krótką Historią Szkoły, <http://zszlota.szkolnastrona.pl/art,5,krotka-historia-szkoly>.

Krótko o SKO, <https://sp.tymbark.pl/pl/865/0/krotko-o-sko.html>.

Książka na rok szkolny 2016/2017 „stąd jesteśmy” – Czyli gwarowo o naszym mieście, regionie o nas samych i nie tylko...! Spółdzielnia Vzor, <http://zskn.pl/1/vzor/KSI%C4%84%C5%BBKA%20SU%20VZ%C3%93R%20na%20rok%20szkolny%202016-2017.pdf>.

Łowczak J., *Młodzi i przedsiębiorczy*, <https://www.naleczow.com.pl/wiadomosci/szkoly/308-mlodzi-i-przedsiębiorczy.html>.

Łyszczarz J., *Szkolna Kasa Oszczędności*, <http://zspwilkowisko.szkolna.net/szkola-podstawowa/szkolna-kasa-oszczednosci>.

- Mamak M., Kowalczyk P., *Dlaczego oszczędzam w SKO Banku Spółdzielczym w Limanowej*, <https://sp.tymbark.pl/pl/868/0/konkurs-%E2%80%9Edlaczego-oszczedzam-w-sko-w-banku-spoldzielczym-w-limanowej%E2%80%9D-.html>.
- Małopolski Bank Spółdzielczy w Wieliczce. Historia SKO, <https://www.mbsw.pl/historia-sko>.
- Międzynarodowy Dzień spółdzielczości, <https://www.kalbi.pl/miedzynarodowy-dzien-spoldzielczosci>.
- Mironiuk A., *Historia*, <http://mateusz608.prv.pl/historia.html>.
- Moja przygoda ze spółdzielnią uczniowską – rozstrzygnięcie konkursu, <https://krs.org.pl/aktualnosci/1628-moja-przygoda-ze-spoldzielnia-uczniowska-rozstrzygnięcie-konkursu>.
- Nasza działalność, <http://zsht.pl/su/nasza-dzialalnosc/>.
- Nowa szkoła w szeregach SKO, <https://bslesnica.pl/234/239/nowa-szkola-w-szeregach-sko.html>.
- O Spółdzielni Uczniowskiej „Łakomczuch”, <https://sites.google.com/site/sulakomczuch29/home/ospoldzielni>.
- O Spółdzielni Uczniowskiej „Trio”, <http://www.trio.spoldzielniauczniowska.pl/index.php/o-spoldzielni>.
- O szkole. Publiczna Szkoła Podstawowa nr 9 w Opolu, <https://psp9opole.edupage.org/about/>.
- Opiekunowie Szkolnej Kasy Oszczędności, Szkolna Kasa Oszczędności, <http://jedynka.czarnkow.pl/sko.html>.
- Organizacja szkolna. Szkolna Kasa Oszczędności w Jankowej, <https://sites.google.com/site/spwjankowej/organizacje/szkolna-kasa-oszczednosci>.
- Organizacje szkolne. Sklepik szkolny, <https://sites.google.com/site/spwjankowej/organizacje/sklepik-szkolny>.
- Organizacje szkolne. Spółdzielnia uczniowska, <http://www.jedynka-staporkow.pl/index.php/organizacje-szkolne/spoldzielnia-uczniowska-qkubuq>.
- Oszczędzamy w SKO, <http://spwyszyny.budzyn.pl/97-sko-15.html>.
- Oszczędzanie w SKO, <http://www.spraba.rabawyzna.pl/pl/zobacz/sko/czytaj/wyniki-quizu-na-temat-oszczedzania/1/>.
- Ozonek R., „Karmelka” świętowała, <http://www.lubartowiak.com.pl/fakty/karmelka-swietowala/?fbclid=IwAR2r4gpYLSOteWVj1R55-UFi5C1bQW8t8e-iNFaux1JZ8gtofTV3h4S zgxo>.
- Paczyńska M., *Eko-sklepik w szkole*, <https://radioandrychow.pl/eko-sklepik-w-szkole/>.
- Patron dla szkoły, <https://dziennikpolski24.pl/patron-dla-szkoly/ar/1677292>.
- Patronat „SPOŁEM” WSS Śródmieście nad spółdzielnią uczniowską „Pychotka” z Zespołu Szkół Specjalnych w Warszawie, <https://kzrss.spolem.org.pl/index.php/1-sis-2017/618-patronat-spolem-wss-srodmiescie-nad-spoldzielnia-uczniowska-pychotka-z-zespołu-szkół-specjalnych-w-warszawie>.

- Podsumowanie działalności spółdzielni uczniowskich za 2017 rok. Spółdzielczość świętokrzyska, http://www.spoldzielczoswietokrzyska.pl/Podsumowanie_dzialalnosci_Spoldzielni_Uczniowskich_za_2017_r.
- Polski Bank Spółdzielczy w Wyszkowie, https://www.bankbps.pl/__data/assets/pdf_file/0003/24537/2010.2011.szczebel_regionalny_i_miejsce.pdf.
- Polskie Dzieje. Historia Polski w Internecie, <https://polskiedzieje.pl/polska-po-1989/lata-1989-2004/przemiany-gospodarcze-w-polsce-po-1989-roku.html>.
- Prezentacja multimedialna. Jutrzenka, http://www.frsu.pl/uploads/attachments/prezentacja_jutrzenka.pdf.
- Prowadzą sklepik szkolny i spółdzielnię. Są jednymi z najlepszych w kraju!, <https://www.wadowice24.pl/nowe/wydarzenia/10104-prowadza-sklepik-szkolny-i-spoldzielnie-sa-jednymi-z-najlepszych-w-kraju.html>.
- Rachunek dla SKO, <http://www.bsgrybow.pl/firmy-i-urzedz/oszczednosci-i-inwestycje/rachunki-oszczednosciowe/rachunek-dla-sko>.
- Rachunek oszczędnościowo-rozliczeniowy dla SKO, <https://www.bssucha.pl/klienci-indywidualni/rachunki/rachunki-inne/rachunek-oszczednosciowo-rozliczeniowy-dla-sko>.
- Regulamin Szkolnej Kasy Oszczędności przy Szkole Podstawowej im. M. Komopnickiej w Harkabuzie, <http://www.spharkabuz.rabawyzna.pl/index.php/sko>.
- Rozstrzygnięcie konkursu na skarbonkę, <http://sppiotrkowice.civ.pl/aktualnosci/118-rozstrzygniecie-konkursu-na-skarbonke?highlight=WyJza28iXQ==>.
- Ruch spółdzielczy, <https://www.krs.org.pl/index.php/ruch-spodzielczy-sp-1235027509/historia> (9.11.2018).
- Sędzimierz E., Jedynekowe opowieści, <https://sp1.lubartow.pl/historia-szkoly/jedynekowe-opowiesci/>.
- Sklepik szkolny, <http://sp2gniew.pl/sklepik-szkolny>.
- Sklepik wzorowy – smaczny i zdrowy, <https://zsnr3.pl/uczniowie/sklepik-szkolny/>.
- Sknerus, <http://www.zss1krakow.edu.pl/?page=samorzad/sknerus>.
- SKO Leśnica, <https://bslesnica.pl/103/239/sko.html?Page=4>.
- SKO Nałęczów, <https://bsnaleczow.pl/sko.html>.
- SKO Parkowo, <http://www.spparkowo.pl/SKO.html>.
- SKO w Banku Spółdzielczym w Skierniewicach, <https://www.bsskierniewice.pl/aktualnosci/sko-w-banku-spoldzielczym-w-skierniewicach.html>.
- SKO Wydrzyn, https://www.wydrzyn.pl/?page_id=562.
- Społeczność uczniowska, <http://www.e-bip.pl/Start/12393/BasicInformations/2>.
- Spotkanie spółdzielni uczniowskiej ze społecznością szkolną, <http://sppiotrkowice.civ.pl/organizacje-szkolne/samorzad-uczniowski/172-spotkan-su-ze-spolecznoscia-szkolna?highlight=WyJza28iXQ==>.
- Spółdzielczy Bank Powiatowy w Piskach. SKO, <https://www.sbpipiaski.pl/sko.html>.

- Spółdzielnia „Trio” – czyli jak być przedsiębiorczym w szkole?, <http://zs8.szczecin.pl/spoldzielnia-trio-czyli-jak-byc-przedsiębiorczym-w-szkole/#prettyPhoto>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Akacja”, <http://www.zsreszel.pl/spoldzielnia-uczniowska/60-spoldzielnia-uczniowska-akacja.html?jjj=1514937640002>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Amigos”, <https://ggrajsko.gminaoswiecim.pl/pl/3261/0/spoldzielnia-amigos-.html>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Ananas”, <http://www.findglocal.com/PL/Klucze/723126664371211/Sp%C3%B3%C5%82dzielnia-Uczniowska-Ananas>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Balbinka”, <http://spuniejow.szkolnastrona.pl/index.php?c=pag&id=150>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Biedronka”, <http://www.zss39.pl/SPOLDZIELNIA-UCZNIOWSKA-biedronka.html>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Company”, <https://www.facebook.com/Sp%C3%B3%C5%82dzielnia-Uczniowska-Company-578070225652871/>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Eko-Siódemka”, <https://www.facebook.com/Sp%C3%B3%C5%82dzielnia-Uczniowska-Eko-Si%C3%B3demka-163843550482952/>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Jedność”, <https://pustkow.ugdebica.pl/dla-ucznia/organizacje/spoldzielnia-uczniowska>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Kramik” znów na II miejscu w kraju, <https://www.druzbyce.pl/index.php/dla-mieszkanow/aktualnosci/777-spoldzielnia-uczniowska-kramik-znow-na-ii-miejscu-w-kraju>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Krokus”. Historia Spółdzielni, <https://zawada.ugdebica.pl/nasza-szkola/spoldzielnia-uczniowska---krokus>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch” YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=Xfxi-LkoLvQ>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Łakomczuch”, <https://sites.google.com/site/sulakomczuch29/home>.
- Spółdzielnia uczniowska „MODRAczeK”, https://krs.org.pl/images/pdfy2019/SU_MODRA-CZEK.pdf.
- Spółdzielnia Uczniowska „MODRAczeK”, <https://www.facebook.com/Sp%C3%B3%C5%82dzielnia-Uczniowska-MODRAczeK-904305449739092/>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Przyszłość”, <http://www.zse-tarnogrod.lbl.pl/spoldzielnia.htm>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Pszczółka”, <https://paszczyna.ugdebica.pl/dla-ucznia/organizacje-uczniowskie/spoldzielnia-uczniowska-pszczolka>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Pszczółka” w Paszczynie, <https://slideplayer.pl/slide/62173/>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Ptyś”, https://ekonomik.org.pl/index.php?cat=szkola&pag=54,-95-spoldzielnia_uczniowska_ptys.
- Spółdzielnia Uczniowska „Smakołyk” – Statut, <http://www.zsp4.net.pl/index.php/component/search/?searchword=sp%C3%B3%C5%82dzielnia&searchphrase=all&Itemid=682>.

- Spółdzielnia Uczniowska „Smakołyk”, <http://www.zsp4.net.pl/index.php/dla-ucznia/22-dla-ucznia/spoldzielnia-uczniowska-smakolyk>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Smakus”, <http://www.zsp5.edu.pl/index.php/46-aktualnosci-2016/118-spoldzielnia-uczniowska-smakus>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Talarki”, <http://www.zsplyse.isq.pl/miniprzedsiębiorstwo/spoldzielnia-uczniowska-talarki.html>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Vzór”, http://zskan.pl/?page_id=2314.
- Spółdzielnia Uczniowska „Vzór”, <https://slideplayer.pl/slide/9858148/>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Winien-Ma”, <https://www.facebook.com/WinienMa/>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Zgoda”, <http://sp2wisla.edu.pl/spoldzielnie-uczniowska-zgoda/>.
- Spółdzielnia Uczniowska „Żaczek”, <https://docplayer.pl/8766536-Spoldzielnia-uczniowska.html>.
- Spółdzielnia Uczniowska Jarzębinka. Pomoc dla Uli, <http://sp2sokolowpodl.pl/aktualnosci/pomoc-dla-uli/>.
- Spółdzielnia Uczniowska w Czarnkowie, <http://jedynka.czarnkow.pl/spoldzielnia-uczniowska.html>.
- Spółdzielnia uczniowska w Czarnkowie, <http://jedynka.czarnkow.pl/spoldzielnia-uczniowska.html>.
- Spółdzielnia Uczniowska w Reszlu, <http://www.zsreszel.pl/spoldzielnia-uczniowska/60-spoldzielnia-uczniowska-akacja.html?jjj=1514937640002>.
- Spółdzielnia uczniowska z ZSE najlepsza na śląsku, <https://www.rybnik.com.pl/wiadomosci,spoldzielnia-uczniowska-z-zse-u-najlepsza-na-slasku,wia5-3277-31949.html>.
- Spółdzielnia uczniowska, <http://gimnazjum.chelmsko.eu/arttykul/17-gimnazjum-w-chelmsku-slaskim/686-spoldzielnia-uczniowska>.
- Spółdzielnia uczniowska. Biblioteka wiedzy, <http://www.spoldzielniauczniowska.pl/index.php/biblioteka-wiedzy/idea.html>.
- Spółdzielnia uczniowska. Dobre praktyki, <http://www.spoldzielniauczniowska.pl/index.php/biblioteka-wiedzy/dobre-praktyki.html>.
- Spółdzielnia Uczniowska. Przewodnik, <http://www.spoldzielniauczniowska.pl/pliki/przewodnik.pdf>.
- Spółdzielnia uczniowska. Słownik pojęć, <http://www.spoldzielniauczniowska.pl/index.php/biblioteka-wiedzy/slownik-pojec.html> (23.11.2018).
- Spółdzielnia uczniowska. Szkolny sklepik „Łasuch”, <http://ponadgimnazjalna.soswlubliniec.pl/spo-dzielnia-uczniowska.html>.
- Spółdzielnia Uczniowska. Zespół Szkół nr 8 im. S. Staszica w Szczecinie, <http://www.trio.spoldzielniauczniowska.pl/index.php/o-spoldzielni>.
- Spółdzielnia, <https://www.youtube.com/watch?v=9GMofaqyQ70&feature=youtu.be&fbclid=IwAR1bZfqGcqW5GyQY4nHzXrZGBO5bRuqj--pgpG6te44Q-6cXCTPMUYvJku4>.

- Sprawozdanie z SKO, <http://www.spzyrzyn.pl/ucze/42-szkola/informacje/568-sprawozdanie-z-sko.html>.
- Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Pszczółka” przy SP-4 Giżycko, <https://www.profesor.pl/publikacja,1114,Rozne,Statut-Spoldzielni-Uczniowskiej-PSZCZOLKA-przy-SP-4-Gizycko>.
- Statut Spółdzielni Uczniowskiej „Smakuś” w Zespole Szkół w Zwierniku, http://zszwiernik.superszkolna.pl/cms/32524/statut_spoldzielni_uczniowskiej_.
- Statut Spółdzielni Uczniowskiej, http://www.sp7.master.pl/2013_2014/pdf/Statut%20Sp.pdf.
- Statut SU „Trio”, <http://zs8.szczecin.pl/wp-content/uploads/2014/12/STATUT-ZS-pa%C5%BAdziernik-2017.pdf>.
- Statut, <http://zsnr3.pl/wp-content/uploads/2016/11/statut.pdf>.
- SU. Akcje charytatywne w Gimnazjum nr 1, <http://sp7.kielce.eu/content/akcje-charytatywne-w-gimnazjum-nr-1>.
- Szkolna Kasa Oszczędności Garbów, <http://www.spwola.garbow.pl/SKO.htm>.
- Szkolna Kasa Oszczędności Maciejów, <https://spmaciejow.szkola.pro/sko.html>.
- Szkolna Kasa Oszczędności Pustków, <https://pustkow.ugdebica.pl/dla-ucznia/organizacje/szkolna-kasa-oszczednosci>.
- Szkolna Kasa Oszczędności Raba Wyżna, <http://www.spraba.rabawyzna.pl/pl/zobacz/sko/czytaj/konkursy-sko/1/>.
- Szkolna Kasa Oszczędności Sucha, <https://www.zssucha.pl/content/szkolna-kasa-oszcz%C4%99dno%C5%9Bci>.
- Szkolna Kasa Oszczędności w Bojszowach, <http://www.spbojszowy.pl/sko.php>.
- Szkolna Kasa Oszczędności w SP Karmanowice, <http://spkarmanowice.pl/index.php/component/search/?searchword=sko&searchphrase=all&start=20>.
- Szkolna Kasa Oszczędności w SP w Pobiedziskach, <http://pobiedziska.szkola.pl/szkolna-kasa-oszczednosci/>.
- Szkolna Kasa Oszczędnościowa Osielec, <https://www.zsosielec.pl/szkolna-kasa-oszczednosciowa>.
- Szkolna Kasa Oszczędzania Białynin, <http://www.spbialynin.szkolnastrona.pl/p,35,szkolna-kasa-oszczedzania>.
- Szkolna Spółdzielnia Uczniowska Kobiór, <https://spkobior.edupage.org/about/?subpage=2>.
- Szkolna strona, <http://spdrzewce.szkolnastrona.pl/>.
- Szkolne Blogi. Konkursy dla najlepiej oszczędzających w SKO, <https://www.szkolneblogi.pl/blogi/sko-zespol-szkol-nagawczyzna/konkursy-dla-najlepiej-oszczedzajacych-w-sko>.
- Szkolne Blogi. Trochę historii o nas. Zespół Szkół w Nagawczynie, <https://www.szkolneblogi.pl/blogi/sko-zespol-szkol-nagawczyzna/troche-historii-o-nas/>.
- Szkolne Kasy Oszczędności (SKO), <https://www.bstychy.com.pl/klient-indywidualny/oszczednosci/szkolne-kasy-oszczednosci-sko/>.

- Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II w Mielnie, <https://www.talentowisko.pl/podstawowa/szkola/sp-mielno/>.
- Szkoła Podstawowa im. Leopolda Węgrzynowicza w Dobrej, http://www.spdobra.gminadobra.pl/?id=78290&location=f&msg=1&lang_id=PL.
- Szkoła Podstawowa im. Marii Konopnickiej w Harkabuzie. SKO, <http://www.spharkabuz.rabawyzna.pl/index.php/sko>.
- Szkoła Podstawowa im. Świętej Jadwigi Królowej w Rabie Wyżnej, <https://www.talentowisko.pl/podstawowa/szkola/szkola-podstawowa-im-swietej-jadwigi-krolowej-raba-wyzna/>.
- Szkoła Podstawowa im. Wandy Chotomskiej w Bogucinie, <http://www.szkolabogucin.garbow.pl/>.
- Szkoła Podstawowa nr 2 im. Kornela Makuszyńskiego we Wronkach, <http://www.sp2wronki.pl/site,5,45,sko.html>.
- Szkoła Podstawowa w Kobiórze, <https://spkobior.edupage.org/about/?subpage=2>.
- Szkoła Podstawowa w Ostaszewie, <https://www.spostaszewo.pl/sko>.
- Szkoła Podstawowa w Sadurkach, <https://spsadurki.szkolnastrona.pl/index.php?c=article&id=11>.
- Szkoła Podstawowa w Śledziejowicach, <https://sspsledziejowice.edupage.org/>.
- Szkoła. Forum, <https://nk.pl/szkola/22011/forum/19>.
- Tyrpa E., *Trzy pytania do...*, <https://dziennikpolski24.pl/trzy-pytania-do/ar/2922006>.
- Uczniowie ZSP uczą się przedsiębiorczości w szkolnej spółdzielni, <https://www.tuwodzislaw.pl/wiadomosci,uczniowie-zsp-ucza-sie-przedsiębiorczosci-w-szkolnej-spółdzielni,wia5-3277-12068.html>.
- Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony, sporządzony w Brukseli dnia 16 grudnia 1991 roku, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19940110038/O/D19940038.pdf>.
- Uroczyste przyjęcie nowych członków do Spółdzielni Uczniowskiej Dziupła, http://www.spółdzielczoscswietokrzyska.pl/uroczyste_przyjecie_nowych_czlonkow_do%20spółdzielni_czniowskiej_dziupla.
- Urząd Miejski w Nałęczowie, Likwidacja szkoły w Czesławicach, <https://ias24.eu/aktualnosci,naleczow-likwidacja-szkoly-w-czeslawicach,6403.html>.
- W gimnazjum nr 2 powstała Spółdzielnia Uczniowska, <https://www.tuwodzislaw.pl/wiadomosci,w-gimnazjum-nr-2-powstala-spółdzielnia-uczniowska,wia5-3277-10031.html>.
- W ZPE powstała pierwsza w Olsztynie spółdzielnia uczniowska, <https://www.olsztyn24.com/news/27566-w-zpe-powstala-pierwsza-w-olsztynie-spółdzielnia-uczniowska.html>.
- Winien-Ma. Nasza działalność, <http://zsht.pl/su/nasza-dzialalnosc/>.
- Wsparcie spółdzielczości uczniowskiej, <https://krs.org.pl/projekty/wsparcie-spółdzielczoci-uczniowskiej>.

- Wykonawcy najciekawszych skarbonek, <http://www.spraba.rabawyzna.pl/pl/zobacz/sko/czytaj/wykonawcy-najciekawszych-skarbonek/1/>
- Wyniki konkursów, <https://bslesnica.pl/281/239/wyniki-konkursow-w-ramach-programu-talentowisko.html>.
- Wyniki quizu Historia Banku Spółdzielczego w Rabie Wyżnej, <http://www.spraba.rabawyzna.pl/pl/zobacz/sko/czytaj/wyniki-quizu-historia-banku-spoldzielczego-w-rabie-wyznej/1/>.
- Wyniki quizu pojęcia bankowe, http://www.spraba.rabawyzna.pl/pl/zobacz/sko/czytaj/wyniki-quizu-pojecia-bankowe-ukryte-wyrazy_1/1/.
- Wzorcowy statut spółdzielni uczniowskiej. Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej, <http://www.frstu.pl/uploads/attachments/9eb4dc8ac519e221fde3540cc66cd6fa.pdf>.
- Z pożółkniętych gazet i kart kalendarza, <https://sp1.lubartow.pl/historia-szkoly/z-pozolknych-gazet-i-kart-kalendarza/>.
- Z życia szkoły, <https://sp3.ozimek.pl/53-z-zycia-szkoly.html>.
- Zasady działania spółdzielni uczniowskiej „Pracelek”. <http://www.sp34.pl/18-7.htm#zdsup>.
- Zasady funkcjonowania Szkolnych Kas Oszczędności (SKO) pod patronatem Małopolskiego Banku Spółdzielczego, <https://sspsledziejowice.edupage.org/text35/>.
- Zdjęcie – spółdzielnia uczniowska. Zdjęcia Szkoły Podstawowej nr 34 w Krakowie, <http://www.foto.sp34.pl/>.
- Zespół Placówek Edukacyjnych w Olsztynie. Spółdzielnia Uczniowska „Modraczek”, https://krs.org.pl/images/pdfy2019/SU_MODRACZEK.pdf.
- Zespół Placówek Oświatowych w Złotej, <http://zpozlota.edupage8.org/news/?zac=740>.
- Zespół Szkół Ekonomicznych Nr 2 w Krakowie, https://www.facebook.com/search/top?q=Zesp%C3%B3l%C5%82%20Szk%C3%B3l%C5%82%20Ekonomicznych%20Nr%202%20w%20Krakowie%20sp%C3%B3l%C5%82dzielnia&epa=SEARCH_BOX.
- Zespół Szkół Ekonomicznych, https://www.zse-2.krakow.pl/articles.php?article_id=33.
- Zespół Szkół im. bł. ks. Piotra Dańkowskiego w Jordanowie, <http://zsdjordanow.iap.pl/spoldzielnia-uczniowska-szarotka>.
- Zespół Szkół Niepublicznych, http://zsn.com.pl/?page_id=10.
- Zespół Szkół nr 2 w Nałęczowie, <http://zs2.naleczow.pl/spoldzielnia-uczniowska/>.
- Zespół Szkół Toporzysko, http://nowa.zstoporzysko.h2.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=13&Itemid=106.
- Zespół Szkół Zawodowych nr 3 w Ostrołęce, <https://szkolnictwo.pl/liceum%20Cog%C3%B3lnoksza%C5%82c%C4%85ce%20Ostro%C5%82%C4%99ka%20CPB5086%20Zesp%C3%B3l%C5%82+Szk%C3%B3l%C5%82+Zawodowych+nr+3>.
- ZS Januszkowice, <http://www.zsjanuszkowice.pl/>
- ZS w Suchej. SKO, <https://www.zssucha.pl/tagi/sko>.

ZSZ w Ostrołęce. Spółdzielnia Uczniowska, <http://zsz3.ostroleka.pl/dla-uczniow/spoldzielnia-uczniowska/>.

Źródła wywołane

Informacje uzyskane od opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Biedronka” – Agnieszki Pyzik, 10.06.2019.

Informacje uzyskane od Ewy Lachendrowicz-Hamel, opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Sklepuś”, 17.07.2019.

Informacje uzyskane od opiekunki spółdzielni uczniowskiej „Plastuś” Doroty Łyczak, 17.07.2019.

Informacje uzyskane od opiekunów spółdzielni uczniowskiej „Pychotka”, tj. Leszka Polkowskiego i Beaty Boguszewskiej, Warszawa, 3.08.2020

Informacje uzyskane od Roberta Pendziałka – opiekuna spółdzielni uczniowskiej „Pod Kopytkiem” (mail) 27.06.2019.

Opracowania

Abramowski E., *Kooperatywa jako sprawa wyzwolenia ludu pracującego*, Związek Polskich Stowarzyszeń Spożywców, Warszawa 1912.

Auleytnier J., *Polska polityka społeczna. Kreowanie ładu społecznego*, Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa 2005.

Babis H., *Przedmowa – spółdzielczość uczniowska praktyczną szkołą młodzieżowej przedsiębiorczości*, w: H. Babis, A. Budziewicz-Guźlecka, A. Drab-Kurowska, M. Janowski (red.), *Spółdzielnia uczniowska. Praktyczna nauka postaw kooperacji i przedsiębiorczości wśród uczniów. Przewodnik*, Polska Fundacja Społeczeństwa Przedsiębiorczego, Szczecin 2016.

Babis H., Budziewicz-Guźlecka A., Drab-Kurowska A., Janowski M. (red.), *Spółdzielnia uczniowska. Praktyczna nauka postaw kooperacji i przedsiębiorczości wśród uczniów. Przewodnik*, Polska Fundacja Społeczeństwa Przedsiębiorczego, Szczecin 2016.

Banach C., *Polska szkoła i system edukacji – przemiany i perspektywy*, Wydaw. Adam Marszałek, Toruń 1995.

Bauman Z., *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Wydaw. Sic!, Warszawa 2000.

Bauman Z., May T., *Socjologia*, Wydaw. Zys i S-ka, Poznań 2004.

Belzer J., *Patterns for development of education*, w: S.G. Tickton (ed.), *To Improve Learning: An Evaluation of Information Science. Instructional Technology*, part I, R.R. Bowker Company, New York–London 1970.

Bereźnicki F., *Nowatorstwo dydaktyczne w szkolnictwie ogólnokształcącym w Polsce (1918–1939)*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie, Szczecin 1978.

Bereźnicki F., *Reforma systemu edukacji w Polsce*, w: H. Marburger, N.H. Weber (red.), *Reformy oświaty w Niemczech i w Polsce*, Uniwersytet Techniczny w Berlinie i Uniwersytet Szczeciński, Berlin 2000.

- Boczar K., *Spółdzielczość*, Państwowe Wydaw. Ekonomiczne, Warszawa 1969.
- Bogaj A., Kwiatkowski S.N., Szymański M.J., *Edukacja w procesie przemian społecznych*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 1998.
- Borowski J., *Podstawy psychologii społecznej*, Wydaw. Elipsa, Warszawa 2003.
- Brodziński M.G., *Oblicza polskiej spółdzielczości wiejskiej: geneza, rozwój, przyszłość*, Wydaw. Frel, Warszawa 2014.
- Bugajska B., *Człowiek w świecie kultury, czyli zmagania współczesnego Prometeusza*, w: J. Gni-tecki (red.), *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*, Polskie To-warzystwo Pedagogiczne, Poznań 1998.
- Bulka A., *Krótką historią spółdzielczości uczniowskiej*, w: J. Brzozowska-Wabik (red.), *Kondycja spółdzielni uczniowskich oraz ich rola w promowaniu postaw przedsiębiorczych i oby-watelskich wśród młodzieży*, Związek Lustracyjny Spółdzielni Pracy, Kraków 2015.
- Chyra-Rolicz Z., *Spółdzielczość rękodziela ludowego i artystycznego w kształtowaniu kultury środowiska wiejskiego*, „Praktyczne Vademecum Spółdzielczości” 1998, nr 8, s. 81–89.
- Chyra-Rolicz Z., *Stanisław Staszic*, PWN, Warszawa 1980.
- Danielewicz W., *Rodzina migracyjna jako typ współczesnej rodziny w Polsce. Wybrane aspekty*, w: A.W. Janke (red.), *Wychowanie rodzinne w teorii i praktyce. Rozwój pedagogicznej orientacji familiologicznej*, Wydaw. Edukacyjne Akapit, Toruń 2008.
- Dąbrowski F., *Spółdzielnie uczniowskie*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1936.
- Denek K., *Kierunki rozwoju polskiej edukacji*, w: M. Jakowicka (red.), *Przemiany edukacyjne we współczesnej szkole*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 1998.
- Denek K., *Transformacja systemowa edukacji*, „Neodidagmata” 1999, nr 24, s. 27–43.
- Dobra i nowoczesna szkoła – kontynuacja przemian edukacyjnych*, Ministerstwo Edukacji Na-rodowej, Warszawa 1993.
- Drab-Kurowska A., *Zakładanie spółdzielni uczniowskiej – krok po kroku*, w: H. Babis, A. Bu-dziewicz-Guźlecka, A. Drab-Kurowska, M. Janowski (red.), *Spółdzielnia uczniowska. Praktyczna nauka postaw kooperacji i przedsiębiorczości wśród uczniów*. Przewodnik, Polska Fundacja Społeczeństwa Przedsiębiorczego, Szczecin 2016.
- Duszek A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Dziarnowski F., Pochwatko A., *Spółdzielnia uczniowska*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1967.
- Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, PWN, Warszawa–Kraków 1989.
- Fudali M., *Grupy nieformalne młodzieży funkcjonujące na terenie gimnazjum*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2009.

- Galos A., *Spółdzielczość w świecie do 1918 r.*, w: A. Galos, S. Inglot, W. Najdus, S. Piechowicz, Z. Świtalski (red.), *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego*, cz. II, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1971.
- Giddens A., *Socjologia*, PWN, Warszawa 2012.
- Golinowska S., Bednarski M., Morecka Z., *Dekada polskiej polityki społecznej. Od przełomu do końca wieku*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2000.
- Gójski J., Marszałek L., *Spółdzielczość*, Warszawa 1976, Zakład Wydawnictw CZSR.
- Grewiński M., Kamiński S., *Obywatelska polityka społeczna*, Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa 2007.
- Gulczyńska J., *Prawa Dzieci w XX wieku – w 30. rocznicę ustanowienia Konwencji o Prawach Dziecka*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2019, nr 41, s. 167–177.
- Gulczyńska J., *Recepcja idei korczakowskich*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2012, nr 28, s. 153–162.
- Halle D., Robinson K., *Contemporary Art and Cultural Complexity. The Caste of Chelsea*, w: J.R. Hall, L. Grindstaff, M.C. Lo (eds.), *Handbook of Cultural Sociology*, Routledge, Taylor & Francis Group, London–New York 2010.
- Huk T., *Pedagogika medialna*, Wydaw. Impuls, Kraków–Katowice 2014.
- Jałmużna T., Michalska I., Michalski G. (red.), *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2004.
- Jamrożek W., *Źródła w badaniach historyka wychowania dziejów najnowszych. Wybrane problemy*, w: W. Szulakiewicz (red.), *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2003.
- Jundziłł I., *Spółdzielnia uczniowska w szkole*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1988.
- Jundziłł I., *Wartości społeczno-wychowawcze spółdzielni uczniowskiej*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1972.
- Jundziłł I., *Wychowanie patriotyczne dzieci*, PZWS, Warszawa 1969.
- Kamiński A., *Spółdzielnia uczniowska jako placówka wychowawcza*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1967.
- Katra G., *Młodzież a globalizacja*, w: A. Błachnio (red.), *Globalizacja a jednostka*, Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2009.
- Kondycja spółdzielni uczniowskich oraz ich rola w promowaniu postaw przedsiębiorczych i obywatelskich wśród młodzieży*, ZLSP, Gmina Ekologiczna Raciechowice, Fundusz Inicjatyw Obywatelskich, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej, Związek Lustracyjny Spółdzielni Pracy, Kraków 2015.
- Kozak S., *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Wydaw. Difin, Warszawa 2010.
- Kruk M., *Transformacja ustrojowa*, Wydaw. Naukowe Scholar, Warszawa 2011.

- Książek W., *Rzecz o reformie edukacji 1997–2001*, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna Adam, Warszawa 2001.
- Kucha R., *Niektóre uwarunkowania demokratycznych przemian edukacyjnych w Polsce po roku 1989*, „Chowanna” 1997, tom I, s. 8–14.
- Kupisiewicz C., *O reformach szkolnych. Wybór rozpraw z lat 1977–1999*, Wydaw. Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Kupisiewicz C., *Podstawy dydaktyki ogólnej*, BGW, Warszawa 1994.
- Kupisiewicz C., *Szkolnictwo w procesie przebudowy. Geneza i kierunki reform oświatowych 1945–1995*, Wydaw. „Żak”, Warszawa 1996.
- Kuźniar R., *Polska polityka zagraniczna*, w: E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.
- Kwieciński Z., *Cztery i pół. Preliminaria – laminaria – varia*, Wydaw. Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2015.
- Kwieciński Z., *Edukacja wobec wyzwań demokracji*, w: J. Górniewicz (red.), *Demokracja a wychowanie*, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Toruń 1995.
- Lewowicki T., *Przemiany oświaty*, Wydaw. „Żak”, Warszawa 1994.
- Magiera E., *„Młody Spółdzielca” – czasopismo propagujące wychowanie spółdzielcze*, w: G. Michalski, I. Michalska (red.), *Addenda do dziejów oświaty: z badań nad prasą drugiej połowy XX wieku i początków XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- Magiera E., *Organizacje szkole w świetle sprawozdań dyrekcji gimnazjów ogólnokształcących w Polsce okresu międzywojennego*, „Pedagogika” 2017, tom XXVI, nr 1, s. 219–235.
- Magiera E., *Sięgnijmy do korzeni. Z okazji 110 rocznicy spółdzielczości uczniowskiej*, „Tęcza Polska” 2010, nr 11, s. 3–5.
- Magiera E., *Spółdzielczość jako forma edukacji w szkolnictwie polskim w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011.
- Magiera E., *Szkice z teorii i praktyki wychowania w Polsce i w Norwegii w XX wieku*, Wydaw. Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Magiera E., *Współpraca rodziny i szkoły w wychowaniu spółdzielczym dzieci i młodzieży w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, w: S. Walasek, L. Albański (red.), *Wychowanie w rodzinie. Rodzina na przestrzeni wieków*, tom II, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2011.
- Magiera E., *Zarys rozwoju ruchu spółdzielczego na ziemiach polskich pod zaborem pruskim w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku oraz jego edukacyjny charakter*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, tom 19, nr 3, s. 181–200.
- Magierek D., *Zmiany polityki społecznej w sferze pracy*, w: R. Gabryszak, D. Magierka (red.), *Wprowadzenie do polityki społecznej*, Wydaw. Difin, Warszawa 2009.

- Mandes S., *Ruchy społeczne w Polsce*, w: M. Marody (red.), *Wymiary życia społecznego: Polska na przełomie XX i XXI wieku*, Scholar, Warszawa 2007.
- Mazowiecki T., Wariacje na temat grubej linii, „Gazeta Wyborcza”, 26–27.04.1997.
- Melosik Z., *Kultura popularna i tożsamość młodzieży: w niewoli władzy i wolności*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.
- Melosik Z., Szkudlarek T., *Kultura, tożsamość i edukacja: migotanie znaczeń*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
- Michalska I., *Wybrane problemy metodologiczne wykorzystywania prasy jako źródła w badaniach historii wychowania*, w: W. Szulakiewicz (red.), *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2003.
- Mierzejewski R., Zarządzanie szkołą w perspektywie usamorzędowania oświaty w Polsce, w: M. Jakowicka (red.), *Przemiany edukacyjne we współczesnej szkole*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 1998.
- Międzynarodowa ochrona praw dziecka, Wydaw. „Żak”, Warszawa 1996.
- Miśkiewicz B., *Wstęp do badań historycznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań 1985.
- Mitula E., *Rodziny pełne nie w pełni – eurosieroctwo. Opieka nad dzieckiem a migracja zarobkowa rodziców*, w: A. Ładyżyński (red.), *Rodzina we współczesności*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2009.
- Najdus W., *Spółdzielczość w świecie do 1918 r.*, w: A. Galos, S. Inglot, W. Najdus, S. Piechowicz, Z. Świtalski (red.), *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego*, cz. II, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1971.
- Nosal P., Waligóra A., *Retradycjonalizacja w ekonomii społecznej. Przykład spółdzielczości uczniowskiej*, „Ekonomia Społeczna” 2017, nr 1, s. 32–37.
- Nowacki T.W., *Jestem Polakiem i obywatelem UE*, w: C. Plewka (red.), *Edukacja – tradycje, rzeczywistość, przyszłość*, Oficyna Wydawnicza CDiDN, Szczecin 2005.
- Nowicka E., *Świat człowieka – świat kultury*, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydaw. Akademickie Żak, Warszawa 2012.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydaw. Akademickie Żak, Warszawa 2017.
- Osiągnięcia spółdzielni uczniowskiej „Karmelka”, w: *90-lecie tradycje lubartowskiej spółdzielczości uczniowskiej*, Gimnazjum nr 2 im. Henryka Sienkiewicza w Lubartowie, Lubartów 2017.
- Ozimekowska A., Koryciński J., *Prowadzimy spółdzielnię w naszej szkole*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1974.
- Palczyński T., *Nowe ruchy społeczne*, Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.
- Parszewski K.K., *I Kongres Spółdzielczości Uczniowskiej*, w: *Spółdzielczość uczniowska jako narzędzie nauki o przedsiębiorczości*, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna, Ostrołęka 2011.

- Parszewski K.K., *Zasady organizacji spółdzielni uczniowskiej*, w: M. Grzybowska-Brzezińska, K. Parszewski, I. Żuchowski (red.), *Menadżer spółdzielni uczniowskiej: podręcznik opiekuńcza spółdzielni uczniowskiej*, Wydaw. Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej, Ostrołęka 2011.
- Piechowicz S., *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego w zaborze rosyjskim*, w: A. Galos, S. Inglot, W. Najdus, S. Piechowicz, Z. Świtalski (red.), *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego*, cz. II, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1971.
- Plewka C., *Oświata zachodniopomorska w latach 1945–2002. O ideach i praktykach edukacyjnych*, Wydaw. ZAPOL, Szczecin 2003.
- Program nauczania 8-klasowej szkoły podstawowej*, w: A. Ozimkowska, J. Koryciński, *Prowadzimy spółdzielnię uczniowską w naszej szkole*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1974.
- Prus A., *Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej jako instytucja wspierająca spółdzielczość dzieci i młodzieży szkolnej*, „Edukacja Humanistyczna” 2018, nr 2 (39), s. 117–130.
- Prus A., *Problematyka oszczędzania w wierszykach i rymowankach członków Szkolnych Kas Oszczędności w szkołach podstawowych*, „Pedagogika” 2019, tom XXVIII, s. 257–269.
- Rostowska T. (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodziny wobec współczesnych wyzwań*, Difin, Warszawa 2009.
- Roszkowski W., *Historia Polski 1914–1998*, PWN, Warszawa 1999.
- Słomka T., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej i naczelne zasady ustrojowe państwa*, w: K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski (red.), *Społczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2007.
- Smaga M., Włudyka T., *Instytucje gospodarki rynkowej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Sokół T., *Organizacja społeczna*, w: T. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), *Encyklopedia politologii. Tom 1. Teoria polityki*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2012.
- Sowa K.Z., *Wstęp do socjologicznej teorii zrzeszeń*, PWN, Warszawa 1988.
- Spółdzielczość uczniowska jako narzędzie nauki o przedsiębiorczości*, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna, Ostrołęka 2011.
- Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” – szkołą przedsiębiorczości, ekonomii i gospodarności*, Zespół Szkół Zawodowych nr 4 im. Adama Chętnika w Ostrołęce, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna w Ostrołęce 2011.
- Spółdzielnia Uczniowska „Ekonomik” ZSZ nr 4 w Ostrołęce*, w: I. Kędziera, *Ekonomia społeczna dla dzieci i młodzieży*, Humanus, Janów Lubelski 2012.
- Spółdzielnia uczniowska „Ekonomik”*, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie*, Fundusze Europejskie Program Regionalny, Poznań 2017.
- Spółdzielnia uczniowska „Grosik” w Szkole Podstawowej nr 1 w Lubartowie*, w: *90-lecie tradycje lubartowskiej spółdzielczości uczniowskiej*, Gimnazjum nr 2 im. Henryka Sienkiewicza w Lubartowie, Lubartów 2017.

- Spółdzielnia uczniowska „Karmelka” w Gimnazjum nr 2 im. Henryka Sienkiewicza w Lubartowie w latach 1999–2017*, w: *90-lecie tradycje lubartowskiej spółdzielczości uczniowskiej*, Gimnazjum nr 2 im. Henryka Sienkiewicza w Lubartowie, Lubartów 2017.
- Spółdzielnia uczniowska „Kramik”*, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie*, Fundusze Europejskie Program Regionalny, Poznań 2017.
- Spółdzielnia uczniowska „Łakomczuch”*, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie*, Fundusze Europejskie Program Regionalny, Poznań 2017.
- Spółdzielnia uczniowska „Łasuch”*, w: *Poznajemy spółdzielnie uczniowskie*, Fundusze Europejskie Program Regionalny, Poznań 2017.
- Spółdzielnia uczniowska „Promyk” w Szkole Podstawowej nr 3 w Lubartowie*, w: *90-lecie tradycje lubartowskiej spółdzielczości uczniowskiej*, Gimnazjum nr 2 im. Henryka Sienkiewicza w Lubartowie, Lubartów 2017.
- Spółdzielnia uczniowska w szkole. Poradnik dla dyrektorów szkół i placówek oświatowo-wychowawczych*, Fundusze Europejskie Program Regionalny (b.m. i r.).
- Stańczyk J., *Eurosieroctwo jako skutek migracji zarobkowej*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2015, 17(4), s. 31–38.
- Stawicki R., *Historia i teraźniejszość spółdzielni uczniowskich w Polsce*, Kancelaria Senatu. Biuro Analiz i Dokumentacji, Warszawa 2012.
- Sulkowski S., *Polska polityka zagraniczna. Cele i kierunki polityki zagranicznej*, w: K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski (red.), *Spółczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2007.
- Szczepański J., *Spółeczne uwarunkowania rozwoju oświaty*, WSiP, Warszawa 1989.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydaw. Znak, Kraków 2012.
- Szymaniak J., *W poszukiwaniu „indywidualności przyjaznej”*, w: C. Plewka (red.), *Edukacja – tradycje, rzeczywistość, przyszłość*, Oficyna Wydawnicza CDiDN, Szczecin 2005.
- Szymański M.J., *W poszukiwaniu drogi. Szanse i problemy edukacji w Polsce*, Wydaw. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008.
- Szymański M.J., *Zmiana społeczna a edukacja przyszłości*, w: A. Karpińska, K. Borawska-Kalbarczyk, A. Szwarc (red.), *Edukacja w przestrzeni społecznej – paradygmaty zmian*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2021.
- Świtalski Z., *Spółdzielczość w świecie do 1918 r.*, w: A. Galos, S. Inglot, W. Najdus, S. Piechowicz, Z. Świtalski (red.), *Zarys historii polskiego ruchu spółdzielczego*, cz. II, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1971.
- Tatara-Hoszowska W., *Rola nauczycielstwa w rozwoju ruchu spółdzielczego w Polsce w latach 1918–1958*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1966.
- Tatara-Hoszowska W., *Wychowawcza funkcja spółdzielni uczniowskiej*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1971.

- Topolski J., *Jak się pisze i rozumie historię: tajemnice narracji historycznej*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 1996.
- Topolski J., *Metodologia historii*, Państwowe Wydaw. Naukowe, Warszawa 1973.
- Topolski J., *Metodologia historii*, Państwowe Wydaw. Naukowe, Warszawa 1984.
- Topolski J., *Wprowadzenie do historii*, Wydaw. Poznańskie, Poznań 1998.
- Trąmpczyński B., *Spółdzielczość pracy w Polsce*, w: T. Kowalak (red.), *Spółdzielczość w Polsce Ludowej*, Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa 1969.
- Turowski J., *Socjologia*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2000.
- Wątroba W., *Spółczesność konsumpcyjna*, Wydaw. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2009.
- Wojciechowski S., *Ruch spółdzielczy*, Warszawa 1930, Spółdzielczy Instytut Naukowy.
- Wojtaszczyk K.A., Jakubowski W. (red.), *Spółczesność i polityka. Podstawy nauk politycznych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2007.
- Wołoszyn S., *Historia oświaty i wychowania*, w: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, PWN, Warszawa 2021.
- Wróblewska U., *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP*, „Nauka” 2011, nr 2, s. 109–124.
- Wróblewska U., *Uwarunkowania społeczno-kulturowe wychowania w rodzinach tatarskich w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Wychowanie w Rodzinie” 2014, t. IX, s. 201–217.
- Zahorska M., *O biednych rodzicach, trudnych uczniach i bezradnych nauczycielach*, w: E. Narkiewicz-Niedbalec, M. Zielińska (red.), *Młodzież w czasie wolnym: między przyjemnością a obowiązkami*, Wydaw. Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Zaremba M., *Rola spółdzielni uczniowskiej w kształtowaniu podstaw przedsiębiorczych*, w: *Spółdzielczość uczniowska jako narzędzie nauki o przedsiębiorczości*, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna, Ostrołęka 2011.
- Zawadzka A., *Aspiracje życiowe młodzieży w środowisku kulturowo zróżnicowanym*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków–Katowice 2013.

Spis tabel

Tabela 2.1. Porównanie systemu państwowego w Polsce Rzeczypospolitej Ludowej oraz w III Rzeczypospolitej Polskiej	50
Tabela 3.1. Spółdzielnie uczniowskie (bez SKO) w szkołach podstawowych w latach 1989–2016	69
Tabela 3.2. Szkolne Kasy Oszczędności na zasadach spółdzielczych w szkołach podstawowych w latach 1989–2011	95
Tabela 4.1. Spółdzielnie uczniowskie w szkołach ponadpodstawowych w latach 1989–2016	105
Tabela 4.2. Wykaz spółdzielni uczniowskich w szkołach ponadpodstawowych działających w formie sklepików szkolnych w latach 1989–1999	112
Tabela 4.3. Wykaz spółdzielni uczniowskich w szkołach ponadpodstawowych działających w formie sklepików szkolnych w latach 2000–2010	114
Tabela 4.4. Wykaz spółdzielni uczniowskich w szkołach ponadpodstawowych działających w formie sklepików szkolnych w latach 2011–2016	115
Tabela 4.5. Wykaz Szkolnych Kas Oszczędności opartych na zasadach spółdzielczych w szkołach ponadpodstawowych w latach 1989–2016	144

Spis skrótów

GS „SCH”	Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”
FRSU	Fundacja Rozwoju Spółdzielczości Uczniowskiej
KRS	Krajowa Rada Spółdzielcza
MEN	Ministerstwo Edukacji Narodowej
NATO	ang. North Atlantic Treaty Organization (pol. Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego)
PKO	Powszechna Kasa Oszczędności
PIT	ang. Personal Income Tax (pol. podatek dochodowy od osób fizycznych)
PSS	Powszechna Spółdzielnia Spożywców
SKO	Szkolna Kasa Oszczędności
SP	Szkoła Podstawowa
SPP	Szkoła Ponadpodstawowa
SU	Spółdzielnia Uczniowska
WSS	Warszawska Spółdzielnia Spożywców
ZLSP	Związek Lustracyjny Spółdzielni Pracy
ZS	Zespół Szkół

Streszczenie

Praca dotyczy problematyki spółdzielczości uczniowskiej w polskim szkolnictwie w latach 1989–2016. Jest monografią o charakterze historyczno-pedagogicznym, w której zastosowano układ problemowo-chronologiczny. Przedmiot badań książki usytuowany jest w historii wychowania jako jednej z subdyscyplin pedagogiki. Z uwagi na to, że przedmiot badań osadzony jest w przeszłości, podstawą opracowania podjętego tematu są źródła drukowane. W pracy zastosowano metody historyczne, na które składają się: heurystyka, krytyka źródeł oraz synteza dziejów. Ustalaniu faktów historycznych dotyczących spółdzielczości uczniowskiej w Polsce w latach 1989–2016 posłużyły następujące metody: indukcyjna, dedukcyjna, statystyczna, porównawcza, progresywna, retrogresywna oraz filologiczna. Wykorzystałam następujące metody wyjaśniania historycznego: genetyczną, strukturalną, deskrypcyjną i przyczynową.

Strukturę książki stanowią cztery rozdziały. Rozdział 1 przedstawia problematykę spółdzielczości uczniowskiej w literaturze przedmiotu w zakresie jej genezy, pojęć i zasad organizacji oraz form działalności i wartości wychowawczych. Spółdzielnie uczniowskie są organizacjami szkolnymi funkcjonującymi jako agendy samorządu szkolnego lub samodzielne zrzeszenia uczniowskie. Zakładają je uczniowie w szkole pod opieką nauczyciela-opiekuna. Najczęstszymi formami funkcjonowania spółdzielni uczniowskiej są sklepiki szkolne, bufety, kawiarnie, szkolne kasy oszczędności czy inne usługi. Celem spółdzielczości uczniowskiej jest prowadzenie przedsięwzięć oraz realizacja zadań gospodarczych (zależnych od przyjętej formy działalności), społecznych i kulturalnych. Spółdzielczość uczniowska ma bogatą historię, sięgającą 1900 roku i utworzenia pierwszego zrzeszenia uczniowskiego takiego typu przez Jadwigę Dziubińską. W okresie międzywojennym i w latach 1945–1989 dynamicznie rozwijający się ruch spółdzielczości uczniowskiej wypracował różnorodne formy działalności gospodarczej i metody funkcjonowania. Trzeba dodać, że w okresie Polski Ludowej idea spółdzielczości, w tym spółdzielczości uczniowskiej, uległa specyficznej etatyzacji, która spowodowała, że po 1989 roku zarówno spółdzielczość

dorosłych, jak i spółdzielczość uczniowska odradzały się z trudnościami, mimo że miały wielkie tradycje i dorobek gospodarczy, społeczny i kulturalno-oświatowy.

Rozdział 2 ukazuje uwarunkowania działalności spółdzielni uczniowskich w latach 1989–2016, zarysowując sytuację polityczną tego okresu oraz czynniki społeczne, gospodarcze, kulturowe i przemiany oświatowe, stanowiące tło działalności spółdzielni uczniowskich.

Część empiryczna pracy obejmuje rozdziały 3 i 4. Zawierają one analizy poświęcone działalności spółdzielni uczniowskich w latach 1989–2016 w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych. Ukazują przejawy aktywności gospodarczej tych organizacji szkolnych i jej wartości wychowawczych oraz różne aspekty działalności kulturalno-edukacyjnej i społecznej w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych.

Słowa kluczowe

spółdzielnia uczniowska, spółdzielczość uczniowska, organizacja szkolna, propagowanie spółdzielczości uczniowskiej

Summary

Students' cooperatives in Polish school system in 1989–2016

The monograph concerns the matter of students' cooperatives in Poland throughout 1989–2016. It is a historical and pedagogical monograph in which a problem-chronological structure has been used. The subject of the book research is situated in the education history as one of the sub-disciplines of pedagogy. Because the subject of research is set in the past, the topic's elaboration basis are printed sources. In the book the following historical methods have been used: heuristics, critique of sources and a synthesis of history. The following methods have been used to establish historical facts about students' cooperatives in Poland throughout 1989–2016: inductive, deductive, statistical, comparative, progressive, retrogressive and philological. In the monograph, I used the following methods of historical explanation: genetic, structural, descriptive and causal.

The book is structured in four chapters. The first chapter presents the issues of students' cooperatives in the subject's literature in terms of its genesis, concepts and principles of organization, as well as forms of activity and educational values. Students' cooperatives are school organizations that function as agencies of the student council or as independent students' associations. They are being set up by students at school under the supervision of a teacher-tutor. The most common students' cooperative's functions are: school shops, buffets, cafes, school saving banks and other services. The aim of the students' cooperative is to run enterprises and to implement economic (depending on the form of activity), social and cultural tasks. The students' cooperative movement has a rich history, dating back to 1900, and the establishment of the first student association of this type, founded by Jadwiga Dziubińska. In the interwar period and throughout 1945–1989, the dynamically developing movement of students' cooperatives developed various forms of economic activity and methods of functioning. It should be also pointed out that during the People's Poland period, the idea of cooperative movement, including students' cooperatives, has turned into a specific etatization, which caused that after 1989 both adult and

students' cooperatives revived with difficulties, even though it had great traditions as well as the economic, social cultural and educational achievements. The second chapter contains the conditions of the students' cooperatives' activity throughout 1989–2016, outlining the political situation of that period as well as social, economic, cultural factors and educational changes constituting the background of the students' cooperatives' activities.

The empirical part of the book consists of the next two chapters. They contain analyzes devoted to the activities of students' cooperatives throughout 1989–2016 in primary and secondary schools. They show the signs of economic activity of these school organizations and their educational values, as well as various aspects of cultural, educational and social activities in primary and secondary schools.

Keywords

student cooperative, student cooperatives, promotion of pupil cooperatives

71-101 Szczecin, ul. Mickiewicza 64
tel. 91 444 20 06, 91 444 20 09
e-mail: wydawnictwo@usz.edu.pl
www.wn.usz.edu.pl

ISBN 978-83-7972-878-7 (online)
ISBN 978-83-7972-877-0 (print)

